

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS

MOLNÁR JUDITH

MATE, KAPOSVÁRI CAMPUS

2025

MAGYAR AGRÁR ÉS ÉLETTUDOMÁNYI EGYETEM

KAPOSVÁRI CAMPUS

A doktori iskola

megnevezése: Gazdaság- és Regionális Tudományi Doktori Iskola

tudományága: gazdálkodás- és szervezéstudományok
vezetője: Prof. Dr. Bujdosó Zoltán, PhD campus főigazgató, intézetigazgató,
egyetemi tanár Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Vidékfejlesztés
és Fenntartható Gazdaság Intézet

Témavezetők: Prof. Dr. Tóth Gergely
Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Kaposvári Campus

Dr. Benedek Zsófia
ELTE KRTK, tudományos főmunkatárs

.....

Az iskolavezető jóváhagyása

.....

A témavezető(k) jóváhagyása

Helyi élelmiszerek és rövid ellátási láncok Székelyföldön

DOI: 10.54598/006960

Készítette

MOLNÁR JUDITH

KAPOSVÁR

2025

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS	1
1.1. A kutatási téma meghatározása	4
1.2. A kutatás jelentősége	4
2. A DISSZERTÁCIÓ CÉLKITŰZÉSEI	7
2.1. Vizsgálati keret	7
2.2. Célkítűzések és kutatási kérdések	8
3. IRODALMI ÁTTEKINTÉS	8
3.1. A REL modelljei, és egyes csatornái	8
3.2. A REL-szervezőkkel kapcsolatos szakirodalmi ismeretek	10
3.3. Kistermelők és az élelmiszertermelés: a post-harvest szakirodalom nemzetközi és romániai szinten	12
3.4. A helyi élelmiszerrel kapcsolatos fogyasztói attitűdök nemzetközi kutatásokban és Romániában	15
3.5. A helyi kontextus jellegzetességei	17
3.5.1. Romániai helyi élelmiszerrel kapcsolatos helyzetkép	18
3.5.2. A székelyföldi helyi élelmiszerrendszer	20
4. ANYAG ÉS MÓDSZER	22
4.1. A REL-tár összeállítása	22
4.2. A szervezői oldal: a REL-szervezők kompetencia mátrixa	23
4.2.1. Adatgyűjtés	23
4.2.2. Az adatok elemzése	25
4.2.3. Esettanulmányok Székelyföldről	25
4.3. A termelői oldal: betakarítás utáni megoldások	26
4.3.1. Adatgyűjtés	26
4.3.2. Az elemzés módszere	27
4.4. A fogyasztói oldal vizsgálata Q módszerrel	27
4.4.1. Adatgyűjtés	27
4.4.2. Az elemzés módszere	29
5. EREDMÉNYEK	30
5.1. Székelyföldi REL-tár	30
5.2. A szervezői oldal	31
5.2.1. A REL-szervezők szükséges kompetenciái	31

5.2.2. A Helyénvaló <i>food hub</i> esettanulmány (a szervezési oldal sajátosságai)	34
5.2.3. A Székely Termék védjegy esettanulmány	40
5.3. A termelői oldal.....	43
5.4. A fogyasztói oldal	48
5.4.1. A fogyasztói faktorcsoporthoz	48
5.4.2. A faktorokat megkülönböztető állítások	52
6. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK	53
6.1. Következtetések	53
6.2. Javaslatok	54
6.3. Limitációk	56
7. ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK.....	56
8. ÖSSZEFOGLALÁS	57
9. SUMMARY.....	58
MELLÉKLETEK.....	61
M1. IRODALOMJEGYZÉK	61
M2. A REL szervezők rövid telefonos kérdőíve	71
M3. A REL szervezők hosszú kérdőíve	74
M4. Termelői interjúkérdések a betakarítás utáni megoldásokról	87
M5. A REL-tár részletes szétbontása helységekre, megyékre.....	89
M6. A Q-teszt állításai.....	90
M7. A Q-állítások rangsora	92
M8. Q-teszt: az 1-es faktor súlyozása	93
A DISSZERTÁCIÓ TÉMAKÖRÉBŐL MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK	94
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	96
NYILATKOZAT MESTERSÉGES INTELLIGENCIA ALKALMAZÁSÁVAL KAPCSOLATBAN.....	96

1. BEVEZETÉS

Az élelmiszerrendszer jelenlegi kihívásai nagyban összefüggenek a globalizáció hatásaival, amelyek mintegy hatvan évvel ezelőtt kezdtek érvényesülni. Megkérdőjeleződött a parasztság szerepe a globális élelmiszergazdaságban, miközben az élelmiszer-ellátási hálózatok egyre inkább a nagyvállalatok irányítása alá kerültek. Ezzel párhuzamosan a fogyasztók egyre távolabb kerültek a helyi termeléstől, a gazdálkodástól és a természettől. A termelés és a fogyasztás elválásával fokozatosan megszűnt az önellátás (Oppenkowski, 2019). Bár a történelem során mindig voltak társadalmi osztályok, amelyeket elláttak, az emberek többsége önellátásra kényszerült. A városiasodás térhódításával ez a folyamat tovább erősödött, egyre súlyosabb fenntarthatósági problémákat eredményezve. Az egyik lehetséges megoldást a helyi élelmiszerrendszerek erősítése és a rövid élelmiszer-ellátási láncok (REL-ek) egyre szélesebb körű alkalmazása jelentheti. Az Európai Unió a helyi élelmiszerrendszereket olyan rendszerekként definiálja, amelyekben a termelés, feldolgozás és kiskereskedelem egy meghatározott földrajzi területen belül zajlik, valamint amelyeket a termelő és fogyasztó közötti szoros társadalmi kapcsolatok jellemeznek (Augère-Granier, 2016).

A nemzetközi kutatások hangsúlyozzák, hogy a REL-ek a fenntartható mezőgazdaság előmozdításának kulcsfontosságú eszközei lehetnek, mivel csökkentik az ellátási lánc hosszát, növelik az átláthatóságot, és hozzájárulnak a helyi gazdaságok fejlődéséhez (Ilbery & Maye, 2005, Tanasa & Doboş, 2016). A REL-ek jellemzője, hogy az élelmiszer termelését és fogyasztását földrajzilag és gazdaságilag közelebb hozzák egymáshoz, minimalizálva a közvetítő szereplők számát (Marsden et al., 2000). A REL-ek nem csupán fizikai közelségen alapulnak, hanem társadalmi és környezeti fenntarthatósági szempontokat is figyelembe vesznek (Renting et al., 2003). A környezeti előnyöket több friss tanulmány is megerősítette: (Ušča & Aļeksējeva, 2023) kvalitatív kutatása rávilágít az organikus REL-ek szerepére az ökológiai sokféleség, a természeti környezet védelme és a food miles csökkentése terén, míg a Strength2Food 2021-es vezérlő útmutatója – szakmailag bizonyítva – hogy az ilyen láncok szignifikánsan mérsékelhetik az ellátás karbonlábnyomát (Strength2Food Horizon project, 2021). A REL-ek gyakran kis- és közepes léptékben gazdálkodó termelők támogatására épülnek, elősegítve a hagyományos és helyi termelési módszerek fennmaradását (Kneafsey et al., 2013). A fenntartható élelmezési rendszerekben betöltött szerepüket tekintve a REL-ek hozzájárulnak az ökológiai lábnyom csökkentéséhez, mivel csökkenthetik az élelmiszerszállítás okozta kibocsátást (Benedek & Balázs, 2014), növelik a helyben termelt és fogyasztott szezonális élelmiszerek arányát, valamint segítik a helyi termelők piaci pozíciójának erősítését (Feenstra, 1997). A REL-ek sikere ugyanakkor nagymértékben függ a helyi társadalmi környezettől, a fogyasztói attitűdöktől és a termelői részvétel motivációitól (Hinrichs, 2000).

A REL-ek számos előnnyel járnak mind a termelők, mind a fogyasztók, illetve általában a társadalom egésze számára. Az egyik legfontosabb előny a helyi gazdaság erősítése, hiszen a REL-ek csökkentik a nagykereskedők és egyéb közvetítők szerepét, ezáltal nagyobb jövedelmet biztosítanak a termelőknek (Ilbery & Maye, 2005, Pitrová et al., 2020). Mivel a kisgazdaságok termelési struktúrája diverzifikáltabb, a termelés jobban megfelel a lakosság végső fogyasztási igényeinek, ezért a REL-ek alapvetőek az élelmezésbiztonsági követelmények megvalósulása

szempontjából (Tudor, 2015). Gazdasági és társadalmi dimenzióban a REL-ek a helyi termelők jövedelemtermelő képességét javítják, erősítik a kisvállalkozásokat, növelik a foglalkoztatást, miközben elősegítik a társadalmi bizalmon és értékalapon alapuló kapcsolatok elmélyülését (Bayir et al., 2022). Ezen túl, Deroche-Leydier (Deroche-Leydier, 2025) kutatása azt is bemutatja, hogy ezek a rendszerek ellenállóképessé válhatnak gazdasági sokkokkal szemben, mint az infláció és válsághelyzetek.

A termelők (mégpedig a jellemzően kis léptékben gazdálkodó termelők) általában sokféle indítatásból végzik munkájukat, ilyen például az örökölt föld és tudás: "Nem adod el a családotól kapott földet. Majdnem egész életemben itt éltem." (Oppenkowski, 2019, 118. oldal). Emellett sok más motiváció is megjelenhet, a termelés lehet kényszerpálya a munkanélküliség miatt, csábító lehet a hobbiból termelt vagy az önellátó gazdaságból felszabaduló felesleg értékesítése, vonzó lehet az életforma és a természet közelsége önmagában. A termelés lehet trendkövetés, terepe a kísérletezőkedvnek, eredményezheti az innováció vonzása, és még ki tudja, mennyi más szempont lehet, ami a termelőket a mezőgazdasági javak termeléséhez vonzza. A saját termelés jelentősen hozzájárul a vidéki háztartások tagjainak jólétéhez, Romániában a gazdasági válság idején (2010-ben) a saját fogyasztás értéke egy vidéki személy teljes jövedelmének egyharmadát tette ki. A vidéki háztartások kisgazdaságai a vidéki munkahelyteremtés fő eszközei, hozzájárulva a társadalmi fenntarthatósághoz a vidéki és városi munkahelyhiány körülményei között. (Tudor, 2015). A kisleptékű gazdálkodók általában egynél több értékesítési láncban vesznek részt, diverzifikálva az értékesítési csatornákat, emellett a REL-ekben részt vevő termelők jobb alkupozíciót érzékelnek a hosszabb piaci láncokban részt vevő társaikhoz képest (Vittersø et al., 2019).

A fogyasztók szemszögéből az egyik legfontosabb előny a friss, szezonális és helyben előállított, kiváló minőségű termékekhez való hozzáférés (Kloppenburger et al., 2000, Feldmann & Hamm, 2015). Sokak számára fontosak a helyi termékekhez köthető hagyományok is (Delicato et al., 2019). A fenntartható termékek fogyasztását befolyásolja az iskolai végzettség: minél magasabb a képzettségi szint, annál nagyobb az esélye a környezetbarát termékek preferálásának. Az árak azonban akadályt jelenthetnek, így az oktatás és a fogyasztói tudatosság növelése kulcsfontosságú (Țigan et al., 2021). A fenntartható fogyasztás fő motivációi az íz, az egészségügyi előnyök és a frissesség. A nők és az idősebb fogyasztók nagyobb hajlandóságot mutatnak a fenntartható élelmiszerek választására, míg az oktatási kampányok hozzájárulhatnak a tudatos fogyasztói magatartás kialakításához (Robu et al., 2021).

A COVID-19 világjárvány jelentős változásokat hozott az élelmiszerek értékelésében és beszerzésében is. Nőtt a helyi élelmiszerek iránti kereslet, ugyanakkor a fogyasztók kihívásokat is azonosítottak, például a korlátozott választékot és a magasabb árakat. Az egészségesebb táplálkozásra való törekvés növelte a helyi élelmiszerek népszerűségét (Ene, 2021). Romániai tapasztalatok szerint a hagyományos termékek tanúsítása és a helyi termékek népszerűsítése kiemelten fontossá vált a válság idején (Constantin et al., 2021). A válság hatására a fogyasztók egyre inkább közvetlenül a termelőktől vásároltak, és digitális eszközöket használtak információgyűjtésre és fizetésre (Nemes et al., 2020). A pandémia rávilágított a REL-ek rugalmasságára: sok kistermelő diverzifikálta termékeit és értékesítési csatornáit, ami növelte a gazdasági stabilitásukat (Benedek et al., 2021). A termelőknek alkalmazkodniuk kellett az új

fogyasztói elvárásokhoz, például az online értékesítés fejlesztéséhez és a hatékony digitális kommunikációhoz (Butu et al., 2020). A COVID-19 felgyorsította a digitális átalakulást, és megerősítette a kistermelők és helyi tejfeldolgozók szerepét (Brumă et al., 2021).

A REL-ek kapcsán azonban kihívásokról és hátrányokról is beszélhetünk. Az egyik legfőbb nehézség a skálázhatóság problémája: a kis termelők gyakran nem képesek stabilan ellátni nagyobb piacokat (Hinrichs, 2000). Nehézség lehet a logisztika megszervezése, különösen a romlandó élelmiszerek esetében. A REL-ek működését szabályozási akadályok is befolyásolhatják, mivel egyes országokban szigorú élelmiszerbiztonsági és adminisztrációs előírások nehezítik a kis termelők piacra jutását (Collison et al., 2019, Lioutas & Charatsari, 2020). A fogyasztók leggyakrabban a kényelmetlenséget említik a REL-ek kapcsán, pl. a bankkártyás fizetés nehézségét, a hozzáférés nehézségét (így a korlátozott nyitvatartást, a házhozszállítás hiányát), választékbőség hiányát, stb. (Feldmann & Hamm, 2015b).

A rövid ellátási láncok sikeréhez elengedhetetlen a termelők együttműködése és egy mikroregionális modell kialakítása (Inzsöl, 2022). A digitalizáció, az online piacterek és az okoslogisztika egyértelműen segítik a REL-ek fejlődését (Benedek, 2023). Az olyan platformok, mint például a SKIN projekt (Macken-Walsh, 2017), vagy a bevásárlóközösségek felületei lehetővé teszik a termelők és fogyasztók kapcsolódását, ezáltal csökkentve a közvetítői szereplők számát. Az Európai Unió, illetve a tagállamok, elismerve a REL-ek fontosságát és fejlesztési igényeit, különböző programokkal támogatják a helyi élelmiszerrendszereket, mint például a LEADER, Horizon 2020 és a Közös Agrárpolitika programjai (Jarzębowski & Pietrzyck, 2018, Ruskai et al., 2021). Ezek a programok közvetlen pénzügyi segítséget, oktatási és tanácsadási lehetőségeket biztosítanak a helyi termelők számára. Ezzel együtt azonban fontos hangsúlyozni, hogy a döntéshozók gyakran szembesülnek információhiánnyal a REL-ek kapcsán (Caratus Stanciu, 2018): már csak a sokféle helyi kontextus is (nem beszélve a REL sok szereplőjéről) sokrétű kutatási igényt generál.

A REL-ek szakmai bemutatásának egyik fontos állomása Mirta Alessandrini új könyve, amely a rövid élelmiszer-ellátási láncok szabályozását vizsgálja az EU-ban (Alessandrini, 2024). A REL-ek fenntarthatósági és gazdasági előnyeit hangsúlyozza, kiemelve, hogy ezek csökkentik a közvetítők számát, erősítik a helyi gazdaságokat és mérséklik a környezeti terhelést. Bár az EU egyre inkább támogatja ezeket az ellátási láncokat, még mindig számos szabályozási akadály áll fenn, különösen a Közös Agrárpolitika kapcsán, amelynek támogatási mechanizmusai nem mindig kedveznek a kisgazdálkodóknak. A pontos jogi meghatározás és a szabályozási környezet továbbra is kihívást jelent, ezért a könyv javaslatokat fogalmaz meg az REL-ek hatékonyabb integrálására az EU agrár- és élelmiszerpolitikájába, hozzájárulva ezzel egy fenntarthatóbb élelmiszerrendszer kialakításához. A könyv szerint a REL-ek fejlődéséhez egyértelmű szabályozásra, digitális és logisztikai fejlesztésekre, valamint a helyi termelők támogatására van szükség. A jogi keretek pontosítása és a pénzügyi ösztönzők harmonizálása segítené a rövid ellátási láncok működését, miközben az innovatív technológiák növelnék az átláthatóságot és a hatékonyságot. A fenntarthatóság előtérbe helyezése, a piaci hozzáférés javítása és a fogyasztói tudatosság növelése kulcsfontosságú a rendszer versenyképességének fokozásához. Az REL-ek fejlesztése szorosan illeszkedik az EU Zöld Megállapodás és a Termőföldről az asztalig (Farm to Fork) stratégia céljaihoz, hozzájárulva egy fenntarthatóbb élelmiszerrendszer kialakításához.

Kutatásom több Fenntartható Fejlődési Célhoz (*Világunk Átalakítása Fenntartható Fejlődési Keretrendszer 2030*, 2015) is kapcsolódik. Különösen a 2-es és 3-as számú célkitűzések (vagyis az éhezés megszüntetése, az élelmezésbiztonság és a jobb táplálkozás megeremtése, valamint az egészséges élet biztosítása és a jóllét előmozdítása) valósulhatnak meg hatékonyan olyan helyi stratégiák révén, amelyek a helyi élelmiszerrendszerek fejlesztésére fókuszálnak. Ezek a stratégiák hozzájárulhatnak a fenntartható mezőgazdasági gyakorlatok elterjesztéséhez, a tápanyagban gazdag, biztonságos és helyben előállított élelmiszerekhez való hozzáférés javításához, valamint az egészségtudatos fogyasztás ösztönzéséhez. A helyi élelmiszerláncok megerősítése nemcsak a környezeti fenntarthatóságot, hanem a közösségek ellenálló képességét és egészségét is támogatja. Kapcsolódom továbbá a 12.3. számú fenntartható fejlődési célhoz is, amely szerint 2030-ig felére kell csökkenteni az élelmiszerpazarlást a fogyasztói és kiskereskedelmi szinten, valamint mérsékelni az élelmiszervesztéseket a termelési és ellátási lánc minden szakaszában, hozzájárulva ezzel a fenntarthatósághoz és az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentéséhez.

1.1. A kutatási téma meghatározása

A helyi élelmiszerrendszerek és a rövid élelmiszer-ellátási láncok kiemelt szerepet töltenek be a fenntartható élelmezés biztosításában és a vidéki térségek gazdasági megerősítésében. Ez a disszertáció a székelyföldi helyi élelmiszerrendszerek működését és sajátosságait helyezi a középpontba. Arra törekszik, hogy feltérképezze, miként valósul meg a helyi termékek előállítása, feldolgozása és forgalmazása a rövid ellátási láncokban, milyen tényezők alakítják a termelői és fogyasztói magatartást, valamint milyen szerepet játszanak a REL-szervezők és más közvetítő szereplők e folyamatokban. A kutatás hangsúlyt helyez arra, hogy a téma vizsgálata során a székelyföldi kontextus sajátosságait, gazdasági, kulturális és társadalmi tényezőit figyelembe vegye.

A dolgozat célja a helyi élelmiszerrendszerek térség-specifikus működésének és fejlődési potenciáljának átfogó bemutatása, a konkrét célkitűzéseket és kutatási kérdéseket a 2. fejezet ismerteti.

Mindennapjaim munkája: a helyi REL-eket támogató civil szervezeti munka szorosan összefonódik a kutatásommal. Székelyföldiként hiszem, hogy régióknak szüksége van a lokalizált, helyi gazdaságra, a rövid élelmezési értékesítési láncokra és közösségi kezdeményezésekre, hogy az egészséges, szezonális, friss helyi élelmiszer eljusson a helyi lakosokhoz.

1.2. A kutatás jelentősége

Románia teljes területe közel 23,8 millió hektár, ennek 61,4%-a áll mezőgazdasági művelés alatt. Az ökológiai gazdálkodás jelentős, bár még fejlődőben lévő szegmens: a földterületek körülbelül 3%-a rendelkezik ökológiai tanúsítvánnyal, ami messze elmarad az uniós átlagtól (Sorina Dan et al., 2022).

A romániai agrárium két fontos sajátossággal jellemezhető, ami mind országos, mind regionális szinten rányomja a bélyegét a helyi élelmiszerrendszerre, ugyanakkor régióként más-más alternatív megoldásokat vezettek be az ott gazdálkodók. Először is, a rövid értékesítési láncok Romániában már az 1989-es rendszerváltás előtt nagy hangsúlyt kaptak a városok rossz

élelmiszerellátása következtében (Ciocănel, 2016). Ebben az időszakban a lakosság kizárólag belföldi termékekhez jutott hozzá, rendkívül korlátozott kínálattal. Hipermarketek és bevásárlóközpontok nem léteztek, az alapélelmiszerekhez ételjegyekkel lehetett hozzáférni, és a reklámok teljes mértékben tiltottak voltak, még az egyetlen országos televíziós csatornán is. A nemzetközi utazásokat két évente egy alkalomra korlátozták, így a városokba költöző egykori gazdálkodók gyakran a falun élő rokonaikhoz és ismerőseikhez fordultak élelemért, amelyet rövid élelmiszer-ellátási láncokon keresztül szereztek be. A forradalom (1989) után a helyzet radikálisan megváltozott: a nagyvárosokban sorra nyíltak a bevásárlóközpontok, amelyek nyugat-európai és amerikai termékekkel árasztották el a piacot. Ez néhány évre háttérbe szorította a rövid ellátási láncokat, mivel a fogyasztók számára elérhetővé váltak az importált élelmiszerek széles választéka. Azonban a 2008-as gazdasági válság következményeként romló gazdasági környezet, valamint a világméretűvé váló, egyre népszerűbb REL-mozgalom hatásai Romániában is éreztették hatásukat, új lendületet adva a helyi élelmiszerrendszerek iránti érdeklődésnek. A régi beidegződések nyomán ma a Facebook csoportokon keresztül történő („fekete”) értékesítés elburjánzását tapasztalhatjuk, bár a tudatosabb vásárlók, termelők folyamatosan keresik a törvényes megoldásokat is a vásárokon, *food hub*¹-okon (élelmiszercsomópontokon), közösségi kezdeményezéseken, rendezvényeken, gazdaudvari értékesítésen keresztül. A termelők saját maguk jelennek meg influencerként az online térben, ahogyan azt Aura-Elena Amironesei tanulmányában (Amironesei, 2020) is olvashatjuk. Ez alapján Romániában a tisztességtelen verseny egyre inkább áttevődik a közösségi média terébe, különösen a Facebook és az Instagram platformra. A vállalkozások itt nemcsak versenyeznek, hanem gyakran alkalmaznak megtévesztő vagy nyomásgyakorló módszereket is. A reklámok célzottan jelennek meg a felhasználók számára, gyakran úgy, hogy azok nincsenek tisztában a mögöttes manipulációval. A fogyasztók döntéseit befolyásolják például a személyre szabott hirdetések vagy az influencerszerek által közzétett, valójában fizetett, de nem mindig annak feltüntetett tartalmak. Bár a román jogszabályok elvileg lehetővé teszik ezeknek a gyakorlatoknak a szankcionálását, a digitális környezet gyors fejlődése és a jogalkalmazás nehézségei miatt ezek a problémák gyakran kezeletlenül maradnak. A tanulmány arra hívja fel a figyelmet, hogy a fogyasztók védelme és a tisztességes piaci verseny megőrzése érdekében elengedhetetlen a szabályozás korszerűsítése és szigorúbb betartatása.

A második sajátosság a kisgazdaságok nagyon nagy száma: a birtokszerkezet Romániában szélsőségesen polarizált. Nemrég jelentek meg a 2020-as Mezőgazdasági Összeírás eredményei (F. Gheorghe et al., 2022), amelyek részletesen ismertetik a román agrárium helyzetét. Az országban több mint 3,1 millió mezőgazdasági üzem működik, ezek döntő többsége kisüzem. Körülbelül 2,5 millió gazdaság kevesebb, mint 2 hektárnyi területet művel, míg a 100 hektár feletti nagyüzemek a gazdaságok mindössze 0,5%-át képviselik, ám a mezőgazdasági területek közel felét birtokolják. Az üzemméret tekintetében ugyan enyhe növekedés tapasztalható, ám a földhasználat továbbra is erősen koncentrált. Nagy hiányossága a friss eredményeket ismertető jelentésnek, hogy egyetlen REL-ekre történő utalás sincs benne. A széttagolt birtokszerkezet és a

¹ A food hub kifejezést tudatosan használom eredeti, amerikai nevén. Mind a romániai, mind az európai szakirodalomban így ismerik és használják. Élelmiszercsomópontot jelent, de sokkal bővebb tartalommal (pl. képzés a beszállítóknak).

gazdák közötti bizalomhiány akadályozza a hatékonyságot és a szövetkezeti együttműködést, ami élelmiszerbiztonsági kockázatokat is felvet (Amat et al., 2019).

A mezőgazdaság kiemelt szerepet tölt be Románia gazdaságában, különösen a foglalkoztatás szempontjából. Az ország aktív munkavállalóinak mintegy 22–25%-a dolgozik ebben az ágazatban, amely ugyanakkor a GDP-hez hozzávetőlegesen 4–5%-kal járul hozzá (ami elmarad az ipar és a szolgáltatások súlyától). A mezőgazdasági munkavállalók többsége önfoglalkoztató, gyakran önellátó gazdálkodással foglalkozik, ami azt jelenti, hogy termelésük elsősorban saját fogyasztásra irányul, nem pedig piacra. (Chicudean & Popa, 2024). A félig önellátó gazdaságok termelése gyakran közel áll a biotermeléshez, de a tanúsítási költségek miatt nem tudnak hivatalos biotermékként értékesíteni. A gazdaságok több mint 90%-át formális mezőgazdasági képzettséggel nem rendelkező személyek vezetik. Még a viszonylag nagy gazdaságok 80%-át is olyan vezetők irányítják, akik csak gyakorlati tapasztalattal rendelkeznek. A mezőgazdasági ágazat megerősítéséhez elengedhetetlen az oktatás és a szakpolitikai intézkedések fejlesztése (Romania Ministry of Agriculture and Rural & Development, 2021).

A romániai mezőgazdasági fejlesztési terv részben foglalkozik a szaktanácsadók képzésével, de a REL-ek finanszírozására szánt „Az értékláncban való együttműködés fejlesztése” c. DR 35-ös intézkedést 2024 októberében kivették a pénzügyi keretből. A 2023–2027-es Nemzeti Stratégiai Terv új keretet biztosít a mezőgazdaság és a vidékfejlesztés közpolitikájának és finanszírozásának. Célja, hogy szorosabb kapcsolatot alakítson ki a gazdálkodók és a tudásalapú, innovációval foglalkozó intézmények között, az Agrárismereti és Innovációs Rendszer (AKIS) keretén belül. A tervek szerint egy országos digitális platform jön létre, amely támogatja a kutatást, az ismeretterjesztést, a tanácsadói szolgáltatások és képzések szervezését, valamint a szakmai gyakorlatokhoz szükséges partnerségek kialakítását.

A két fő beavatkozás a tudásátadás (DR-37) és a mezőgazdasági tanácsadás (DR-38). A DR-37 keretében szakképzéseket szerveznek környezeti, fenntarthatósági, digitalizációs és más mezőgazdasági témákban, elsősorban fiatal és kiskgazdák számára. A DR-38 célja személyre szabott, egyéni tanácsadási szolgáltatások nyújtása, például gazdaságmenedzsment, kockázatkezelés vagy digitalizáció témakörökben, külön hangsúlyt fektetve a fiatalokra és a kisüzemekre. (Popa et al., n.d.)

Románián belül Székelyföld minden tekintetben sajátos társadalmi szerkezetet, kultúrát, gazdaságot és szociális arculatot jelenít meg, így sajátosak az itt kialakuló helyi élelmiszerrendszerek is. Székelyföldet három romániai megye: Hargita, Kovászna és Maros megye egységeként értelmezem. Romániában több olyan térség is található, amely sajátos jellemzőivel elkülönül a nemzeti környezettől, például Máramaros, Moldva északi területei vagy a Mócok vidéke. Ezek közül azonban Székelyföld különállása a legmarkánsabb, hiszen kulturális, gazdasági, társadalmi, illetve természeti környezeti sajátosságai még élesebben megkülönböztetik a többi régiótól.

A helyi élelmiszerrendszerek vizsgálata nem csupán gazdasági vagy agrárpolitikai kérdés, hanem a fenntartható fejlődés, az élelmiszerbiztonság és a közösségi jólét szempontjából is kulcsfontosságú. Egy olyan időszakban, amikor a globális ellátási láncok sérülékenysége egyre nyilvánvalóbbá válik, és a helyi gazdaságok megerősítése társadalmi és környezeti szempontból is egyre inkább elengedhetetlen, a rövid élelmiszerellátási láncok támogatása stratégiai

jelentőséggel bír. Székelyföld különösen izgalmas terület, ahol a gazdálkodási hagyományok, az etnikai és kulturális sajátosságok, valamint a helyi közösségek együttműködési formái sajátos rendszert alkotnak, a téma ugyanakkor (hasonlóan általában a romániai helyi élelmiszerrendszerekhez) kevésbé kutatott, így a döntések is ad hoc módon, benyomások és politikai célok mentén formálódnak.

Kutatásom jelentősége abban áll, hogy egy olyan, eddig kevésbé feltárt tématerületet vizsgál, amely a székelyföldi helyi élelmiszerrendszerek sajátosságait, lehetőségeit és kihívásait tárja fel. Gyakorlati és szakpolitikai jelentősége abban rejlik, hogy a helyi szereplők és döntéshozók számára megalapozott információkat szolgáltat a helyi termelés és fogyasztás fejlesztéséhez, elősegítve a térség fenntarthatóságát és gazdasági önállóságát. A téma tudományos jelentősége pedig a helyi élelmiszerrendszerekhez kapcsolódó nemzetközi diskurzushoz való hozzájárulás, valamint a helyi identitás és közösségi együttműködés kutatásának gazdagítása.

2. A DISSZERTÁCIÓ CÉLKITŰZÉSEI

Jelen kutatásban egy helyzetképet vázoltam fel a székelyföldi helyi élelmiszerrendszerről. Kerestem a termelői piacokat, a közösség által támogatott mezőgazdasági projekteket, a *food hub*-okat, a szociális médiában működő értékesítési csoportokat, a falusi vendégasztalokat, vagyis mindazokat a megoldásokat, amelyek társíthatók a „Termőföldről az asztalig” stratégiához. Fő célom a helyzetfeltárás, a további stratégiai dokumentumok megalapozása volt, amelyek a székelyföldi kistermelői élelmiszer értékesítés növelését, valamint az élelmiszerveszteség csökkentését célozzák rövid és hosszú távon. Ehhez feltártam a szervezői, termelői és fogyasztói csoportok jelenleg alkalmazott megoldásait, attitűdjeit, valamint bizonyos fejlesztési lehetőségeit.

2.1. Vizsgálati keret

A fókusz megtartása érdekében külön vettem a REL három szereplőjét: a szervezőt, a termelőt és a fogyasztót, és minden esetben egy-egy kulcskérdést vizsgáltam.

A REL-szervezők kapcsán a szervezői munkához szükséges kompetenciák feltérképezése volt a célom, a célzott felkészítés, hatékony fejlesztés megalapozása érdekében. Ahogy a későbbiekben a dolgozatból is kiderül, kutatásaimat egy Európai Unió által finanszírozott projekt keretében, más EU-s országok kutatóival, összehasonlító szemléletben végeztem, és az eredmények azóta sikerrel be is épültek a REL-szervezők képzésébe például Magyarországon.

A termelői oldalt illetően az élelmiszerveszteség csökkentését helyeztem a fókuszba, és vizsgáltam a székelyföldi jó gyakorlatokat, akadályokat. Az élelmiszerveszteség és annak csökkentése különösen égető kérdés. A globális üvegházhatású gázkibocsátás 10%-át adja ugyanis az az el nem fogyasztott élelmiszer (UN World Food Programme, n.d.), amely vagy el sem jut a fogyasztókig (ez az élelmiszerveszteség), vagy a háztartásokban és vendéglátóiparban landol elfogyasztás helyett a kukában (ez az élelmiszerpazarlás). A jelenlegi élelmiszerveszteséget csökkentő stratégiák és technológiák fejlődését jellemzően a nagyobb szereplők, az ipari mezőgazdaság érintettjei határozzák meg. Mivel a kistermelők jellemzően korlátozott kapacitással rendelkeznek mind a kutatás, mind az érdekérvényesítés terén, ezért fontos információkat nyerhetünk a nagyobb szereplők által alkalmazott stratégiák megfigyelésével, illetve a kisléptékű kontextusokra való adaptálásával – ez volt a célom ebben a disszertációban.

A fogyasztók jelentik a REL harmadik nagy szereplőcsoportját. Székelyföldi környezetben azonban még nagyon kevés információ áll rendelkezésre a fogyasztói attitűdökről, ezért kerestem fogyasztói klasztereket a helyi élelmiszerfogyasztás, és a paraszti életforma megítélése tekintetében.

2.2. Célkitűzések és kutatási kérdések

Disszertációmban a következő, a fentiekből következő célokat, és a célokhoz rendelt konkrét kutatási kérdéseket fogalmaztam meg:

1. cél (megalapozás): A székelyföldi helyi kontextus feltérképezése

1/1 Kutatási kérdés: Jelenleg milyen REL-ek működnek Székelyföldön?

2. cél: A REL szervezéshez szükséges kulcskompetenciák feltérképezése

2/1 Kutatási kérdés: Milyen kulcskompetenciák szükségesek a REL-szervezők hatékony működéséhez, és hogyan különböznek ezek az EU egyes országaiban?

3. cél: Az élelmiszertermelés elkerüléséhez használt stratégiák megismerése, és az élelmiszertermelés csökkentési lehetőségeinek bemutatása

Kutatási kérdések:

3/1 Milyen stratégiákat használnak a székelyföldi kistermelők, amelyek csökkentik az élelmiszertermelést?

3/2 Milyen tényezők akadályozzák a közösségi alapú élelmiszer-feldolgozási és értékesítési megoldások elterjedését Székelyföldön, és milyen stratégiák segíthetik ezek sikeres bevezetését?

4. cél: A helyi termékek piacán megfigyelhető fogyasztói attitűdök és a termékjelölésben rejlő lehetőségek feltérképezése

Kutatási kérdések:

4/1 A fogyasztói attitűdök alapján elkülöníthetők-e csoportok a helyi termék vonatkozásában Székelyföldön?

4/2 Mennyiben befolyásolják a szkeptikus fogyasztói attitűdök a helyi termékek tanúsításának elfogadását Székelyföldön?

A kérdéseket kvalitatív eszközökkel, illetve kis minták bevonásával vizsgáltam, ezért hipotézisvizsgálatot nem végeztem. Hipotézisek helyett a fenti kutatási kérdések irányították a munkámat.

3. IRODALMI ÁTTEKINTÉS

3.1. A REL modelljei, és egyes csatornái

A REL-ek különböző modellekben működnek, amelyeket a termelő és fogyasztó közötti interakció jellege határoz meg. A személyes REL-ek esetében a fogyasztó közvetlen kapcsolatba kerül a

termelővel, ami lehetővé teszi a bizalom és az átláthatóság növelését. A termelők számára a legfontosabb közvetlen csatorna a piac, illetve termelői piac (Benedek et al., 2018), annak ellenére, hogy a kutatások szerint a különféle piacokon a kereslet növekedését akadályozza a termelők és fogyasztók közötti elégtelen kommunikáció (Szabó, 2017). A közösség által támogatott mezőgazdasági rendszerekben (Community Supported Agriculture, CSA) a fogyasztók előre finanszírozzák a gazdasági termelést, cserébe friss, szezonális termékeket kapnak (Kneafsey et al., 2013). Bakos Mária Izabella a magyarországi közösség által támogatott mezőgazdaságot és vásárlóközösségeket kutatta PhD dolgozatában. Megállapította, hogy ezek az alternatív ételmisszer-ellátási rendszerek kiegészítik a hagyományos piacokat, és főként kisgyermekes, magasan képzett nők körében népszerűek. A vásárlók magatartása a LOHAS (Lifestyle of Health and Sustainability) elveit követi (Bakos, 2019). A gazdaudvari értékesítés is egyre népszerűbb személyes REL az olyan fogyasztók körében, akik szeretnék tudni, honnan származik az ételmisszerük, valamint támogatni kívánják a helyi gazdaságokat (Marsden et al., 2000).

A közvetített REL-ek esetében a kapcsolat egy harmadik félen keresztül valósul meg, ez utóbbinak a feladata az értékesítés és a logisztikai folyamatok megszervezése. A helyi bolthálózatok és online értékesítési platformok például lehetőséget biztosítanak a fogyasztóknak, hogy helyi termelőktől szerezzék be ételmisszereiket, miközben egyszerűsítik az ellátási folyamatokat (Krejci et al., 2016). Közvetített REL-eknek tekinthetők a *food hub*-ok is, amelyek az USA-ban központi szerepet töltenek be a termelők és a fogyasztók összekapcsolásában (Barham et al., 2012a, Klein et al., 2024), integrálva különböző helyi termelőktől származó termékeket. Horst és munkatársai (Horst et al., 2011) a *food hub*-ok típusait és sikerük kulcstényezőit vizsgálva megállapították, hogy ezek az ellátási rendszerek elsősorban a helyi és regionális ételmisszer-ellátás megerősítésében, valamint a fenntarthatósági és egészségügyi célok elérésében játszanak szerepet. Seattle-ben végzett kutatásuk során három *food hub* működését elemezték, és arra a következtetésre jutottak, hogy a tipológia finomítása és az összetevők és tulajdonságok listájának pontosítása után lehet a *food hub*-ok átfogó meghatározását kialakítani. Krejci és munkatársai (Krejci et al., 2016) ezzel összhangban arra mutattak rá, hogy a társadalmi tényezők, mint például a közösség támogatásának vágya lehetnek fontosabbak, mint a pénzügyi tényezők a *food hub*-ok sikerében. Kutatásukban négy fő fogyasztótípust azonosítottak: a helyi ételmisszereket előnyben részesítő lokavore-okat, a pragmatikusokat, akik a kényelem és az elérhetőség alapján döntenek, a takarékoskodókat, akik számára az ár az elsődleges szempont, valamint az idealistákat, akik fenntarthatósági és etikai megfontolások mentén választanak. Amerikai minta alapján kidolgozott *food hub*-ok Romániában is jelen vannak, egy jó gyakorlatot az 5.1.2. fejezet esettanulmányában is bemutatnak.

A területileg kiterjedt REL-ek esetében a termékek nem feltétlenül a termelési területhez közel találhatók meg, hitelességüket tanúsító rendszerek biztosítják. Ilyen modellben működnek például a különféle címkerendszerek, amelyek garanciát nyújtanak arra, hogy a termék egy adott régióból származik és/vagy megfelel a fenntarthatósági követelményeknek (Collison et al., 2019). A regionális értékesítési modellek, mint a nagyobb városokat kiszolgáló helyi disztribútorok, lehetőséget adnak a REL-ek kibővítésére, miközben megőrzik a helyi jelleget.

Az utóbbi években egyre nagyobb szerepet kapnak a hibrid modellek, amelyek az offline és online értékesítési formákat kombinálják. Ilyenek a közösségi alapú vásárlási csoportok, mint a REKO modellek (ami a tisztességes fogyasztás svéd rövidítése, Hagolani-Albov & Ehrnström-Fuentes,

2023 munkája alapján), ahol a termelők előre meghatározott rendelések alapján szállítanak, minimalizálva a felesleges veszteségeket (Kloppenburger et al., 2000). Az online fogyasztói csoportok, bevásárlóközösségek egyre inkább előtérbe kerülnek, ahol a tagok rendszeresen rendelhetnek helyi termelőktől, miközben fenntartják a REL-ek közösségi jellegét (Benedek, 2023).

3.2. A REL-szervezőkkel kapcsolatos szakirodalmi ismeretek

A termelők és fogyasztók közötti kapcsolatok kialakítása nélkülözhetetlen a helyi élelmiszerrendszerek társadalmi és gazdasági stabilitásához (Waris & Kumar, 2022). A REL-szervezők, vagy facilitátorok kulcsszerepet töltenek be a helyi élelmiszerrendszerek fejlesztésében és fenntarthatóságában. Azon egyéneket, szervezeteket értem a „REL-szervező” kifejezés alatt, akik meggyőződésből, pályázati lehetőségéből, a jövő iránti aggodalomból, vagy tiszteletből odaállnak a termelők és a fogyasztók közé, hogy segítsék egymásra találásukat: piacokat, vásárokat, *food hub*-okat szerveznek. Romániában a REL-szervezők tevékenységének köszönhető a falusi vendégasztalok, események szervezése is annak érdekében, hogy a helyi termékek minél nagyobb arányban eljussanak az érdeklődő fogyasztókhoz, vásárlókhoz.

A szervezők a gazdálkodói innováció ösztönzése, a logisztika kezelése és a gazdasági életképesség biztosítása révén segítik a gazdaságok hatékony működését. Munkájuk összetett, magában foglalja az együttműködést, a verseny kezelését és a stratégiai tervezést, ezért a REL-szervezők közvetítői szerepe sokrétű tudást feltételez. Feladatuk lehet például, hogy a termelői piacokat olyan közösségi térként alakítsák ki, ahol a vásárlók nemcsak friss helyi termékekhez juthatnak hozzá, hanem lehetőségük nyílik társas kapcsolataik ápolására és a helyben fogyasztható élelmiszerek élvezetére is (Szabó, 2017). Emellett ajánlásokat kell megfogalmazniuk a gazdálkodók számára annak érdekében, hogy a piacokon kínált termékválasztékot a fogyasztói igényekhez igazítsák, ezáltal növelve eladásukat. A szervezők számára elengedhetetlen, hogy tisztában legyenek a REL-ek térségi előnyeivel, mivel ezek hozzájárulhatnak a helyi gazdaság élénkítéséhez és az élelmezésbiztonság javításához. A Biterrois borvidéken például együttműködésen és versenyen alapuló stratégiákkal javítják a termékminőséget (Chiffolleau & Touzard, 2014). A REL-szervezők gyakran az innováció kulcsszereplői, akik kapcsolati stratégiáikon keresztül jelentős hatást gyakorolnak a helyi élelmiszerrendszerek sikerére és fenntarthatóságára. A hosszú távú fenntarthatóságot a közösség bevonása, valamint politikai és pénzügyi támogatás megszerzése is befolyásolja (Viens, 2012).

A sikeres facilitátor feladata, hogy a különböző tudásokat átültesse a gyakorlatba, miközben folyamatosan figyelemmel kíséri a jogszabályi környezet változásait. Ehhez elengedhetetlen, hogy tisztában legyen a releváns előírásokkal, például a 3118/2024/EU rendelet (A Bizottság (EU) 2024/3118 Rendelete, 2024) rendelkezéseivel, amelyek meghatározzák a gazdasági szereplők számát és az értékesítés helyének a termeléstől való maximális távolságát (Kneafsey et al., 2013). Emellett naprakész ismeretekkel kell rendelkeznie az új technológiákról, az élelmiszer-előállítási innovációkról, a digitalizációs megoldásokról és a különböző élelmiszer-forgalmazási modellekről (Nosratabadi et al., 2020). A REL-ben működő vállalkozások mind saját üzleti modellek mentén működnek, amelyeket folyamatosan finomhangolnak annak érdekében, hogy versenyképességüket növeljék. Ezek kialakítását azonban nemcsak gazdasági szempontok, hanem

társadalmi és környezeti tényezők is jelentősen befolyásolják (Nosratabadi et al., 2020, Borodin et al., 2016). A rövid ellátási láncokban való hosszú távú működés kihívásokkal teli, mivel a piaci szereplőknek egyszerre kell alkalmazkodniuk a jogi és gazdasági környezet változásaihoz, valamint megőrizniük üzleti modelljük egyediségét és rugalmasságát (Ahumada & Villalobos, 2009): ez az, amiben a jó REL-szervező személyre szabott iránymutatást tud nyújtani.

Számos innovatív projekt vizsgálja és teszteli a költséghatékony, fenntartható megoldásokat a logisztikai folyamatok és az elosztás hatékonyságának növelése érdekében. Ezek a kezdeményezések lehetővé teszik a rövid ellátási láncok számára, hogy megosszák a költségeket és az erőforrásokat, miközben rugalmasabban igazodhatnak a nagyobb vásárlói igényekhez. Szimulációs modellek igazolták, hogy a megfelelő logisztikai tervezés nemcsak a szállítási távolságokat csökkentheti, hanem a rendszer teljes hatékonyságát is növelheti (Paciarotti et al., 2022). Az ellátási lánc optimalizálása érdekében a szervezők különböző logisztikai forgatókönyveket alkalmaznak, amelyek segítenek az elosztási folyamatok racionalizálásában (Paciarotti et al., 2022). Emellett az intelligens informatikai megoldások lehetőséget biztosítanak arra, hogy a termelők egyszerre több piacon is értékesíthessenek, miközben fenntartják a közvetlen kapcsolatot a fogyasztókkal. Ezek a digitális eszközök hozzájárulnak az online és közvetlen értékesítési csatornák integrálásához, tovább növelve a rövid ellátási láncok versenyképességét (EIP Agri, 2019).

Látható, hogy a sokféle tudás és a készségek megosztása is alapvető fontosságú ahhoz, hogy egy facilitátor sikeres tudjon lenni a helyi élelmiszerrendszer fejlesztésében. Felismerve a REL-szervezők kulcsszerepét, egyre több tagállam dönt a szervezők célzott képzéséről. Ezt a folyamatot támogatandó egy, a részvételemmel egyedüli romániai partnerrel működő kutatócsoport egy EU-s projekt keretében kidolgozta a REL-szervezők kompetencia-mátrixát, amely a felkészítést tudja hatékonyabbá tenni. A kutatás módszertanát a 4.2. fejezet, eredményeit az 5.2. fejezet tartalmazza.

A REL szervezők sokrétű munkájának szemléltetésére készült el a Helyénvaló *food hub*-ot bemutató esettanulmány is (5.1.2. fejezet). A *food hub*-okat, mint regionális élelmiszerközpontokat, elsősorban működésük és közösségre gyakorolt hatásuk alapján határozzák meg, nem pedig jogi formájuk szerint (Barham et al., 2012a). Ezek a központok helyi és regionális termelők élelmiszereit gyűjtik össze, osztják el és értékesítik több piacon, miközben a termelőket értékes üzleti partnerekként kezelik, és különösen a kis- és közepes méretű gazdaságok támogatására fókuszálnak (Horst et al., 2011). Szorosan együttműködnek velük, hogy segítsék a vevői követelmények teljesítését, technikai támogatással vagy megfelelő partnerek biztosításával. Emellett termékmegkülönböztetéssel (például eredetvédelemmel, a fenntartható termelés kiemelésével) biztosítják a termelők versenyképes árát (Popa & Lacurezeanu, 2024b). Céljuk pénzügyileg fenntartható működés mellett pozitív gazdasági, társadalmi és környezeti hatásokat elérni a helyi közösségekben. (Barham et al., 2012b)

A *food hub*-ok koncepciója – amely integrált szolgáltatásokat nyújt a gazdáknak és termelőknek – fontos eszköz a kis- és közepes gazdaságok megerősítésére Romániában. A *food hub*-ok nemcsak értékesítési csatornát, hanem tanácsadást, képzést és fogyasztói kapcsolatépítést is kínálnak, hozzájárulva a helyi, etikus és egészséges élelmiszerfogyasztás népszerűsítéséhez (Morley et al.,

2020). Mivel ezek az egységek komplex szolgáltatáscsomagot nyújtanak (tárolás, marketing, szállítás, tanácsadás, információátadás, innovációtámogatás), nélkülözhetetlenek a kisgazdák számára. A „Regional Food Hub Resource Guide” alapján (Barham et al., 2012a) a *food hub*-ok kulcsszerepet játszanak a helyi és regionális élelmiszerrendszerek fejlesztésében. Egyrészt megkönnyítik a kisebb termelők piacra jutását azáltal, hogy biztosítják a termékek összegyűjtését, elosztását és értékesítését nagyobb volumenű piacokra, például kiskereskedelmi egységekhez, iskolákhoz vagy éttermekhez. Másrészt a *food hub*-ok társadalmi és környezeti hatása is jelentős: elősegítik a fenntartható gazdálkodási gyakorlatok elterjedését, növelik a friss, helyi élelmiszerekhez való hozzáférést, és hozzájárulnak a munkahelyteremtéshez helyi szinten.

3.3. Kistermelők és az élelmiszervesztesség: a post-harvest szakirodalom nemzetközi és romániai szinten

Jelen dolgozatban a kisléptékű élelmiszertermelők szempontjából vizsgáltam az élelmiszervesztesség csökkentésére alkalmazható betakarítás utáni megoldásokat. A globális üvegházhatású gázkibocsátás mintegy tíz százaléka a soha el nem fogyasztott élelmiszereknek tulajdonítható. Ez évente 1,3 milliárd tonna élelmiszer elpocsékolását jelenti, ami a teljes élelmiszertermelés közel egyharmadát teszi ki, és becslések szerint 1 milliárd USD gazdasági költséggel jár (Forbes, 2021). Az el nem fogyasztott élelmiszer két fő kategóriába sorolható: az élelmiszervesztesség, amely azelőtt következik be, hogy az élelmiszer eljutna a végső fogyasztóhoz, és amely az összes veszteség nagyjából 52 százalékát teszi ki, valamint az élelmiszerpazarlás, amely a fennmaradó részt teszi ki. A környezeti előnyökön túl az élelmiszervesztesség csökkentése egyre fontosabbá vált az élelmiszertermelés növekvő költségeinek és a folyamatos gazdasági kihívásoknak a fényében. A bőség és a gazdasági jólét idején gyakran kevésbé sürgető a pazarlás kezelése, de a jelenlegi nyomás miatt ez a kérdés minden eddiginél fontosabb.

A betakarítás utáni technológiák olyan gazdálkodási gyakorlatok és beavatkozások, amelyek célja a mezőgazdasági termékek és állati termékek minőségének és frissességének megőrzése a betakarítástól vagy vágástól a fogyasztásig (Prusky, 2011). E technológiák célja a termékromlás megelőzése vagy késleltetése, az élelmiszerbiztonság biztosítása, valamint a piacképesség és az eltarthatóság javítása. A betakarítás utáni stratégiákkal foglalkozó tudományos szakirodalom jellemzően az értéklánc egyes szakaszai mentén történő beavatkozásokat vizsgálja, és az ellátási lánc különböző pontjain bekövetkező élelmiszer-vesztesség okai a kontextustól függően jelentősen eltérnek. A kistermelők a különböző kontextusokban hasonló kihívásokkal szembesülnek (bár a megoldás pont a kontextusok különbözősége miatt eltérő lehet), és a fejlett gazdaságok kistermelői profitálhatnak a nemzetközi szervezetek, például az Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Világszervezet által a fejlődő országok élelmiszer-vesztességének kezelésére kifejlesztett ismeretekből és stratégiákból (Gille, 2012). Még a legképzettebb, vállalkozó szellemű gazdálkodók is gyakran küzdenek azzal, hogy a nyersanyagok beszerzésétől az értékesítésig minden szempontból irányítsák tevékenységüket - akár önállóan, akár korlátozott családi támogatással. Ez a teher különösen nehéz az idősebb gazdálkodók számára, akik értékes tapasztalati tudással rendelkeznek, de formális végzettségük korlátozott lehet. Emellett a kisüzemi gazdálkodók nagy számuk ellenére jellemzően nem rendelkeznek alkupozícióval a piacon, így

számos technológiai megoldás és szabályozási keret nem felel meg az igényeiknek (Grasswitz, 2019).

A betakarítás utáni megoldásokat kollégáimmal három csoportba soroltuk - hagyományos módszerek, modern, technológia vezérelt stratégiák és közösségközpontú, gyakran alulról szerveződő innovációk -, és az értéklánc különböző szakaszaiban példákkal és bevált gyakorlatokkal mutattuk be az egyes megoldásokat (Benedek et al., 2025). A harmadik kategória esetében a közösség részvétele még akkor is alapvető fontosságú, ha a technológia által vezérelt innovációkat alkalmazzák a végrehajtás támogatására (példákat lásd az 1. táblázatban).

1. táblázat. Az értéklánc különböző szakaszaiban kisléptékben alkalmazható betakarítás utáni megoldások

Az értéklánc szakaszai	Megoldások		
	Hagyományos	Technológia-vezérelt	Közösségi kezdeményezésű
Feldolgozás	Erjesztés, préselés, szárítás, őrlés stb.	Fagyasztva szárítás (lío-filizálás), nagynyomású konzerválás, szferifikáció	Közösségi vágóhíd, közös (szövetkezeti) gyümölcsfeldolgozó üzem (gyümölcsle, préselés stb.)
Csomagolás	Hagyományos csomagolóanyagok (pl. papír, üveg) használata.	Vákuumsomagolás, alternatív, lebomló csomagolóanyagok használata	Közösségi üveg visszavételi rendszer (pl. a franciaországi Ma Bouteille s'appelle Reviens).
Tárolás	Pincében, veremben, zsákban, homokban, szalmában stb.	precíziós tárolás (hűtés, páratartalom-szabályozás), mobil hűtőkocsi	Közösségi hűtőház; közösségi vetőmagbank
Kártevőirtás (a tárolással kapcsolatban)	Ellenálló fajták termesztése, kártevők kizárása (megelőzés); emeleti tárolás (többszintes multifunkcionális terek kialakítása).	Fertőtlenítés ózongenerátorral, autoklávus hőkezelés	Közösségi vagy mobil laboratóriumok; többszintes, többfunkciós terek kialakítása a hagyományokban gyökerező innovatív anyagok felhasználásával.
Szállítás	Saját jármű használata a piacra szállításhoz	Házhozszállítás útvonal-optimalizálással támogatva	Közösségi közlekedés (pl. La Charette); „Az utolsó kilométer” megtétele a város peremén lévő logisztikai pontokról kerékpárral vagy tömegközlekedéssel.
Értékesítés	Piac, szedd magad, gazdaudvari értékesítés stb.	Automaták, webáruház, virtuális piactér	Bevásárlóközösség, közösség által támogatott mezőgazdasági kezdeményezések (CSA, AMAP).
Reklámozás	Szájreklámok, kóstolók, a pult (és a gazda) "felöltöztetése".	Hirdetés az online médiában, védjegyek	Részvételi garanciarendszer, helyi közösségi védjegyek

Forrás: (Benedek et al., 2025)

A feldolgozás kezdeti szakaszában a termékek gondos kiválasztása kulcsfontosságú annak megakadályozása érdekében, hogy a károsodott termékek felgyorsítsák az egyébként ép termékek romlását. A gazdaságon belüli veszteségek például a betakarítás nem optimális időzítéséből, a kedvezőtlen időjárási körülményekből, a nem megfelelő kezelési gyakorlatokból, vagy a piacokhoz való korlátozott hozzáférésekből és a veszteségek megelőzését célzó gazdasági ösztönzők hiányából eredhetnek (Delgado et al., 2017). A termékek tisztítása a termékminőség javítása és a fogyasztói elégedettség fokozása révén jelentős hozamot hozhat. A REL-ekben a csomagolást gyakran feleslegesnek tekintik, ami potenciálisan akár 30%-kal is csökkentheti a termék teljes üvegházhatású gázkibocsátását (Qin & Horvath, 2022).

A megfelelő tárolás és kártevővédelem révén jelentősen csökkenthető az élelmiszer-veszteség. Az ellenálló növényfajták kiválasztása és a közösségi magbankok hozzájárulnak a fenntartható termeléshez. Egyszerű intézkedések, mint a hajnali betakarítás és az árnyékolás, növelik a termés eltarthatóságát. A REL-ek a helyi értékesítés révén optimalizálhatják az erőforrásokat (Kitinoja et al., 2011), míg a szezonális marketing a fogyasztói igényekhez igazodik (Vargas et al., 2021). A FIFO-rendszer alkalmazása (First-In, First-Out, vagyis az elsőként beérkezett készletet adjuk ki elsőként) hatékonyabbá teszi a készletkezelést (Winarno et al., 2020).

A szállítás terén az infokommunikációs technológiák és az útvonal-optimalizálás segítik a logisztikát, különösen az „utolsó kilométer” kihívásainak kezelésében (Melkonyan et al., 2020). A részvételi garanciarendszerek pedig közösségi alapú alternatívát nyújtanak a hagyományos tanúsításokkal szemben (Loconto & Hatanaka, 2018): ezek a rendszerek olyan helyi közösségeken alapuló, bizalmon és tudásmegosztáson nyugvó fenntarthatósági tanúsítási formák, amelyekben termelők, szakértők és fogyasztók közösen állapítják meg és ellenőrzik az ökológiai gazdálkodási normák betartását.

A romániai tanulmányok az értékláncban keletkező élelmiszerveszteséggel szemben elsősorban a fogyasztóknál jelentkező élelmiszer-pazarlásra fókuszálnak – ezért is hiánypótló a kutatásom. A tapasztalatok szerint egyébként a főtt ételek jelentik a legnagyobb pazarlási kategóriát. A helyi termékek vásárlása és a bevásárlólista használata fontos eszközök az élelmiszer-pazarlás csökkentésében. Az oktatási kampányok segíthetnek a fogyasztók tájékoztatásában és szemléletformálásában (Oroian et al., 2021).

3.4. A helyi élelmiszerrel kapcsolatos fogyasztói attitűdök nemzetközi kutatásokban és Romániában

A REL fogyasztói egészséges, hagyományos, helyben előállított élelmiszert keresnek. Közülük sokan hisznek a közösség megtartó erejében, míg mások nyitottak az innovatív megoldásokra, például az előrecsomagolt leveszöldségekre, a gyümölcskosarakra vagy az online értékesített helyi termékekre (Delicato et al., 2019). A helyi termékek fogyasztása emellett hazafias cselekedetként is értelmezhető, hiszen támogatja a helyi gazdaságot és a termelőket (Stamule, 2018). Egyre többen ismerik fel, hogy a fenntartható élelmiszerfogyasztás jövője a friss, természetes, bio és szezonális élelmiszerekre épül, amelyek elsősorban a helyi gazdálkodóktól származnak (Petre & Draghici, 2021).

A városi fogyasztók vásárlási szokásait elsősorban a mindennapi élet hedonista jellege és az egészséges táplálkozás iránti igény formálja. Döntéseiket kevésbé befolyásolja a biotermékek tanúsítása, sokkal inkább a globalizációra adott helyi reakciók és az élelmiszerbiztonságba vetett bizalom (Butu et al., 2019). A mindennapi bevásárlás a meghatározó, ahol a szupermarketek a gyors szükségleteket elégítik ki, míg a helyi és hagyományos termékek iránti érdeklődés folyamatosan növekszik. Ez a tendencia hozzájárul ahhoz, hogy a kistermelők kevésbé motiváltak az ökológiai tanúsítás megszerzésére. Egy másik vizsgálat kimutatta, hogy a román fogyasztók számára a hagyományos élelmiszerek minősége kiemelkedően fontos, különösen azok beltartalma, eredete és íze szempontjából. A leggyakrabban fogyasztott helyi termékek közé a tejtermékek, a méz és a hús alapú élelmiszerek tartoznak, amelyeket jellemzően közvetlenül a termelőktől vagy hagyományos vásárokon szereznek be. A fogyasztók jelentős bizalommal fordulnak a hagyományos termékek címkéin található információk felé, ezért kiemelten fontos a megfelelő tájékoztatás és oktatás (Bălăşescu, 2017). Bár egyre nagyobb a környezeti és ökológiai problémák iránti tudatosság, és a bioélelmiszerek népszerűsége növekszik, a fogyasztók kevésbé használják az élelmiszercímkéken feltüntetett tápérték-információkat. Emellett az élelmiszerbiztonságba vetett bizalom továbbra is alacsony, ami rávilágít a fogyasztói információs rendszerek fejlesztésének szükségességére (Salmen et al., 2021).

A fenntartható élelmiszerek fogyasztását gyakran jövedelmi korlátok nehezítik, ami különösen az alacsonyabb keresetű rétegek számára jelent akadályt. Kutatások azt mutatják, hogy a magasabb iskolázottságú és fiatalabb fogyasztók nagyobb valószínűséggel választanak fenntarthatóbb élelmiszereket, ami részben a környezeti tudatosság és az egészséges táplálkozás iránti fokozott érdeklődésnek köszönhető. A tudatos vásárlási szokások elterjesztése érdekében szakértők országos figyelemfelkeltő kampányok bevezetését javasolják (Ladaru et al., 2020). Egy másik tanulmány szerint a romániai fogyasztók etnocentrizmusa és a helyi termékekhez való viszonya generációs eltéréseket mutat. Az ezredfordulós generáció kevésbé etnocentrikus, és vásárlási döntéseikben elsősorban az ár-érték arányt helyezik előtérbe, míg az idősebb korosztályok erősebben kötődnek a hazai termékekhez. Emellett a romániai fogyasztók jelentős része további állami és ipari támogatást tartana szükségesnek a helyi termékek népszerűsítésére és piaci jelenlétük erősítésére (Stamule, 2018).

Több kutatás is foglalkozott már a helyi élelmiszerfogyasztók csoportosításával kérdőíves és fókuszcsoportos módszerekkel. A helyi termékek vásárlásának legmeghatározóbb motivációi közé tartozik a biztonságérzet, amely a termékek ismert származásából fakad, az egészségvédő hatásukba vetett hit, valamint a helyi közösség támogatásának szándéka. Ezek mentén debreceni kutatók négy fogyasztói klasztert azonosítottak: érzelmi, lokálpatrióta, passzív és tudatos vásárlókat. Mindegyik csoport eltérő preferenciákkal rendelkezik, így célzott marketingüzenetekkel külön-külön megszólíthatók (T. Nagy-Pető et al., 2023). Más megközelítést alkalmaztak Szegedyné és munkatársai (Szegedyné Fricz et al., 2020), akik a minőség és az élelmiszerbiztonság szempontjából vizsgálták a fogyasztói klasztereket. Kutatásuk eredményei szerint a helyi élelmiszertermékek megítélése kulcsfontosságú a helyi termelési rendszerek fejlődése szempontjából. Öt fogyasztói csoportot különítettek el: rajongók („tudomásul veszem és megveszem”), piacosok („tudomásul veszem, de csak friss zöldséget vásárolok”), határozatlanok („nem jobb, mint más élelmiszer”), elméleti rajongók („elismerem, de nem veszem meg”),

valamint elutasítók („nem jobb, nem veszem meg”). Ezek a kutatások rámutatnak arra, hogy a fogyasztók eltérő attitűdjeinek megértése elengedhetetlen a helyi termékek sikeres piacra viteléhez, valamint a célzott kommunikációs és marketingstratégiák kialakításához.

Egy olaszországi kutatás fókuszcsoportos és kérdőíves módszerrel vizsgálta a hegyvidéki termékek fogyasztói szokásait fiatal vásárlók körében. Az eredmények azt mutatták, hogy a fenntarthatóság különböző dimenziói kiemelt szerepet játszanak a fiatal fogyasztók döntéseiben. Különös figyelmet fordítanak arra, hogy a helyi élelmiszerek rövid ellátási láncokban készüljenek, és tudatosan követik a fenntarthatósági szempontok érvényesülését (Bonadonna et al., 2022).

Egy romániai tanulmány a hagyományos román élelmiszerek fogyasztásának átalakulását vizsgálta a fenntartható táplálkozás elveinek integrálásával. A kutatás során öt fogyasztói típust azonosítottak: egészséges hedonista, egészséges konformista, kényelmi hedonista, kényelmi konformista, valamint nemtörődöm fogyasztókat. Az eredmények szerint az állami szerepvállalás kulcsfontosságú lenne az egészséges táplálkozási szokások elterjedésének támogatásában. Kiemelt jelentőséggel bír a helyi gasztronómiai hagyományok kihasználása a kortárs dietetikai ajánlások és a globális élelmiszerigények figyelembevételével. A nemzeti oktatási rendszer tájékoztató kampányokkal és táplálkozási oktatási programokkal segítheti az egészségtudatos táplálkozás, például a flexitáriánus étrend népszerűsítését (Voinea et al., 2020).

Székellyöldi kontextusban még senki nem vizsgálta a fogyasztók szegmentációját (az általam alkalmazott Q-módszeres megközelítés pedig nemzetközi környezetben sem jellemző). Pedig a fogyasztói döntések összetettek: míg egyes fogyasztók az élelmiszer-választás során a helyi minőséget minden más tényező fölé helyezik, a legtöbben csupán egyetlen szempontként kezelik azt, amely más tényezőkkel (például ár, elérhetőség vagy fenntarthatóság) együtt befolyásolja döntéseiket (T. Nagy-Pető et al., 2023).

3.5. A helyi kontextus jellegzetességei

A román mezőgazdasági ágazat fejlesztéséhez több stratégiai lépés is elengedhetetlennek tűnik. Ezek közé tartozik a földek visszaszolgáltatása a korábbi tulajdonosoknak, egy működő földértékesítési és földbérleti piac kialakítása, a piacra jutás és a rövid ellátási láncok fejlesztése, valamint a nem mezőgazdasági munkahelyek teremtése vidéken. Emellett szükséges a kisgazdálkodók számára biztosított szociális ellátások megerősítése is, hogy a vidéki térségek fenntartható fejlődése hosszú távon is biztosítható legyen (Cetină et al., 2020).

Az Európai Unió szakpolitikai és támogatási rendszere Romániában egy többfunkciós mezőgazdasági modellt ösztönöz, amely nemcsak az élelmiszertermelést helyezi előtérbe, hanem az ökológiai és szociális szolgáltatásokat is figyelembe veszi. A fenntartható fejlődés érdekében szükség van a jogi és intézményi háttér megerősítésére, a fenntartható fogyasztás népszerűsítésére, valamint a rövid élelmiszerláncok támogatására és fejlesztésére (Havadi-Nagy, 2021).

Romániában (hasonlóan például Magyarországhoz vagy Lengyelországhoz) a termelői szervezetek és szövetkezetek száma elmarad más uniós országokhoz képest. Az ilyen szervezeti formák hiánya különösen élelmiszerbiztonsági szempontból jelent kihívást, mivel a nagyobb szervezetek jobb biztosítékot nyújtanak az élelmiszeripari vállalkozások számára a termékek

nyomon követhetősége és biztonsága tekintetében. Ennek következtében a kistermelőktől való vásárlás sok esetben bizonytalanságot okoz a piaci szereplők körében (Salasan, 2009).

A romániai alternatív élelmiszer-hálózatok fenntartható megoldást kínálnak a globális élelmiszerpiac kihívásaira, különösen a kisgazdaságok számára, amelyek nehezen férnek hozzá a támogatásokhoz és piacokhoz. A város-vidék kapcsolat kulcsfontosságú a REL-ek fejlődésében, de szabályozási és infrastrukturális akadályok hátráltatják a rendszert. A fejlődéshez oktatásra, közösségi támogatásra és hatékony állami szabályozásra van szükség (Floresan et al., 2024)

3.5.1. Romániai helyi élelmiszerrel kapcsolatos helyzetkép

Romániában a REL-ekre vonatkozó jogszabályi keret nagyon kusza. A rövid ellátási láncokat szabályozó 150/2016-os törvény 2020-ban módosult a 28/2020-as törvény által. Ez a módosítás eltávolította a 2016-os törvény kötelező elemeit, például azt a követelményt, hogy a kiskereskedők bizonyos termékek 51%-át romániai forrásból szerezzék be. Az Európai Bizottság korábban aggodalmát fejezte ki, hogy a 2016-os törvény sérti az áruk szabad mozgását az egységes piacon. Bár a 150/2016-os törvényt soha nem hajtották végre teljes mértékben, a 2020-as módosítás önkéntes intézkedéseket javasol a kötelezők helyett. A 150/2016-os törvény alkalmazási módszertanát még nem tették közzé, így a „közvetítők” fogalma továbbra sincs hivatalosan meghatározva. A „beszállító” és „kereskedő” kifejezések is csak különböző mezőgazdasági támogatási programokban vannak definiálva. (Submăsura 16.4 Şi Submăsura 16.4a Sprijin Acordat Pentru Cooperare Orizontală Şi Verticală Între Actorii Din Lanţul de Aprovizionare În Sectoarele Agricol Şi Pomicol Depunere on-Line, n.d.) Eszerint a beszállító olyan gazdálkodó (természetes vagy jogi személy, illetve ezek társulási formája), akinek gazdasága Románia területén található és mezőgazdasági tevékenységet folytat, azaz termelőként vagy termékgyűjtőként/terménytárolóként működik, illetve a kereskedő olyan természetes vagy jogi személy, aki a termékek és szolgáltatások piaci forgalmazására vonatkozó tevékenységeket végez.

A gazdálkodók és közvetítők közötti tranzakciók hivatalos meghatározása hiányzik. A gyakorlatban a közvetítők termékeket vásárolnak és értékesítenek tovább. Másik megoldásként kereskedelmi szándékú tranzakciókat hajtanak végre éttermeken, kávéházakon vagy kiskereskedelmi üzleteken keresztül. A REL szervezőknek még nincs jogi, hivatalos vagy tudományos meghatározása. Azonban a Román Foglalkozások Kódexében (Cod COR 342204) szerepel a „közösségfejlesztési facilitátor” foglalkozás, amely középfokú vagy ennél magasabb szintű tanulmányokat igényel.

Romániában az őstermelői státuszt (a 661/2001. számú kormányhatározat alapján) a termelői igazolvány igazolja, amelyet a helyi önkormányzatok adnak ki a kérelmező mezőgazdasági termelőknek, a földhasználat és az előállított termékek ellenőrzését követően. Az igazolvány egy évre érvényes, negyedévente hitelesítendő, és kizárólag a termelő vagy annak családtagjai használhatják a benne szereplő termékek eladására. Az importtermékek árusítása, valamint viszonteladás tilos. A piacok üzemeltetői kötelesek ellenőrizni az igazolványok meglétét és érvényességét, valamint kizárni a szabálytalan árusokat. Otthoni és piaci forgalmazásra használható.

A feldolgozott termékeket csak jogi személyek állíthatják elő (321. számú törvény, 2009), amelyek a körzetükben működő Állategészségügyi és Élelmiszerbiztonsági Igazgatóság (DSVSA) engedélyével árusíthatnak közvetlenül, vagy kiskereskedelembe. Ugyanez a jogszabály (Legea Republicata, n.d.) határozza meg a rövid ellátási láncot, amely olyan ellátási lánc, amelyben a román kontextusban korlátozott számú gazdasági szereplő vesz részt, akik együttműködési és helyi gazdasági fejlesztési tevékenységeket folytatnak, és szoros földrajzi és társadalmi kapcsolatok vannak a termelők, a feldolgozók és a fogyasztók között.

A romániai élelmiszerrendszert jellemzően az importált termékek uralják, miközben a helyi termelők nem képesek kielégíteni a szupermarketek által támasztott mennyiségi és minőségi követelményeket. Az ökoturisztikai célpontok és vendéglátóhelyek szorosabb együttműködése a helyi gazdákkal azonban hozzájárulhat a fenntartható fejlődés előmozdításához és a helyi termelők piacra jutásának erősítéséhez (Vîntu et al., 2016). A REL-ek működését azonban jelentősen akadályozzák a magas tranzakciós és tanúsítási költségek. Emellett a termelői piacok visszaszorulása veszélyezteti a hagyományos gazdálkodási formákat és a hozzájuk kapcsolódó kulturális örökséget (Oppenkowski, 2019).

A terepi kutatások igazolták a félig önálló gazdaságok jelentőségét, de hangsúlyozták az uniós támogatások hatékonyabb kihasználásának szükségességét is. A helyi-országos együttműködés előmozdítása érdekében koalíciók létrehozását javasolják (Matei et al., 2016), és az agroturisztikai tevékenység is új életstílust és fenntartható gazdálkodási alternatívát kínálhat (Ciolac et al., 2020). Összességében a romániai REL-ek fejlődését több tényező is ösztönözheti, többek között a termelői piacok fejlesztése, a helyi és regionális márkáépítés, a gasztronómiai turizmus erősödése, valamint az agrár-élelmiszeripari szereplők közötti együttműködések. Székelyföld esetében különösen meghatározó szerepet játszik a székely közösség vállalkozói aktivitása és a Székelytermék védjegy támogatása, amely elősegíti a helyi termékek versenyképességének növelését (Tanasa & Doboş, 2016).

Románia 39 megyéjéből eddig 14-ben végeztek kutatásokat a REL-ek működéséről. Ezek elsősorban hegyvidéki megyék, ahol a turizmus jelentős szerepet játszott a REL kezdeményezések kialakulásában és fejlődésében. A továbbiakban néhány érdekes eredményt ismertetek egy-egy REL-csatorna vonatkozásában.

Kolozsváron végzett kutatások az alternatív élelmiszer-hálózatokat vizsgálták, amelyek az agroökológiai gyakorlatokat és a közvetlen termelő-fogyasztó kapcsolatokat helyezik előtérbe, elősegítve a fenntartható élelmiszerellátás fejlődését (Smeds, 2014). Eközben a Szeben megyei piacokon végzett kutatás azt mutatta, hogy a helyi termékek iránti kereslet folyamatosan növekszik. Ugyanakkor a szezonális és a földrajzi távolság továbbra is kihívást jelent a helyi termelők számára, mivel ezek befolyásolják az ellátás folyamatosságát és a piacok stabilitását (Caratus Stanciu, 2018).

A *food hub*-ok kulcsszerepet játszanak a helyi élelmiszerrendszerek és a kis- és közepes gazdaságok megerősítésében Romániában. A Romanian Center for European Policies (CRPE) kutatásai szerint (2021, 2024) ezek az egységek nemcsak az értékesítés logisztikai és adminisztratív terheit veszik le a termelőkről, hanem komplex szolgáltatáscsomagot biztosítanak:

tanácsadást, képzést, információmegosztást és kapcsolatépítést is nyújtanak (Toderita, 2021). A működésük során kiemelt figyelmet fordítanak a gazdasági fenntarthatóságra és a tisztességes jövedelem biztosítására, B2B együttműködések alakítva ki a HoReCa-szektorral, valamint oktatási és közösségi programokat szervezve a helyi, etikus élelmiszerfogyasztás népszerűsítésére. A *Food Hub*-ok romániai hálózatát a CRPE (Román Európai Politikai Központ) 2020 és 2023-ban tanulmányozta. Az első tanulmány (Toderita, 2021) a 2017-ben induló öt pilot *food hub*ot mutatta be. Ezeket kezdetektől a Román-Amerikai Alapítvány (RAF) támogatta. A második jelentés 2024 októberében jelent meg (Popa & Lacurezeanu, 2024a), akkor már csak 4 *food hub* működött a hálózathoz. 2025 tavaszára a Helyénvaló maradt aktív a pandémia és gazdasági nehézségek miatt. A kutatások szerint a négy működő *food hub* öt év alatt (2019-2023) több mint 4000 terméket értékesített 400 helyi termelőtől, több mint 100.000 rendelésen keresztül, összesen 3 millió euró feletti bevételt generálva. A fenntartható működés érdekében állami és uniós támogatásokra van szükség, különösen az indulási szakaszban, ezért a kutatók javasolják új *food hub*-ok létrehozásának támogatását, azok integrálását az EU-s finanszírozási időszak programjaiba, valamint a helyi közétkeztetésbe történő bevonásukat – például az „Egészséges étkezés az iskolákban” program keretében (Popa & Lacurezeanu, 2024b).

A kistermelők számára a közösség által támogatott mezőgazdasági partnerség kialakítása is vonzó, mivel ár prémiumot kínál. A rendszer azonban tudásintenzív, illetve kevésbé versenyképes az informális Facebook-csoportos árusítás mellett, ezért kevésbé elterjedt (Benedek et al., 2022). Egy jó példa a Parasztdoboz (Cutia Țăranului), amely stabil piacot teremt és közvetlen kapcsolatot biztosít a fogyasztókkal (Möllers & Birhala, 2014), informális keretek között, a bizalomra építve (Delibas, 2021).

Érdekes téma a védjegyek használata a helyi termékek népszerűsítése érdekében. Ioan Daniel Chiciudean PhD kutatásában az Erdélyből származó, védjegy által oltalmazott termékeket vizsgálta, például a „Topoloveni-i szilvadzsemet” és a „Barcasági füstölt termékeket”. Célja a helyi termékek marketingstratégiáinak kidolgozása, különös tekintettel a tanúsítási folyamatra és a fogyasztói etnocentrizmusra (Chiciudean, 2014). A kutatás arra a következtetésre jutott, hogy a helyi élelmiszerek jelentősége kiemelkedő, mivel a fogyasztók frissnek, ízletesnek és hitelesnek tartják őket, gyakran hagyományos terméként is elismerve. Az élelmiszer-vásárlási szokások változása megfigyelhető, hiszen a szaküzletek egyre népszerűbbé válnak a nagyobb áruházláncokkal szemben. A helyi termékek előnyt élveznek az importált árukkal szemben, miközben az ár és az összetevők fontosabb szemponttá válnak a származási országnál. Kolozsváron a fogyasztók jellemzően nem mutatnak erős etnocentrikus preferenciákat.

Összességében az esettanulmányok azt mutatják, hogy Romániában a REL-ek hozzájárulhatnak a helyi gazdaságok fejlődéséhez, de szükséges az infrastrukturális fejlesztés, a digitális jelenlét erősítése és az uniós források hatékony felhasználása a fenntartható fejlődés érdekében.

3.5.2. A székelyföldi helyi élelmiszerrendszer

Székelyföld mezőgazdasága magában hordozza a romániai agrárszektor összes sajátosságát. A piacra termelés hagyománya a közösségen belül évszázadokra visszavezethető, mivel az önellátó

gazdaságok mindig előállítottak egy kisebb mennyiségű értékesíthető terméket is, amely pénzhez juttatta őket. A rendszerváltást követően megnövekedett a kistermelők száma, hisz az állam által elbirtokolt földek egy részét visszakapták a tulajdonosok (a visszaszolgáltatás megyénként változó), sokan elkezdtek háztáji gazdaságokat kiépíteni, és ezzel új erőre kapott az a hagyományos gazdálkodási forma (Burkitbayeva & Swinnen, 2018), amely képes környezetbarát módon termelni, illetve elindult a felhagyott gyümölcsösök felfedezése, újraélesztése is. A Hargita Megyei Mezőgazdasági Kifizetési Ügynökség adatai szerint a megye teljes mezőgazdasági területe 360 000 hektár, amelyből 190 000 hektárra igényelnek a gazdák támogatást (Hargita Megyei Mezőgazdasági Kifizetési Ügynökség, 2024). A romániai jogszabályok szerint a területalapú támogatás feltétele legalább 1 hektár földterület igazolása, ami arra utal, hogy a megye jelentős részén a gazdaságok mérete 1 hektár alatti, különösen a zöldség- és gyümölcsstermesztés esetében. A kistermelők jellemzően önmagukat és családtagjaikat foglalkoztatják, sok esetben alkalmazottak nélkül dolgoznak annak érdekében, hogy fenntartsák családjuk megélhetését.

Péter Emőke és kutatótársa (Péter & Illyés, 2019) elsősorban a termelők szempontjából vizsgálták a székelyföldi REL-ek működését, kiemelve Hargita megye turisztikai szektorának lehetőségeit, amelyek kedvező feltételeket teremtenek a helyi gazdálkodók számára. Tanácsa és kutatócsoportja szintén a gazdálkodókra fókuszált, megjegyezve, hogy a helyi kistermelők aktívan részt vesznek a helyi agrár-élelmiszeripari piac működésében, különösen a székely közösség tagjai körében (Tanácsa & Dobos, 2016).

A Civitas Alapítvány több évtizedes közösségi munkájának eredményeként (olyan kezdeményezéseket követően, mint a Székely Gyümölcs Projekt, a Székely Gyümölcs Vásár, közösségi gyümölcsöskertek és gyümölcsfeldolgozók) 2018-ban létrehozta a Helyénvaló Helyi Boltot (www.helyenvalo.ro), amely *food hub*-ként működik. A Helyénvaló kiemelt figyelmet fordít a termelők szakmai támogatására, folyamatos szaktanácsadással segítve őket annak érdekében, hogy megfeleljenek az előírásoknak és a piaci elvárásoknak. Emellett aktívan részt vesz a fogyasztók és termelők oktatásában, kóstoltatásokat és farmlátogatásokat szervez, valamint kisfilmekkel mutatja be a termelőket. A digitális térben is erős jelenléttel bír, rendszeresen frissülő tartalmakat biztosít Facebook, Google és Instagram felületein.

Az elmúlt évtizedekben civil szervezetek és megyei önkormányzatok kulcsszerepet játszottak a gazdálkodók piacra jutásának támogatásában, nemcsak az értékesítési lehetőségek megteremtésében, hanem a piaci elvárásokra való felkészítésben is, ezzel növelve a helyi élelmiszertermelés versenyképességét. A térségben működő szervezetek aktív szerepvállalása révén rendszeressé váltak a havi termelői vásárok, valamint különböző fesztiválok és rendezvények biztosítottak láthatóságot és értékesítési lehetőséget a kistermelők számára. Emellett a tájgazdálkodás is pozitív irányba mozdult el: életre keltek az elhanyagolt gyümölcsösök és farmok, ismét megjelentek a legelésző állatok, és a kisgazdaságok megerősödtek, hozzájárulva a fenntartható vidéki gazdaságok újjáéledéséhez.

Míg a Helyénvaló *food hub* civil kezdeményezésként jött létre, addig a Székely Termék védjegyet Hargita Megye Önkormányzata jegyezte be. A Székely Termék védjegy 2010 óta biztosít piacra jutási lehetőséget a térség kistermelői számára, szakmai támogatással kiegészítve. Ennek

eredményeként a helyi termékek elismertsége és forgalmazása folyamatosan növekszik, ami hozzájárul a REL-ek megerősödéséhez és a térség élelmiszerrendszerének fenntarthatóságához. A Székely Termék védjegy szerepét Tanasă és munkatársai (Tanasă & Doboş, 2016) is kiemelik, hangsúlyozva, hogy az jelentős segítséget nyújt a helyi gazdálkodók számára a piacra jutásban. Szerb és munkatársai (Szerb et al., 2020) szintén vizsgálták a védjegyet, és megállapították, hogy a REL-ek létrehozása számos gazdasági előnnyel jár, különösen a helyi termelők támogatásán és a régió gazdasági élénkítésén keresztül. Ugyanakkor kutatásuk rámutatott a logisztikai kihívásokra is, amelyek a helyi termékek piacra juttatásában és a hosszú távú fenntarthatóság biztosításában jelenthetnek akadályt.

A szakirodalmi áttekintés mind az európai (részben amerikai), mind pedig a romániai, székelyföldi kutatásokat átvizsgálva átfogó képet nyújt a helyi élelmiszerrendszerek, a rövid élelmiszer-értékesítési láncok, a REL-ek helyzetéről, előnyeiről, kutatási potenciáljairól, fejlesztettségéről. Átolvasva ezt a nagyon sokrétű, színes szakirodalmat, egyértelműnek látszik, hogy a REL nem nélkülözhető eleme az élelmiszerrendszereknek, sőt a fogyasztók tudatosodása egyre erőteljesebben fordítja feléjük a figyelmet. A termelőknek szakmai segítségre van szükségük ahhoz, hogy eljuttassák termékeiket az egészséges ételmezt óhajtó fogyasztókhoz, és ez a segítség például a REL szervezőktől jöhet. Mindhárom szereplő számára körvonalazódtak kutatási irányok, valamint szakpolitikai ajánlások: kevesebb élelmiszerhulladék, oktatási programok termelőknek, együttműködés erősítése a termelők között, a fogyasztók, vásárlók tudatosítása, elvárásaiknak eljuttatása a termelőkhez- csak néhány a megfogalmazott lehetőségekből.

A székelyföldi helyzet feltérképezése érdekében létrehoztam egy ún. „REL-tárat”, vagyis egy állapotfelmérést a Székelyföldön létező rövid élelmiszer értékesítési láncokról, 2022. áprilisi adatok alapján.

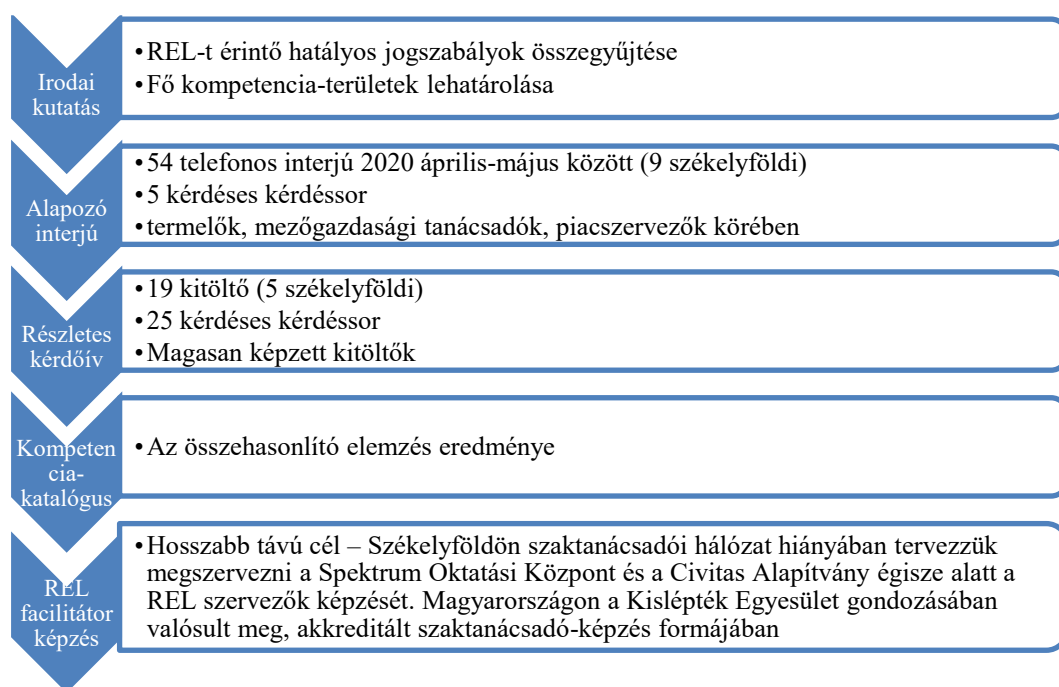
4. ANYAG ÉS MÓDSZER

4.1. A REL-tár összeállítása

A székelyföldi rövid élelmiszer-ellátási láncok feltérképezésére 2022 tavaszán egy saját adatbázist, az ún. REL-tárat hoztam létre, amely Hargita, Kovászna és Maros megyék helyi élelmiszer-értékesítési formáit gyűjti össze. A hivatalos statisztikai adatok hiányában az információkat, adatokat a Hargita, Kovászna, Maros megyei Állategészségügyi és Élelmiszerbiztonsági Hivatalok online felületeiről, a Facebookon fellelhető helyi terméket forgalmazó vásárlói csoportokból gyűjtöttem össze (Csíki Kiskertés Mozgalom, n.d.), (*Helyi Termelők Piacsa Székelyudvarhely És Környéke*, n.d.), (*Nyikó Menti Helyi Termékek*, n.d.), (*Gyergyói Kiskertés Mozgalom*, n.d.), (*Produs in Toplita*, n.d.), (*Helyi Termelők Piacsa-Maros*, n.d.), (*Sepsiszentgyörgyi Östermelők És Vásárlók*, n.d.). A 2020-as Általános mezőgazdasági népszámlálás adatait elemzve látható, hogy nincs hivatalos adatbázisa a REL-eknek Romániában (F. V. Gheorghe et al., 2020).

4.2. A szervezői oldal: a REL-szervezők kompetencia mátrixa

A korábban részletezett kutatások és felmérések rámutattak arra, hogy a kistermelők egyedül nehezen jutnak piacra, ezért összefogásra, támogatásra van szükség. A REL szervezői segíthetnek ebben, mivel értik a piaci és mezőgazdasági folyamatokat, ellenben ezeknek a szakértőknek a képzése korábban még nem volt kidolgozott. A vidéki facilitátor pozíció kidolgozása, valamint a szükséges tananyagok és képzések létrehozása egy, az Európai Bizottság által finanszírozott projekt (Rural Facilitator, Erasmus+ Programme, projekt szám: 2019-1-CZ01-KA202-061270) keretében zajlott, amelyben szakértőként vettem részt. A képzési anyagok kidolgozását támogató kutatás országai a Cseh Köztársaság, Franciaország, Románia, Magyarország és Lengyelország voltak (a romániai adatok gyűjtését én végeztem Székelyföldön). A képzés módszertanának alapja az a kompetencia mátrix, amelyet a továbbiakban ismertetek. A kutatás folyamatábráját az 1. ábra mutatja be.

1. ábra. A REL-szervező képzéshez használt kompetencia-katalógus összeállítását bemutató folyamatábra- saját szerkesztés

4.2.1. Adatgyűjtés

A kompetencia-katalógus módszertanának kidolgozása nagymértékben támaszkodott arra az irodai kutatásra, amelyben a résztvevő országokban hatályos jogszabályokat összegyűjtöttük a REL működésére vonatkozóan. Ez az irodai kutatás képezte az alapját az első körben telefonon lekérdezett rövid kérdőívnek is (COVID időszak volt, 2020 áprilisa és májusa), amely 5 kérdésből állt, amelyek közül kettő a készségek, kompetenciák és ismeretek fontosságának értékelésére irányult (M2 melléklet). A célcsoportban termelők, mezőgazdasági tanácsadók, piacszervezők voltak, akik már eddig is szerveztek vásárokat, heti piacokat, falusi vendégasztalokat, *food hub*-

ot, elláttak logisztikai feladatokat és értették a rövid/hosszú láncok lényegét. A profiljukat a 2. táblázat mutatja.

2. táblázat. A telefonos válaszadók profilja

A telefonos válaszadók profilja			
	Válaszadók száma	Átlagos életkor	Mezőgazdasági tapasztalat (év) átlag
HU	12	44,83	14,45
CZ	9	26,44	14,00
PL	11	45,09	20,36
RO	9	40,00	9,56
FR	13	44,33	12,85

Összesen 54 interjú készült az 5 partnerországban. A projektben romániai partnerként vettem részt, de tulajdonképpen interjúalanyaim Székelyföldet képviselték. A kompetenciamátrix eleve EU-s összehasonlításban, általánosító célzattal készült, tehát ilyen értelemben a romániai-székelyföldi különbség most nem probléma. A rövid kérdőív kapcsán 9 interjút készítettem kényelmi mintavételt követően, a válaszadók különböző szakmai háttérrel rendelkeztek. Következő lépésként az egyes országok sajátos helyzete, és az európai hasonlóságokat és különbségeket kiemelő általános következtetések alapján meghatároztuk azokat a kompetenciaterületeket, amelyekre összpontosítani kívántunk.

A rövid kérdőív mellett kidolgoztunk egy „hosszú kérdőívet” is (M3 melléklet). A 25 kérdésből álló kérdéssor a rövid kérdőívhez képest sokkal mélyebben foglalkozik a REL szervezők profiljával, és változatosabban összpontosít a szükséges tulajdonságokra, a tulajdonságok változatos választékát kínálja, amely bizonyos készségekből, kompetenciákból és ismeretekből áll. Az alapkérdéseken kívül a hosszú kérdőív megemlíti bizonyos területeket vagy folyamatokat is (ezek a termelőkkel való kapcsolattartás, feldolgozott termékek értékesítése, szállítmányozása, a helyi terméknek a piacra vitele, a fogyasztók kiszolgálása, új REL-csatornák felfedezése, és azokhoz való csatlakozás, illetve új REL-csatornák létrehozása), ahol a válaszadóknak 5-fokozatú Likert skálán kellett értékelniük a javasolt készségeket, kompetenciákat és ismereteket. A hosszú kérdőív is anonim volt (a kitöltött kérdőívekhez nem kapcsolódott azonosítás), és az adatgyűjtés online történt 2020. április-június időszakban. A hosszú kérdőívet 19 résztvevő töltötte ki az öt partnerországból (3. táblázat), ebből öt Székelyföldről. A résztvevők többsége hasonló végzettséggel rendelkezett (mesterfokozat vagy annál magasabb), azonban jelenlegi munkakörük széles skálán változik, a gazdálkodóktól az egyetemi alkalmazottakon át a vidéki tanácsadókig. A székelyföldi válaszadók közül hárman vidéki tanácsadók, a negyedik személy egy civil szervezetnél dolgozik, az ötödik *food hub* adminisztrátor.

3. táblázat. A hosszú kérdőívet kitöltők profilja

	Kérdőívet száma	kitöltők	Átlagos életkor	Mezőgazdasági tapasztalat (év)
HU	5		42,40	16,00
CZ	5		38,80	22,60
PL	3		42,33	13,33
RO	5		38,60	10,00
FR	1		59,00	5,00

4.2.2. Az adatok elemzése

Az országhatárokon átnyúló felmérés adatainak elemzése a kvalitatív összehasonlító elemzés (qualitative comparative assessment, QCA) módszerével történt, amely lehetővé teszi az empirikus adatok logikai elemzését (Sántha, 2020). A társadalmi jelenségek összetett ok-okozati viszonyokat mutatnak, amelyeket a QCA halmazelméletre és a szükséges-elégséges feltételek logikájára építve képes megragadni (Mello, 2021). A módszer esetalapú megközelítése strukturált összehasonlítást tesz lehetővé, így különösen hasznos kis és közepes méretű minták esetén, ahol a hagyományos statisztikai módszerek nem alkalmazhatók (Nigel Simister, 2017).

Az adatelemzés során a véleményeket országspecifikus csoportokba rendeztük, ami hozzájárulhat a lehetséges oktatási modulok meghatározásához. A QCA különböző konfigurációkat azonosít, amelyek adott eredményekhez vezetnek, ezáltal komplex társadalmi és gazdasági rendszerek vizsgálatára is alkalmas.

4.2.3 Esettanulmányok Székelyföldről

Dolgozatomban két esettanulmányon keresztül árnyalom a rövid élelmiszerláncok szervezésének sokrétűségét, erőforrásigényét és a székelyföldi sajátosságokat. A Helyénvaló *food hub*-ot 2017-ben a Civitas Alapítvány, míg a Székely Termék védjegyet 2010-ben Hargita Megye Tanácsa indította útjára. E két példa jól szemlélteti, hogy a REL működtetése több ágazat összehangolt, koncentrált munkáját igényli. Mindkét kezdeményezés értékes tapasztalatokkal szolgál, ugyanakkor jelenleg még külső pénzügyi forrásokra támaszkodnak, gazdaságilag nem tekinthetők önfenntartónak.

Az esettanulmány módszerét szinte minden tudományterület alkalmazza, mivel lehetőséget ad egyedi, érdekes vagy különleges esetek mélyreható vizsgálatára. Yin R. K. meghatározása szerint (1984) az esettanulmány egy személyről, szervezetről, folyamatról vagy eseményről szóló leírás, amely segíti a pozitívumok kiemelését, a problémák feltárását és az átfogó megértést. Az esettanulmány egyedi vagy érdekes esetek mélyreható, összefüggéseiben vizsgált elemzése, amely feltárja a sikerek és nehézségek okait is. Komplex módszerként segíti egy adott jelenség megértését és a beavatkozás szükségességének megítélését (Szűcs at al., 2014). Disszertációmban értelmező esettanulmányt alkalmaztam, hogy illusztráljak olyan feltételezéseket, amelyeket a

kompetenciamátrix kialakítása kapcsán állítottunk fel. Az esettanulmányokhoz részben dokumentumelemzést használtam (a Helyénvaló saját anyagai esetében), részben interjút készítettem a Székely Termék védjegy felelősével, ez utóbbira 2024 májusában került sor.

4.3. A termelői oldal: betakarítás utáni megoldások

A kutatás következő egységében a betakarítás utáni stratégiákat vizsgáltam, különös tekintettel azok REL-en belüli alkalmazására. A betakarítás utáni megoldások három csoportba sorolhatóak: hagyományos módszerek, modern, technológia vezérelt stratégiák és közösségközpontú innovációk (Benedek et al., 2025). Ezeket a módszereket és innovációkat szándékoztam validálni a Székelyföldön végzett termelői és szaktanácsadói mélyinterjúk segítségével.

4.3.1. Adatgyűjtés

Szakértői mintavétel történt. Kényelmi szempontok miatt a Helyénvaló *food hub* termelői közül kértem fel interjúalanyokat, figyelve arra, hogy a válaszadók képviseljék a lehető legtöbb szakterületet (halászat, házi tojás, édességek készítése, zöldség-gyümölcs őstermelő, zöldség-gyümölcs feldolgozó, tea-fűszer gyártó). Húsfeldolgozó megszólaltatására nem volt lehetőség, mert a helyi szabályozás miatt ilyen tevékenységre csak nagyüzemeknek van engedélye a sertés-pestis következtében. Fontosnak tartottam megszólaltatni a témára rálátó szakembereket is, akik sok éves tapasztalattal állnak a kistermelők, gazdák mellett és szaktudásukkal segítik életben maradásukat, fejlődésüket. Összesen 15 székelyföldi személlyel készült interjú: tizenegy termelővel és négy szakemberrel (egy állatorvossal, három kertészmérnökkel, és egy mezőgazdasági szaktanácsadóval). A résztvevők jellemzőit a nem, a szakterület és a munkatapasztalat tekintetében a 4. táblázat tartalmazza. Az átlagéletkor 42,4 év.

4. táblázat. Az interjúalanyok leíró statisztikái, fő

Változó	Változó-kategória	Elemszám (fő)
A résztvevők neme	Férfi	9
	Nő	6
	Összesen	15
Szakterület	Szakértő	4
	Őstermelő	3
	Termelő/feldolgozó	8
	Összesen	15
Szakmai tapasztalat	Kevesebb mint 5 év	2
	6-10 év	4
	11-20 év	5
	Több mint 20 év	4
	Összesen	15

Az interjúkra 2025 januárjában került sor Székelyföldön, az interjúalanyok otthonában, illetve munkahelyén. A válaszadás önkéntes volt, az alanyok a válaszadást bármikor megszakíthatták. Az interjúk hanganyagát az alanyok beleegyezésével rögzítettem. Az interjúk hossza 20 perc és 35 perc között változott, átlagosan egy interjú kb. 25 percig tartott. A termelői és szakértői interjúkérdéseket az M4-es melléklet tartalmazza. Mindkét célcsoportnak ugyanazokat az kérdéseket tettem fel, de szakértők esetében a kérdéseket általánosan tettem fel, illetve kérdeztem az interjúalanyokat véleményükről az élelmiszerbiztonság általános mértékével kapcsolatban is.

4.3.2. Az elemzés módszere

A rögzített hanganyagot mesterséges intelligencián alapuló megoldással (Microsoft 365 programcsomaggal) átírtam, az átíratot tisztítottam, majd tematikus elemzésnek vetettem alá. A kvalitatív kutatás során az adatelemzés célja a megfigyelési jegyzetek, interjúátíratok és egyéb dokumentumok rendszerszerű vizsgálata, kategorizálása és értelmezése a vizsgált jelenség mélyebb megértése érdekében (Bogdan & Biklen, 2007). Mivel jelen kutatásban a cél egy elméleti keretrendszer kontextusfüggő empirikus validálása volt, ezért deduktív tematikus elemzést alkalmaztam a mintázatok azonosítására (Byrne, 2022). A tematikus kategóriákat az elméleti keretrendszer határozta meg, vagyis az átíratok alapján az értéklánc mentén azonosítottam a tradicionális, technológia-vezérelt és közösségi alapú stratégiákat. A szakértői interjúk esetében induktív elemzési technikát is alkalmaztam, amellyel a szakértők által érzékelt problémákat igyekeztem megragadni. A tematikus kategóriák ebben az esetben az átíratok ismételt átolvasása és a kategóriarendszer folyamatos pontosítása révén alakultak ki (Thomas, 2006).

4.4. A fogyasztói oldal vizsgálata Q módszerrel

A Q teszt módszere hatékony eszköz a fogyasztói csoportok vizsgálatára, mert lehetővé teszi a fogyasztói attitűdök és preferenciák mélyebb megértését. A módszer előnye, hogy nemcsak statisztikai adatokra támaszkodik, hanem a mögöttes gondolkodási mintázatokat is feltárja. Mivel személyek közötti hasonlóságokat vizsgál, nem pedig változók közötti kapcsolatokat, segít az egyéni vélemények szerinti csoportosításban. Kis mintán is jól alkalmazható, így nem szükséges nagyszámú résztvevő az eredményes elemzéshez. Az egyes fogyasztói szegmensek azonosítása mellett a különböző nézőpontok összehasonlítására is alkalmas, ami hozzájárul a célzottabb marketing- és termékstratégia kialakításához.

A kutatás ezen szakaszában azt vizsgáltam, hogy a székelyföldi fogyasztók mennyire értékelik a kistermelők munkáját, látják-e a helyi élelmiszerkereskedelem szerepét a térség gazdaságában. Vizsgáltam, azt is, hogyan vélekednek a fiatalok hozzáállásáról a helyi termékkel szemben, hisz ők lesznek a jövő fogyasztói, bíznak-e a helyi termék eredetében és hiszik-e, hogy egészségesebbek a nagykereskedelmi láncban található élelmiszereknél.

4.4.1. Adatgyűjtés

Az adatgyűjtést 2023. március-május időszakban végeztem. Kényelmi mintavétel történt a lehető legnagyobb sokféleség figyelembevételével. 97 embernek e-mailben küldtem ki a kérdőívet, amelyből visszaérkezett 54 – ezek közül 35 volt teljesen kitöltött, hibátlan az ellenőrzések alapján.

A résztvevők mindkét nemet képviselték Székelyföld minden megyéjéből, különböző életkorúak és különböző végzettségi szintűek voltak. A válaszadók jellemzőit az 5. táblázat mutatja be.

5. táblázat. A Q tesztet kitöltők statisztikai adatai

Változó	Változó-kategória	Elemzés (fő)
Nem	Férfi	12
	Nő	23
	Összesen	35
Életkor	30 alatt	1
	30-50 között	18
	51-70 között	15
	Idősebb	1
	Összesen	35
Családi státusz	Családos	23
	Elvált/özvegy	6
	Egyedülálló	6
	Összesen	35
Iskolai végzettség	Középiskola	3
	Szakiskola	1
	Felsőfokú végzettség (főiskola,- BSc diploma)	16
	Phd, egyetemi, mesterfokozat	16
	Összesen	35
Lakhely	Hargita megye	29
	Kovácsna megye	3
	Maros megye	3
	Összesen	35
Település mérete	Falu, község (5000 főnél kevesebb)	9
	Város (5.000~50.000 fő)	24
	Város (50000-nél több)	2
	Összesen	35
Munkahely típusa	Egyéni vállalkozó	6
	Alkalmazott	22
	Közép-, vagy felsővezető	5
	Tulajdonos	1
	Munkanélküli	2
	Nyugdíjas	3
	Összesen	35
Helyi termék fogyasztás	Rendszeresen fogyasztok	21
	Néha fogyasztok	11
	Ajándékba vásárolok	3
	Összesen	35

állítások és faktorok közötti kapcsolatokat. Az a cél, hogy egyes faktorok egymástól jól elkülönüljenek, így könnyebben értelmezhetőek legyenek a különböző nézőpontok.

5. EREDMÉNYEK

5.1. Székelyföldi REL-tár

A székelyföldi REL-tár (6. táblázat) nem tudományos eredmény, hanem egy naponta változó gyűjtemény az érdeklődők számára. A három székelyföldi megye REL-rendszerei eltérőek: Hargitában például kiemelkedően sok tejautomata működik (45 darab), míg Kovásznában egyáltalán nincs ilyen infrastruktúra. Maros megyében működik az egyetlen közösség által támogatott mezőgazdasági kezdeményezés, míg Hargitában található csak *food hub*. A termelők a közösségi médiában is aktívak, több tízezres tagságú vásárlói csoportokat működtetnek. Emellett jelen vannak a közösségi manufaktúrák, mozgóboltok, falusi vendégasztalok, méhészeti szaküzletek és termelői webshopok is, melyek a helyi élelmiszer-önrendelkezés fontos elemei. Az összegyűjtött adatok jól mutatják, hogy a régióban sokszínű, de rendszerezetlen módon léteznek a REL-formák, amelyek fejlesztéséhez célzott támogatásokra és egységes nyilvántartásra lenne szükség.

6. táblázat. Székelyföldi REL-tár

Lokalizált élelmiszer rendszerek	Hargita megye	Maros megye	Kovácsna megye
Közösség által támogatott mezőgazdaság	0	1	0
<i>Food Hub</i> (élelmiszer-csomópont)	1	0	0
Piacok és termelői vásárok (helységek és események)	6	4	9
Tejautomaták (vastehén) + ételautomaták	45	12	0
Falusi vendégasztal	4	1	1
Közösségi médiában alakult értékesítési csoportok	5	1	4
Közösségi manufaktúrák, egyesületek	2	2	
Mozgóboltok	14	2	9
Webshopok	9	5	2
Méhészeti Szaküzlet	2	1	3

Forrás: Saját gyűjtés a következő dokumentumok alapján: DSVSA Mures (*DSVSA Mures*, n.d.), DSVSA Covasna (*DSVSA Covasna*, n.d.), DSVSA Harghita (*DSVSA Harghita*, n.d.) helyi Facebook-csoportok (2022 március-április)

Megjegyzés: megyékre, helységekre lebontott adatok az M5. Mellékletben található.

5.2. A szervezői oldal

5.2.1. A REL-szervezők szükséges kompetenciái

A kompetencia-katalógus a humán erőforrás szempontjaira vonatkozó primer kutatás eredményeire támaszkodik, ezáltal kapcsolatot teremt az e terület humán erőforrásairól alkotott általános elképzelések és a témára rálátással rendelkező, vegyes csoportokból származó válaszadók véleménye között. A kompetencia-katalógus a hosszú kérdőív kérdéseire adott válaszok alapján készült.

A legfontosabb tulajdonságok tekintetében szóródás figyelhető meg (lásd 7. táblázat); a lengyel és a cseh eredmények jelentős átfedést mutatnak a legelőnyösebb képességeknél. Mindkét ország résztvevői a mezőgazdasági szempontból tapasztaltabb válaszadók közé tartoznak, ráadásul a mezőgazdasági üzemekből származó válaszadók ebben a két országban képviselték magukat a legjelentősebb mértékben, ami a hasonlóságok egyik oka lehet. A román és a magyar eredmények is hasonlóságot mutatnak. A minta jelentős részét mezőgazdasági háttérrel rendelkező személyek tették ki, ami magyarázza a közös nézőpontokat.

A legalacsonyabb pontszámot kapott tulajdonság szinte egyöntetűen „A színházpedagógia és az animáció átfogó eszköztárának birtoklása” (az aktív részvételhez). A puha készségeket és az együttműködési készséget egyaránt a legértékesebb tulajdonságként értékelték, így az animációra kapott alacsony pontszám önmagában is meglepetés lehet. (Puha készségek, vagyis soft skills: olyan személyes és társas képességek, mint a kommunikáció, együttműködés, alkalmazkodás vagy problémamegoldás, amelyek kulcsszerepet játszanak a munkahelyi és emberi kapcsolatok sikerességében, és egyre fontosabbá válnak a gyorsan változó munkaerőpiacon.) A színházpedagógia azonban kissé távolinak tűnhetett a válaszadók számára, ami megmagyarázza az alacsony pontszámokat.

A 7. táblázatban minden oszlop egy-egy országban kapott átlagértékeket mutat, a 7. oszlop pedig az adott sor átlagát.

7. táblázat. Kompetenciák együttes hierarchiája, kombinált táblázat

	HU ^a	CZ ^b	PL ^c	RO ^d	FR ^e	Együttesen
Együtműködésre való készség és az együtműködések irányítására való képesség	4,83	3,44	4,09	4,56	4,54	4,29
A kistermelőkre/termelőkre vonatkozó különleges élelmiszer-higiéniai szabályok ismerete.	4,42	3,44	4,64	4,44	3,85	4,16
Kompromisszumkészség és konfliktuskezelés képessége, valamint a mindenki számára előnyös megoldások kidolgozása.	4,5	3,22	4,18	4,33	4,38	4,12
Kreativitás és az új ötletek megvalósításának segítésére való képesség.	4,67	3,44	4,18	4,33	3,92	4,11
A mezőgazdasági, élelmiszer-feldolgozási és agroturisztikai jogszabályok ismerete.	3,75	3,89	4,82	4,33	3,46	4,05
Ismeri a kistermelőkre vonatkozó különleges minőségbiztosítási rendszereket.	4,17	3,78	4,73	3,89	3,38	3,99
A mezőgazdasági termelés, az élelmiszer-feldolgozás és a turisztikai szolgáltatások ismerete.	3,92	3,56	4,73	4,11	3,46	3,96
A különböző célcsoport-specifikus marketingcsatornák ismerete.	4,42	3,22	4,00	4,44	3,38	3,89
A fogyasztói igények és trendek ismerete	4,42	2,78	4,00	4,44	3,77	3,88
Képesség a piaci értékesítésben való közreműködésre	4,83	3,22	4,09	4,44	3,69	4,05
Környezetbarát megoldások ismerete	4,25	2,89	4,18	4,56	3,08	3,79
Pályázatok és támogatási lehetőségek ismerete	4,08	3,22	4,73	3,67	3,23	3,79
Képesség az online értékesítésben való segítségnyújtásra. Informatikai és közösségi média ismeretek.	4,50	3,44	4,00	3,78	3,15	3,77
Az élelmiszer-feldolgozási technológiák ismerete	4,00	3,56	4,36	3,67	3,23	3,76
Naprakész marketing ismeretek	4,17	3,00	3,73	4,00	3,54	3,69
Az árképzésben való segítségnyújtás képessége	3,75	3,33	3,64	4,00	2,92	3,53
A helyi és regionális gasztronómia ismerete.	3,83	2,67	3,45	3,67	2,92	3,31
naprakész az idegenforgalommal kapcsolatos kérdésekben (pl. helyi fesztiválok)	3,92	2,33	2,91	4,11	2,46	3,15
Nemzetközi perspektíva, a legjobb gyakorlatok ismerete	3,75	2,78	3,00	4,00	2,08	3,12
A színházpedagógia és az animáció átfogó eszköztárának birtoklása (az aktív részvételhez).	3,08	2,78	2,45	3,44	2,00	2,75

Megjegyzés: ^a: HU: Magyarország; ^b:CZ: Csehország, ^c: PL: Lengyelország; ^d: RO: Románia (Székelyföld); ^e: FR: Franciaország.

A kombinált táblázatban a legfontosabb tulajdonság az együttműködésre való készség és a közös műveletek irányítására való képesség volt (4,29), amely mind Magyarország, mind Franciaország, mind Románia (Székelyföld) vezető tulajdonsága volt. Amikor egy új hivatás megteremtéséről van szó, az együttműködési készség és az együttműködés ismerete elengedhetetlen ahhoz, hogy a szakember sikeresen beilleszkedjen a meglévő helyzet szövetébe. A második legfontosabb tulajdonság a kistermelőkre/termelőkre vonatkozó különleges élelmiszer-higiéniai szabályok ismerete volt (4,16). Ez a tulajdonság nem szerepelt az első helyen egyik ország listáján sem, de az összesített pontszám alapján fontosabb volt, mint az országelemzésben első helyen szereplő többi tulajdonság. Ugyanez mondható el a következő két tulajdonságról is: Kompromisszumkészség és konfliktuskezelés, win-win megoldások kidolgozása (4,12) és a kreativitás és az új ötletek megvalósításának segítése (4,11). Az egyik az REL-ekre vonatkozó specifikus tudás, míg a másik egy soft-skill. A mezőgazdasági, élelmiszer-feldolgozási és agroturisztikai jogszabályok ismerete (4,05) a Cseh Köztársaság és Lengyelország legmagasabb értékkel jelölt tulajdonsága, amely a táblázat ötödik elemeként szerepel. Az első öt tulajdonság fontossági sorrendbe állított klasztere változatos képet mutat. Az asztali kutatások a puha készségek és a részletes ismeretek hangsúlyozását sugallták a REL-ek témakörében. A facilitátorok hatékonyságának maximalizálása érdekében a képzési modulokban mindkét témakörrel jelentős mértékben foglalkozni kell.

A REL facilitátoroknak vezetői készségekre van szükségük, hogy hatékonyan támogassák a kistermelőket és kapcsolatot teremtsenek az érdekelt felekkel. A hálózatépítés, a bizalom kialakítása és az interperszonális készségek kulcsfontosságúak a vidéki térségek fejlesztésében. A sikeres közvetítéshez elengedhetetlen a REL-ek működésének ismerete, valamint a piaci, jogszabályi és élelmiszer-higiéniai tudás. A kommunikáció és konfliktuskezelés kiemelt szerepet játszik a gördülékeny együttműködésben. Emellett a facilitátoroknak üzleti és marketing ismeretekkel is rendelkezniük kell, hogy támogassák a gazdálkodók piacra lépését és versenyképesség növelését. Ezek alapján hat fejezet körvonalazódott a REL oktatási anyaghoz: vezetői készségek, a REL-ekkel kapcsolatos ismeretek, üzleti ismeretek, élelmiszer-higiénia, kommunikáció, marketing ismeretek.

A romániai (székelyföldi) adatokat elemezve a környezetbarát megoldások ismerete (4,56) és az együttműködésre való készség és az együttműködések irányítására való képesség (4,56) osztozik az első helyen. A következő 4 tulajdonság pontszámában csak csekély különbség van, amit ismét hármas holtverseny követ. Ezek a szűk helyezések azt mutatják, hogy a kívánt facilitátori szerepnek több, hasonlóan fontos tulajdonságot kell feldolgoznia ahhoz, hogy hatékony legyen. A színházpedagógia és az animáció (az aktív részvételhez) átfogó eszköztárának birtoklása (3,44) ebben a mintában is az utolsó helyre került.

A romániai (székelyföldi) REL érdekeltekkel és kedvezményezettjeivel készített interjúk alapján mindenki számára világos, hogy érdemes lenne átképezni a településeken dolgozó mezőgazdasági tisztviselőket, és olyan alkalmas személyeket találni, akik képesek hatékonyan kommunikálni a kistermelőkkel. Az önkormányzati munkában sok a bürokrácia, ami megnehezíti a rövid élelmiszer-ellátási láncok működését. A romániai kistermelők tevékenységét szabályozó jogi keretek nem egyértelműek. A gazdák nincsenek olyan tudatossági szinten, hogy saját

felelősségükre bevallják az értékesítésből származó jövedelmüket, így a segítő ebben is sokat segíthet. Az interjúk során hangsúlyozták, hogy fontos a jó közvetítők képzése ehhez a munkához, mivel a termelők jellemzően csak a termeléshez értenek, az értékesítéshez nem.

A helyi termékek piacra juttatásánál fontos a fogyasztói tudatosság növelése és a termelők elérése. Az ügyfelek kiszolgálása során kiemelkedőek a kommunikációs készségek, stratégiai gondolkodás és kreativitás, valamint az REL-szervezéssel kapcsolatos ismeretek. A siker érdekében új REL-csatornák felkutatása és indítása is kulcsfontosságú. Az egyik kérdőív-kitöltőt idézem: *“Sokan vannak a környezetemben, akik szeretnék, ha mindezekkel a komplex képességekkel rendelkeznének. Nagyon ritka, hogy egy emberben mindezeket a kompetenciákat megtaláljuk. Szerintem több embernek kellene eljátszania a REL szervező szerepét. Azt mondják, hogy a facilitátornak „szolgának” kell lennie. Tapasztalatom szerint ez a kifejezés a legtöbb fiatal számára nem világos. Jó lenne tisztázni ezt a hozzáállást.”*

Amint látható, nagyon komplex tudás és tapasztalat szükséges ahhoz, hogy a REL szervezők hatékonyan tudják segíteni a REL működését. Az alábbiakban két esettanulmányon keresztül mutatom be árnyaltabban ezt a szervezői munkát. Mindkét REL-kezdemenyezés hiánypótló entitásként jelent meg a piacon, a gyakorlat alakította, formálta, illetve gördített akadályokat a mindennapi tennivalók elé. Az egyik egy civil kezdeményezés, a másik egy önkormányzati. Mindkettőt hosszú évek tapasztalati tanulása hívta életre.

5.2.2. A Helyénvaló food hub esettanulmány (a szervezési oldal sajátosságai)

"A Helyénvaló egy oázis a fogyasztói társadalom sivatagában." (Kolumbán Gábor)

2017-ben öt food hub jött létre Romániában, különböző városokban, ezek közül az egyik a székelyudvarhelyi (Odorheiu Secuiesc) Helyénvaló. A kisbolt működtetésére a Civitas Alapítvány egy társadalmi vállalkozást hozott létre. A food hub projekteket a Romániai Amerikai Alapítvány (www.raf.org) támogatta 2024-ig.

A székelyudvarhelyi Helyénvaló food hub (3. ábra) létrehozásakor a kezdeményezők célja az volt, hogy meghaladják a hagyományos közgazdasági szemléletet, amely szerint a vállalkozások elsődleges célja a profitszerzés. A projekt mögött álló csapat be akarta bizonyítani, hogy a társadalmi és közösségi felelősségvállalás egy üzleti vállalkozás központi célja is lehet. Ennek érdekében a Helyénvalót társadalmi vállalkozásként jegyezték be, amely úttörő alternatívát kínál a tudatos vásárlók és a székelyföldi termelők számára.

3.ábra: a Helyénvaló logó

A *food hub* 75 km-es körzetből szerzi be termékeit, és indulásakor, 2018 májusában, 23 helyi termelő portékáját kínálta. 2025 elejére ez a szám 108-ra nőtt, a termékkínálat pedig közel 1300 különböző árucikket foglal magában, köztük pékárut, hústermékeket, tejtermékeket, friss és feldolgozott zöldségeket, gyümölcsöket, teákat, fűszereket, valamint kézműves termékeket. A helyi piacon és a boltban történő értékesítésre vonatkozó romániai jogszabályok eltérő követelményeket támasztanak, és a kistermelőknek szigorúbb előírásoknak kell megfelelniük, ha termékeiket bolti forgalmazásra szánják.

A Civitas Alapítvány által kidolgozott kritériumrendszer szerint egy termék akkor tekinthető „helyénvalónak”, ha ésszerű tervezésen alapul, környezetbarát módon készül, minimális hulladékképződéssel jár, bölcsen használja az emberi munkaerőt, megfelel a közösség igényeinek, és fenntartható módon integrálódik a helyi gazdaságba. Minden új termelőt az alapítvány szakmai grémiuma vizsgál meg, értékelve, hogy tevékenysége összhangban áll-e ezekkel az elvekkel. A helyénvaló termelő és vállalkozó jellemzői között szerepel az erőszakmentesség, az őszinte törődés, a nagylelkűség, az együttműködés és a természetszeretet. A Helyénvaló munkatársai úgy vélik, hogy üzleti modelljük megfelel Kloppenburg és munkatársai (2000) által azonosított fenntartható élelmiszerrendszerek 14 kulcsfontosságú jellemzőjének (lásd 8. táblázat), ezáltal a *food hub* nemcsak gazdaságilag életképes, hanem társadalmilag és környezetileg is fenntartható alternatívát nyújt a helyi élelmiszerrendszer számára.

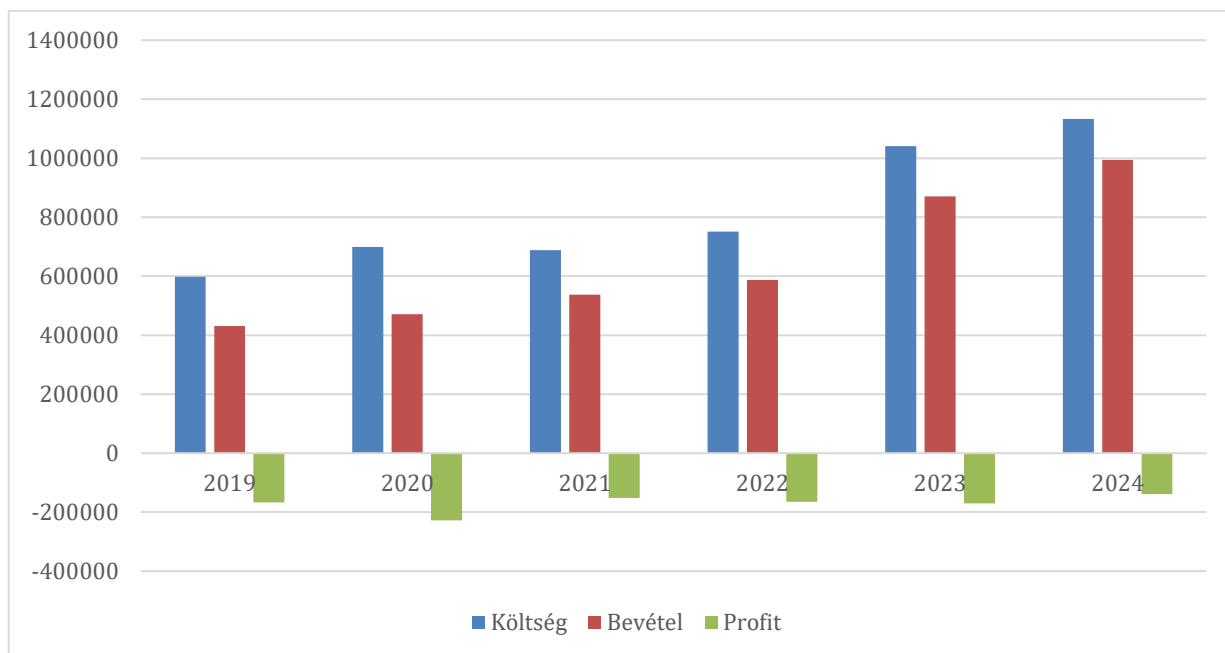
8. táblázat. A Kloppenburg-modell alkalmazása a Helyénvaló food hub-ra

	A Kloppenburg által azonosított fenntartható élelmiszerrendszer 14 jellemzője	Ezen jellemzők alkalmazása a Helyénvalóban
1	Ökológiai szempontból fenntartható	Az áruszállítás optimalizálásán dolgoznak, összekapcsolják a beszállítókat és ösztönzik a közös szállítást; az üzlet közösségi kampány keretében újrahasznosítja a teáscsészéket
2	Tudatos/kommunikatív	Kínálata erősíti a társadalmi kohéziót és a közösségi szellemet, a közösségeket környezetbarát magatartásra és aktív polgári szerepvállalásra ösztönzi
3	Közvetlen	Közvetlenül a termelőt köti össze a vevővel/ nincsenek viszonteladók, forgalmazók (rövid értékesítési lánc)
4	Gazdaságilag fenntartható	Gazdaságilag fenntartható egyelőre, a gazdasági fenntarthatóságot csak a pályázati háttér biztosítja, de nem áll messze attól, hogy önfenntartóvá váljon
5	Közösségi hely	A termelőkre és a fogyasztókra egyaránt fókuszál; előadásokat tart a megfelelő és egészséges táplálkozásról; részt vesz a gyermekek helyi értékekre, helyi termékekre való nevelésében
6	Fenntarthatóan szabályozott	A romániai környezetvédelmi követelményeknek megfelelően működik
7	Igazságos/etikos	Az áruk árát a termelőkkel közösen határozzák meg
8	Szakrális	A vállalkozás elsődleges szempontja a rövid értékesítési lánc működtetése, az egészséges helyi élelmiszerek fogyasztásának terjesztése a lakosság körében, nem pedig a profitszerzés
9	Egészséges	Az üzlet egészséges, helyi termékeket árul
10	Sokszínű	Különböző témákban képzéseket kínál kistermelőknek: a Fogyasztóvédelmi Hivatal, a Környezetvédelmi Hivatal, a Közegészségügyi Hivatal, az Állategészségügyi Hivatal előírásai; a munkatársak részt vesznek különböző rendezvényeken az üzlet népszerűsítése érdekében;
11	Kapcsolati	Teázásokat, kóstolókat, farmlátogatásokat szervez; van egy falugazdásza, aki napi kapcsolatban áll a régió kistermelőivel. Nagyon nagy a sajtójelentés, több kisfilmet készítettek a helyi termelőről, amelyek elérhetők a Helyénvaló Youtube csatornáján
12	Kulturálisan tápláló	Közösségi teret kínál a találkozókhoz
13	Szezonális/időszaki	A bolt csak szezonális friss gyümölcsöket és zöldségeket kínál
14	Értéorientált (társulási) gazdaság	Támogatja a helyi és regionális gazdaságot; biztosítja az alapvető élelmiszerellátást; foglalkoztatási lehetőségeket és munkahelyeket teremt

A vállalat jelenleg négy részmunkaidős munkatársat foglalkoztat: két eladót, egy üzletvezetőt és egy ügyvezetőt. Munkájukat továbbá a Civitas Alapítvány két szakértője is támogatja, akik marketinggel, projektasszisztenciával és rendezvényszervezéssel foglalkoznak.

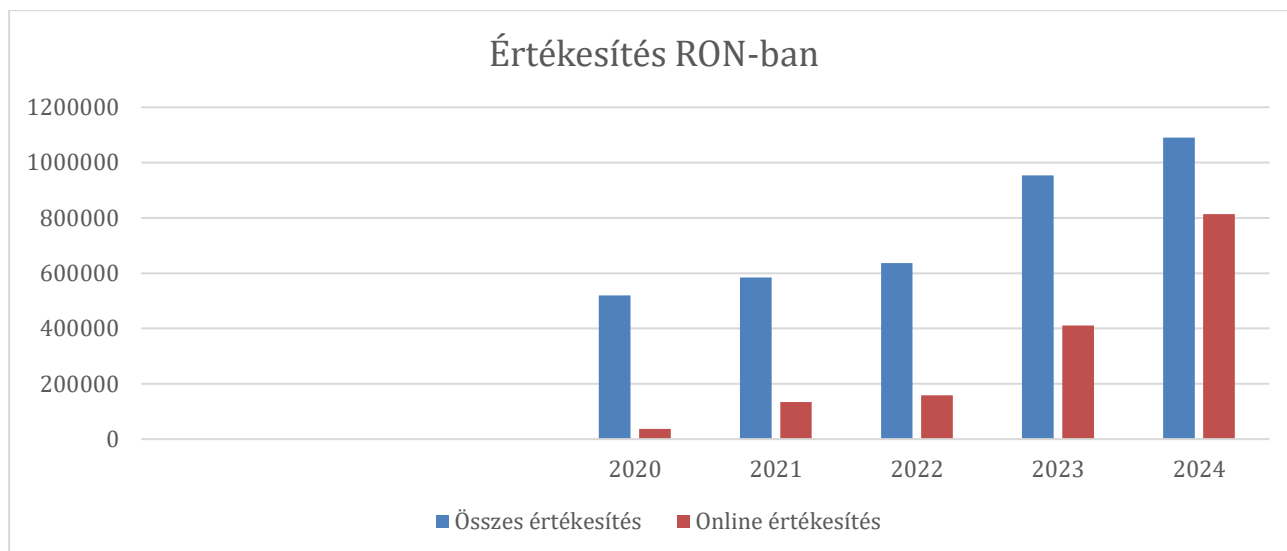
A gazdasági mutatók (4. ábra) egyértelműen a bevétel lassú, de folyamatos növekedését jelzik, amely a vállalat hosszú távú fenntarthatóságának eléréséhez elengedhetetlen. Jelen állás szerint a cégnek legalább egy évnnyi további pénzügyi támogatásra van szüksége ahhoz, hogy önfenntartóvá váljon (újabb pályázati lehetőségek jelentek és jelennek meg a társadalmi vállalkozások támogatására, elsősorban marketing területen: NESST-IKEA, GRAINS társadalmi vállalkozásokat segítő pályázati források). Az online rendelési forgalom folyamatos növekedése azt mutatja, hogy hosszabb távon az e-kereskedelem akár a fizikai üzlet működésének átalakítását

vagy részleges kiváltását is lehetővé teheti, alkalmazkodva a változó fogyasztói szokásokhoz és a digitális kereskedelem térnyeréséhez.

4. ábra: A helyénvaló bolt bevételének alakulása RON-ban (Helyénvaló SRL könyvelési adatok, saját gyűjtés)

A Helyénvaló, hasonlóan más romániai *food hub*-okhoz, működése során több üzleti modellt is kipróbált, hogy közelebb kerüljön a gazdasági fenntarthatósághoz. A fizikai bolt fontos mérföldkő volt, különösen marketing szempontból, hiszen segítette a vásárlói bázis kiépítését és a termelők láthatóságának növelését. A COVID-19 járvány időszakában azonban egyértelművé vált, hogy a webshop jelenti a fenntarthatóbb üzleti modellt, így a vállalkozás fokozatosan erre az értékesítési formára helyezte a hangsúlyt. Kezdetben szakmai kihívásokkal kellett szembenézniük, például az online marketing elindításához még megfelelő szakembereket sem találtak. Az áttörést több pályázati lehetőség és tapasztalt mentorok, például az IKEA marketingcsapata segítette elő, amelyek támogatásával az online értékesítés aránya a kezdeti 6%-ról 74,6%-ra emelkedett – ezt az 5. ábra is szemlélteti.

5. ábra: az online értékesítés mutatóinak alakulása a teljes forgalomhoz képest, Helyénvaló SRL könyvelési mutatók, saját gyűjtés

A Helyénvaló az elgondolások szerint több mint egy egyszerű bolt: egy közösségi tér, ahol a helyi termelők és a fogyasztók találkozhatnak, kóstolhatnak, és ahol a vásárlás folyamata környezeti és társadalmi értékekkel is összekapcsolódik. A bolt kínálata tudatosan korlátozott, kizárólag helyi termékekre épül, ezzel is támogatva a kistermelők piacra jutását, a tudásmegosztást és a fenntarthatóságot. A termelői együttműködés folyamata fokozatosan alakult ki. A projekt indulásakor, 2018-ban, a termelők még versenytársként tekintettek egymásra, és nem alakult ki közöttük érdemi kapcsolat. Az évek során azonban felismerték, hogy az együttműködés előnyösebb, így mára közösen szervezik a szállítást, együtt vesznek részt vásárokon, és rendszeresen találkoznak. A *food hub* társadalmi szerepe jelenleg meghatározóbb, mint gazdasági jelentősége, hiszen nemcsak értékesítési csatornát biztosít, hanem fontos információs központként is működik a termelők számára. A COVID-19 járvány idején a kistermelők termelése jelentősen visszaesett, ami még inkább rámutatott az ilyen kezdeményezések fontosságára. A Helyénvaló egy kétnyelvű (román és magyar) webáruház is működtet (www.helyenvalo.ro), amely tovább bővíti az értékesítési lehetőségeket. 2024 áprilisában rendezték meg az első termelői gálát, ahol a vásárlók visszajelzései alapján elismerésben részesítették a legkedveltebb termelőket, valamint első alkalommal díjazták a legeredményesebb segítő szakembert is.

A Helyénvaló esettanulmány tanulságai

Romániában nagyon kevés civil szervezet jegyzett be saját üzletet, vállalkozást. A vállalkozói tevékenység más gondolkodásmódot igényel, mint amit a civil szervezetek vezetői alkalmaznak. A piacgazdaság követelményei profitorientált gondolkodást követelnek, és ezt nehéz egyensúlyba hozni a jövőbe vetett hittel. A székelyudvarhelyi Civitas Alapítvány a Helyénvaló *food hub*-bal igen ambiciózus feladatot vállalt. A Helyénvaló projekt, a *food hub* nem változtatja meg alapvetően a Székelyföld gazdasági életét. Megpróbálja viszont visszahozni a közösségi cselekvés érzését, amelyet a kommunizmus tönkretett ezen a területen. Felhívja a tudatos fogyasztó és a kistermelő figyelmét a helyben termelt áruk fontosságára, egészségügyi és gazdasági előnyeire.

Székelyföldön a társadalmi vállalkozásoknak még nincs igazi hagyománya, bár ha megfigyeljük az elmúlt évszázadok szokásait, a rendtartó székely falu minden családja mikro társadalmi vállalkozásként működött. A székely falvakban nem volt mélyszegénység, nem voltak kirekesztettek, mert a közösségnek kötelessége volt gondoskodni a szegényekről és a sérültekről. A javakat gyakran közösen termelték, így művelték a földeket és erdőket, így épültek a házak is, kalákában. A kommunizmus szövetkezeti mozgalma megtörte ezt a hagyományt, és szövetkezetbe kényszerítette az addig egymásra figyelő falustársakat. Az 1989-es változások, az 1990-ben elfogadott új földtörvény lehetővé tette, hogy az emberek visszakapják az eltulajdonított földjeiket – a műveléshez szükséges eszközök nélkül. A mai napig vannak olyan települések, ahol a visszaszolgáltatásokat még nem oldották meg. Ennek ellenére Székelyföldön sok a kistermelő, sokan élvezik, hogy önellátóak, senkinek nem kell elszámolni a munkájukkal. Eleinte az önellátásra rendezkedtek be, majd lassan elkezdtek piacra termelni. Sajnos a jogszabályok nem igazán tesznek különbséget a kis- és nagytermelők között, így nagyon nehezen tudnak megfelelni a rengeteg állategészségügyi, élelmiszerbiztonsági, közegészségügyi és fogyasztóvédelmi előírásnak. Számukra nem idegen a rövid ellátási lánc fogalma. De idegen maradt a szövetkezés, amelynek minden hátrányát megtapasztalták 1948 és 1990 között.

A Helyénvaló *food hub* létrehozását a Civitas Alapítvány több mint másfél évtizedes közösségi munkája alapozta meg, így a társadalmi vállalkozásként való elindulás természetes folyamatként illeszkedett az alapítvány értékrendjébe. A kezdeményezés a rövid értékesítési láncok megtestesítője, amely nem csupán a helyi termékek forgalmazására összpontosít, hanem környezettudatos, szociális és közösségépítő szerepet is betölt. A *food hub* tapasztalatait továbbadva franchise modellt is kidolgozott, lehetőséget biztosítva más érdeklődők számára a hasonló kezdeményezések megvalósítására.

A Helyénvaló esettanulmány egy olyan modellt mutat be, amelyben a Civitas Alapítvány szakmai támogatása és a *food hub* hálózat tapasztalatai révén fokozatosan, lépésről lépésre építették fel a működőképes rendszert (lásd 5.2.1. alfejezet). A siker záloga nem egyetlen személy szakértelme volt, hanem egy összehangolt csapatmunkára épülő modell, amelyben a különböző területeken szerzett tudás és tapasztalat egyesült. A továbbiakban a 7. táblázatban szereplő kompetencia-katalógus megállapításait, pontosabban a székelyföldi értékeket összevetem a gyakorlati működés során jelentkező szervezői igényekkel. A Helyénvaló működése során egyértelműen igazolódott, hogy az együttműködésre való készség és az együttműködések irányítására való képesség (4,56) kiemelt jelentőséggel bír. A projekt sikerét az alapítvány és a termelők közötti bizalomra épülő kapcsolatok alapozták meg, és a közös szállítási és marketingtevékenységek révén az évek során egy jól működő együttműködési hálózat alakult ki. Hasonlóan magas értékelést kapott a környezetbarát megoldások ismerete (4,56), ami jól illeszkedik a Helyénvaló fenntarthatóságot hangsúlyozó szemléletéhez, például a hulladékcsökkentésre és közös áruszállításra irányuló törekvéseihez. A fogyasztói igények és trendek ismerete (4,44) szintén relevánsnak bizonyult: a termékkínálat tudatos építése, a szezonális választék és a közvetlen fogyasztói visszajelzések beépítése mind ezt a kompetenciát erősítik meg a gyakorlatban.

A kompetenciakatalógus kialakításakor a székelyföldi válaszadók közepes fontosságúnak értékelték az online értékesítés és közösségi média ismereteit (3,78), valamint az értékesítésben való

segítségnyújtás képességét (4,00), holott ezek a területek a Helyénvaló életében kulcsszerepet játszottak. Az online értékesítés arányának meredek emelkedése világosan mutatja, hogy a digitális kompetenciák megszerzése és fejlesztése a fenntarthatóság egyik kulcsa volt. A marketinges szakértelem kezdeti hiánya és az ezt követő mentorálás szintén azt jelzi, hogy ezeket a kompetenciákat nemcsak fontosnak, de nélkülözhetetlennek tartották a gyakorlatban.

Korábban elméletben több kompetencia kapott magas pontszámot a székelyföldi válaszadók körében, például a mezőgazdasági és élelmiszer-feldolgozási jogszabályok ismerete (4,33), a mezőgazdasági termeléshez és turisztikai szolgáltatásokhoz kapcsolódó tudás (4,11), vagy épp a kompromisszumkésztség és konfliktuskezelés (4,33). Bár ezek fontos alapfeltételek, az esettanulmány alapján nem ezek jelentették a mindennapi működés legfőbb kihívásait. A Helyénvaló inkább a közösség szervezési, logisztikai és marketingfeladatokra fókuszált, míg a szaktudást (jogszabályok, minőségbiztosítás) külső tanácsadók és mentorok pótolták.

Az olyan kompetenciák, mint a pályázatok és támogatási lehetőségek ismerete (3,67), a gasztronómiai tudás (3,67) vagy a színházpedagógiai és animációs eszköztár (3,44), mind elméletben, mind gyakorlatban kisebb hangsúlyt kaptak. Ugyanakkor a pályázati források elérésének fontossága (lásd NESST-IKEA) azt jelzi, hogy a projekt fenntarthatóságához ezeknek az ismereteknek a fejlesztése hosszú távon mégis elengedhetetlenné válhat a társadalmi vállalkozások finanszírozási környezetében.

5.2.3. A Székely Termék védjegy esettanulmány

A Székely Termék védjegy (6. ábra) számos kutató figyelmét felkeltette Romániában (Tanasă, 2015), (Havadi-Nagy, 2021). Kutatásaik kiemelik Hargita Megye Tanácsának kezdeményező szerepét, valamint azt, hogy a védjegy bevezetése jelentős előrelépést jelentett a helyi termékek minőségi standardok mentén történő piaci megjelenésében. Az egyre erősödő piaci verseny és a lassan fejlődő infrastruktúra miatt a hipermarketek és vertikálisan integrált üzletláncok kerülnek előtérbe. A székelyföldi termelők számára előnyt jelenthet a védjegyes programokban való részvétel, mert így felkészülhetnek a szigorúbb piaci követelményekre és versenyhelyezetre (Gáll, n.d.).

6. ábra: a Székely Termék logó

Az EU4Advice projekt keretében saját magam is vizsgáltam a Székely Termék védjegyet, mint gazdasági és kormányzási modellt Székelyföldön. A védjegy működésének mélyebb megértéséhez interjút készítettem a kezdeményezés felelősével. A Székely Termék védjegy működtetése több kulcsfontosságú célkitűzés mentén valósul meg. Az egyik legfontosabb cél új piaci lehetőségek biztosítása a helyi termelők számára, elősegítve termékeik versenyképességét és elérhetőségét. Ezzel összhangban kiemelt jelentősége van a gazdák oktatásának és szakmai tanácsadásának, amely különböző területeket ölel fel, például talajtan, növényvédelem vagy csomagolástechnika. Emellett a védjegy célja a termelők és fogyasztók közötti kapcsolatok erősítése, ami hozzájárul a helyi élelmiszerrendszer fenntarthatóságához és bizalmi alapú működéséhez. Mindezekon túl a székelyföldi élelmiszerrendszer fejlesztése az egyik legátfogóbb törekvés, amely biztosítja, hogy a helyi lakosság egészséges, ellenőrzött minőségű helyi termékekhez jusson.

A Székely Termék védjegy bejegyzése összefonódik a rendszeres havi vásárok szervezésével (Gáll, 2011). A kezdeményezés három székely megyében indult, a megyei önkormányzatok bevonásával, de a hálózat 80%-ban Hargita megyei kistermelőket tömörít. A Székely Termék védjegy ötlete 2008 tavaszán merült fel, és az első konkrét lépések még ugyanazon év decemberében történtek a Hargita Megyei Tanács kezdeményezésére. A székelyföldi együttes védjegyet 2009. július 31-én jegyezte be az OSIM (Oficiul de Stat Pentru Invenții și Mărci – Találmányok és Márkák Állami Hivatala, Románia), míg a Székely Termék közösségi márkanévét 2010. január 13-án az OHIM (Office for Harmonization in the Internal Market Trade Marks and Designs). Az első védjegyezett termék 2010 októberében jelent meg, ezt követően százasaival csatlakoztak élelmiszer- és kézműves termékek a programhoz. Jelenleg 160 termelő több, mint 1000 terméke Székely Termék. A termékek zöme élelmiszer kategóriába sorolható (jellemzően helyi jellegű gyümölcsökből készült lekvárok, szörpök, méhészeti készítmények). A Hargita Megyei Tanács a védjegy tulajdonosa, amely évi 200.000 lejt (40.000 eurót) különít el a projekt fenntartására a megyei költségvetésből, ezt pedig több EU-s támogatásból megvalósuló projekt is kiegészíti, biztosítva a védjegy folyamatos fejlődését és fenntarthatóságát.

Bár a kezdeményezés komoly sikereket ért el – például a magyarországi CORA áruházakban szervezett Székely Hetek révén –, kezdetben több beszállító kimaradt a programból jogi és logisztikai akadályok miatt (Patakfalvi-Czirják, 2019). (Gáll, 2011)

A Székely Termék esettanulmány tanulságai

A Székely Termék védjegy rendszere tulajdonképpen egy REL elemeit valósítja meg. Segíti a termelők közötti együttműködést, az ellenőrző szervekkel való kapcsolatokat, valamint a fogyasztói igények jobb kiszolgálását. Az egyik legfontosabb felismerés az volt, hogy a termelők egyre nagyobb arányban rendelkeznek saját mozgóbolttal, de ezek logisztikai szervezése hiányos. Ennek orvoslására EU-s pályázati forrásból egy applikáció készül, amely segíti a mozgóboltok hatékony szervezését.

A projekt sikere a folyamatos kapcsolattartásban rejlik, amely biztosítja a termelők és fogyasztók igényeinek összehangolását. A kezdeményezés azért különösen figyelemreméltó, mert a kistermelők problémáira adott választ egy olyan szabályozási környezetben, amikor a helyi termékek piacra juttatására vonatkozó törvényes keretek még nem léteztek. A Hargita Megyei

Tanács kulcsszerepet vállalt a mezőgazdasági szereplők együttműködésének kialakításában, és a vidékfejlesztési politikák megvalósításában.

A védjegyprogram működése egyértelműen megerősíti azon kompetenciák jelentőségét, amelyeket a kompetenciakatalógus kapcsán a székelyföldi válaszadók is kiemelkedően fontosnak tartottak. Az együttműködésre való készség és ennek irányítása (4,56) a program egész működésének alapja: a termelők, az önkormányzat és a fogyasztók közötti együttműködés rendszerszinten van jelen. Az étel-miszer-higiéniai szabályok ismerete (4,44) szintén kulcskompetenciának számít, hiszen a védjegy feltételei között szerepel a magas minőségi és biztonsági követelmények betartása, ami a termelők versenyképességének alapfeltétele. Emellett a marketingcsatornák és fogyasztói trendek ismerete (egyenként 4,44) is jól érvényesül: a program részeként szervezett vásárok, valamint a Cora áruházakban zajló Székely Hetek mind ezt az ismeretanyagot hasznosítják.

A Székely Termék védjegy tapasztalatai ugyanakkor azt mutatják, hogy bizonyos, a kutatásban kevésbé magasra értékelt kompetenciák a gyakorlatban kiemelt szerepet kapnak. Ide tartozik a pályázatok és támogatási lehetőségek ismerete (3,67), amely a mozgóboltokat támogató alkalmazás vagy épp a működési költségvetés kiegészítése révén elengedhetetlen volt a program fenntarthatóságához. Hasonlóan a technikai és logisztikai tudás, mint például az applikációk használata, vagy az értékesítési láncok szervezése is komoly jelentőséggel bír, még ha ezek a kompetenciák a válaszadók szemében alacsonyabb helyet is foglalnak el. A kommunikációs és kreatív készségek (4,33) szintén hangsúlyosan jelennek meg, gondoljunk csak a termelők és fogyasztók közötti kapcsolattartásra vagy az új szolgáltatások (pl. mozgóbolt) bevezetésére.

A mezőgazdasági termeléshez, feldolgozáshoz és turisztikai szolgáltatásokhoz kapcsolódó tudás (4,11) és a kompromisszumkészség (4,33) fontos háttérismeretek, de a Székely Termék működése során nem ezek jelentették a legnagyobb kihívást. A logisztikai, szervezési és piaci alkalmazkodási feladatok gyakorlati megoldása (hasonlóan a Helyénvaló esetéhez) volt inkább középpontban. A turisztikai dimenzió például kevésbé hangsúlyos a védjegy jelenlegi működésében, bár közvetve kapcsolódik hozzá.

Az alacsonyabbra értékelt kompetenciák közül több a Székely Termék esetében valóban háttérbe szorul. Ilyen például a színházpedagógiai vagy animációs eszköztár ismerete (3,44) vagy a gasztronómiai ismeretek (3,67), melyek szerepe marginális a programban. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a közösségi vásárok és edukációs események szervezése során a helyi termékek kulturális és közösségi értékei mégis szerepet kapnak, tehát ezek a „puha kompetenciák” nem elhanyagolhatók, még ha nem is önálló kulcsfeltételei a működésnek.

Összefoglalásként elmondható, hogy bár a Helyénvaló *food hub* és a Székely Termék védjegyprogram eltérő intézményi keretek között működik (az előbbi civil kezdeményezésként, az utóbbi megyei önkormányzati háttérrel), mindkettő sikerét a hasonló kompetenciák mozgósítása alapozta meg. A bizalmon alapuló együttműködés, a fogyasztói trendek és minőségi követelmények ismerete, valamint az adminisztratív és logisztikai készségek egyaránt nélkülözhetetlennek bizonyultak. A gyakorlati működés ugyanakkor azt is megmutatta, hogy a digitális értékesítéshez, pályázati forrásokhoz és marketinghez kapcsolódó kompetenciák

alulértékelttsége a jövőben komoly kihívást jelenthet, ha a szereplők nem ismerik fel ezek stratégiai jelentőségét a fenntartható működés szempontjából. Mindkét példa azt bizonyítja, hogy a rövid ellátási láncok megerősítéséhez nem elegendő az agrártudás: összetett, rendszerszintű kompetenciákra van szükség, amelyek összehangolt fejlesztése hosszú távon a vidéki gazdaságok ellenállóképességét is növelheti.

5.3. A termelői oldal

Székelyföldön a kis és közepes méretű, vegyes gazdálkodási formák dominálnak, ahol a termelők egy része alapanyag-termelő és feldolgozó is egyben, míg mások a feldolgozott termékek előállítására specializálódtak, az alapanyagokat vásárolva vagy gyűjtve. Sok esetben a gazdálkodás kényszerűségéből, a családi hagyomány folytatásaként alakult ki. Az interjúalanyok tevékenységi körét a sokszínűség jellemzi: volt köztük pisztrángos, mézeskalács-készítő, háztáji tojástermelő, zöldség- és gyógynövény-termesztő és -feldolgozó, csokoládé-készítő és méhészs is.

A keletkező élelmiszerveszteségek mértékét csak kevesen próbálták számszerűsíteni, a becslések 1–35% között szóródtak. A termelők azonban hangsúlyozták, hogy „semmi sem megy kárba”: a megmaradt termékeket családon belül fogyasztják el, állatoknak adják vagy eladják a szomszédoknak. A betakarítás során szakaszos szedést alkalmaznak, gyakran közvetlenül a piacozás vagy megrendelés előtti nap délutánján szedik le a terményeket, figyelve a technológiai érettségre. A minőségre törekvés jegyében válogatást alkalmaznak: az I. osztály a piacra kerül, a II. osztályt feldolgozásra adják, a III. osztályt állati takarmánynak vagy komposztnak használják fel. A tejtermelők például az összes megtermelt tejet értékesítik vagy feldolgozzák, náluk az élelmiszervesztés minimális. A gyümölcs- és zöldségtermelők a megmaradt terméket hagyományosan lekvárként, kompótként, vagy pálinkaként hasznosítják, bár ezek piaci értékesítése korlátozott. A pisztrángtenyésztők a túlfogás esetén rugalmas, több lépcsős megoldásokkal igyekeznek minimalizálni a veszteséget. Ha a kifogott mennyiség nem talál azonnal vevőre, a halakat 2–3 napra besózva tartják, ezzel meghosszabbítva az eltarthatóságukat. Ha ez idő alatt sem érkezik rendelés, akkor a halakat füstölik vagy konzervet készítenek belőlük, így biztosítva a termék hasznosítását és a veszteség elkerülését.

A nagyobb gazdaságok esetében az élelmiszerfelesleg gyakran nem talál megfelelő piacot, mivel a feldolgozóiparral való együttműködés hiányzik, és a másod-, harmadosztályú termékek értékesítése korlátozott. Bár a termelők többsége igyekszik a felesleget saját eszközeivel hasznosítani (például tartósítással vagy alternatív felhasználással), ezek egyéni megoldások, amelyek nem minden esetben biztosítanak hosszú távon fenntartható kimenetet. Közösségi feldolgozóüzemek, mint a Maros megyei Kebele közösségi feldolgozó, megoldást jelenthetnének erre a problémára, hiszen lehetőséget biztosítanak a termelőknek a termékek közös feldolgozására és piacra juttatására.

A feldolgozásban fontos szerepet játszanak a gépesített folyamatok, amelyek a hulladék minimalizálását és a tárolás hatékonyságát szolgálják. Innovatív megoldások is megjelentek, például a gyümölcsle-készítés után visszamaradt rost porítása és ízesítőként való értékesítése, vagy a hidegen sajtolt olajok szárazanyagának liszté alakítása, azonban a jogszabályi előírások és a

tanúsítási követelmények korlátozzák e melléktermékek hivatalos piacra vitelét. A romlásnak indult gyümölcsöket gyakran pálinkának főzik le, vagy ecetként hasznosítják újra.

A tárolás és a szállítás komoly kihívást jelent a legtöbb termelő számára. A tárolás jellemzően hagyományos módon történik: pincékben, homokban vagy szénában, ahol azonban nehéz biztosítani az optimális szellőzést, páratartalmat és higiéniai feltételeket. A friss zöldségeket gyakran éjszaka, szabad ég alatt hűtik, míg a tárolóhelyiségek párásítását a padló locsolásával próbálják megoldani. Korszerű hűtőházak ritkán állnak rendelkezésre. A közösségi tárolás vagy logisztikai együttműködés gondolata eddig nem terjedt el, elsősorban a szétszórt településszerkezet és a gazdák közötti bizalmatlanság miatt. A termékek szállítását többségük saját gépjárművel végzi, hűtős szállítóeszközöket csak a nagyobb tej- és húsfeldolgozók használnak. A csomagolásnál jellemzően az üveget részesítik előnyben, annak ellenére, hogy sérülékeny. A műanyag nem számít piacképesnek, míg a környezetbarát, lebomló vagy újrahasznosított anyagok gyakran nem elég tartósak: a címkék elázhatnak, a dobozok könnyen összenyomódnak. Összességében a megfelelő csomagolóanyag kiválasztása komoly mérlegelést kíván. A házi tojás tartókat a vásárlók körülbelül 80%-ban visszaviszik, míg a friss termékeket rendszerint csomagolás nélkül árusítják, mivel a vevők saját szatyrokkal érkeznek. A feldolgozott termékek esetében a csomagolóanyag visszaváltása és újrahasznosítása nehezen megoldható.

A piacozás és vásárok kulcsszerepet töltenek be az értékesítésben, de kevés a fedett piac, így az időjárás nagy kockázatot jelent. A kistermelők gyakorlata, hogy csak annyi árut visznek ki, amennyiről úgy gondolják, hogy aznap eladható, így csökkentve a veszteséget. Ugyanakkor a vásárlók szokása, hogy a terméket megfogdossák, megnyomkodják, ami szintén rontja a minőséget. Érdekes, hogy a tisztított termékek iránti preferenciák erősen kontextus függőek. Székelyudvarhelyen például a fogyasztók inkább kerülnek a tisztított gyökérzöldségeket, mivel úgy vélik, hogy ezek gyorsabban romlanak, míg a csíkszeredai vásárlók inkább a mosott zöldséget preferálják (így itt a termelők csak annyi terményt mosnak meg, ami azonnal eladható). Térségenként változik az elvárás a zöldségek tárolásával kapcsolatban is.

A fogyasztói elvárások folyamatosan bővülnek: egyre többen igénylik a bankkártyás fizetés lehetőségét, előnyben részesítik a környezettudatos csomagolást, és fontos számukra, hogy a termékek háztáji eredetűek vagy bio minősítésűek legyenek. Ezek az elvárások közvetlenül befolyásolják a termelők piaci stratégiáit. Ugyanakkor gyakran előfordul, hogy a fogyasztók nem tudják pontosan megkülönböztetni a bio minősítést a háztáji termékektől – ezt egyes termelők tudatosan kihasználják, míg mások félreérthető információkat közvetítenek, sokszor saját tájékozatlanságuk miatt. Bár az online értékesítés és a közösségi médiában való megjelenés a legelterjedtebb promóciós formák közé tartozik, ezek jellemzően inkább problémamegoldó eszközként jelennek meg, és főként akkor aktiválódnak, amikor az értékesítés nehézségekbe ütközik. A reklám és a marketing szerepe összességében alulértékelt. A vizuális megjelenés a meghatározó: a fogyasztók gyakran összekapcsolják a szépen csomagolt termékeket a nagyüzemi termeléssel, míg a kistermelői termékek gyakran kevésbé vonzó külsővel kerülnek piacra. A marketing és a csomagolás fejlesztése kulcsfontosságú lehet a piaci versenyképesség növelésében.

A helyi védjegyek – Székelytermék, Transylvania Authentica, Taste of Transylvania – elterjedtek, de a termelők szerint a fogyasztók részéről még mindig inkább a személyes bizalom és a közvetlen kapcsolatok számítanak. A közösségi feldolgozók (Székelygyümölcs) vagy mozgóboltok csak szórványosan működnek, a tapasztalatok szerint a közösségi megoldások csak akkor lehetnek életképesek, ha a termelők és fogyasztók is magukénak érzik az ügyet, és nem csak a pályázati források teszik lehetővé a fennmaradást.

Összességében az interjúk azt mutatták, hogy a székelyföldi termelők túlnyomórészt egyéni, hagyományos módszereket alkalmaznak, de fokozatosan megjelennek az innovatív, részben technológiai alapú stratégiák is. A közösségi kezdeményezések szórványosak, a jövőbeni fejlődés kulcsa a tudatosabb fogyasztói kereslet figyelembe vétele, és a fiatal, képzetesebb termelői generáció aktívabb szerepvállalása lehet. A szakértői interjúk eredményeit a 9. táblázat összegzi, amely példaképpen bemutatja a kódolási folyamatot is.

9. táblázat. A kódolás menete, kódfa - egy példa a szakértői interjúk kapcsán.

Előre meghatározott kategória, általános téma, amely a kutatás céljára épült.	Kódok - az elemzés során kialakult specifikus kategóriák	Szemelvények (példák)
Problémák a székelyföldi termelők élelmiszer-vesztéssel kapcsolatos koncepcióival	Nem méri a veszteséget	„A termelők egyáltalán nem mérik a veszteséget, így nem is tudják, hogy igazából milyen nagy nekik az. Nem adatalapú a termék tervezése, nyomon követése.” Sz1
	Szaktudás hiánya	„Szaktudás hiánya: nem tudnak időzíteni, nem megfelelő technológiát használnak, fajtaválasztás nem helyes. A termesztés alatti növényvédelem fontosságát nem ismerik: ha időben felismeri a kártételt és be tud avatkozni, az kulcsfontosságú. Sokszor csak akkor veszik észre a bajt, ha már visszafordíthatatlan...Nem értik meg, hogy a megelőzésen van a hangsúly. Hosszú folyamat lesz megtanítani ezt a termelőknél. Aki nem akar, azon nem tudsz segíteni. Vannak elérhető információk, a feladathoz fel kell nőjjenek a kistermelők, hogy merjenek segítséget kérni, megtanulják, hogy mire kell odafigyelni, miért kell adott dolgot csinálni. Igaz, hogy régebb a kertészkedéshez mindenki értett, de az idők változtak, sok mindenre oda kell figyelni.” Sz4
	Tőkehiány	„Nagy beruházás a jó tároló, ezért inkább a gyors jövedelemszerzés miatt gyorsan értékesítenek. Nem számolják ki, hogy hosszú távon mi érne meg.” Sz3
	Individualizmus	„Miért nem közösködnék? Az is lehet, hogy ha ők állítják elő saját konyhában a terméket, akkor bevisznek sajátosságokat, különlegessé teszik a terméket. Ezért nem termelnek közösen. Félnak, hogy az ő jövedelmük benne van egy közösségi kasszában. Nem tudnak a jövedelmükkel azonnal gazdálkodni. Iszonyuk van a közösségi munkától. El kellene kezdeni tárolásnál, közösségi értékesítésnél. Ha felhagynának az individualizmussal, akkor a nagyobb láncokba is be tudnának törni. De valószínű, hogy amit akarnak, el tudják adni. Nem akarnak nagyobbak lenni. A munka elég, a mennyiség elég, tudjuk értékesíteni a vidéken.” Sz2
	Üzleti tudás hiánya	„Az üzleti gondolkodás még hiányzik. Mindenki a saját szíve szerint csinál dolgokat.” Sz3

A következőkben részletesen elemzem az élelmiszervesztés okait, a fenntarthatósági szempontok érvényesülését a székelyföldi kontextusban.

A szakértői becslések szerint a mezőgazdasági élelmiszervesztés mértéke akár 25-35% is lehet, de még a professzionális termelők esetében is eléri a 10-15%-ot. A kistermelők jelentős része nem méri vagy követi nyomon a termelési veszteséget, ami megnehezíti a hatékony beavatkozási stratégiák kidolgozását. A szakértők négy fő problémát azonosítottak, amelyek meghatározó szerepet játszanak az élelmiszervesztés kialakulásában (9. táblázat).

Az első és talán legfontosabb hiányosság az, hogy a termelők többsége egyáltalán nem méri az élelmiszervesztést. A gazdálkodás nem adatalapú, így nincs pontos kép arról, mekkora veszteséget termelnek, és annak milyen okai vannak. A hozamok és a minőségi paraméterek nyomon követése nélkül nehéz meghatározni a hatékony beavatkozási pontokat. Ez különösen hátráltatja a hosszú távú tervezést és az olyan stratégiák kialakítását, amelyek csökkenthetnék a veszteségeket.

A második problémát a szaktudás hiánya jelenti, amely a teljes termelési láncot érinti: már a tenyészidőszakban bekövetkező veszteségek kihatnak a tárolásra, feldolgozásra és az értékesítésre is. A termelők sok esetben nem ismerik pontosan azokat az optimális termesztési körülményeket, amelyekkel maximalizálhatnák a hozamot és a minőséget. A precíziós gazdálkodás, a növényvédelem és az agronómiai beavatkozások hiányosságai miatt a termékek eltarthatósága csökken, így az értékesítési lehetőségek is beszűkülnek. A növényvédelem különösen kritikus terület, hiszen sok gazda csak akkor észleli a problémát, amikor az már visszafordíthatatlan károkat okozott. A megelőző intézkedések alkalmazása alacsony szintű, a gazdák gyakran nem kérnek szakértői tanácsadást, illetve nem rendelkeznek kellő ismerettel a megfelelő védekezési stratégiákról. A nagyobb gazdaságok esetében már jellemzőbb a szakértői segítség és a modern technológiák alkalmazása, de a kisebb termelők számára ezek gyakran elérhetetlenek anyagi és információs korlátok miatt.

A harmadik fő akadályt a tőkehiány jelenti. Még azok a termelők is, akik tisztában vannak a korszerű technológiák és megoldások előnyeivel, gyakran nem rendelkeznek elegendő anyagi forrással azok bevezetésére. A tárolás kapcsán például a termelők többsége hagyományos módszereket alkalmaz: a zöldségek és gyümölcsök pincékben vagy faládákban való tárolása során nincs megfelelő fertőtlenítés, páraszabályozás vagy hőmérséklet-monitoring, ami elősegíti a romlási folyamatokat. Bár a nagyobb termelők körében már megjelentek félig precíziós tárolási megoldások, a kisebb gazdaságoknál ezek még ritkán fordulnak elő. Összességében a precíziós tárolás, az élelmiszerbiztonsági szabványoknak megfelelő feldolgozás, valamint a hatékony értékesítési és logisztikai rendszerek kialakítása jelentős beruházást igényel, amelyet sok kistermelő nem tud vállalni.

Negyedikként a közösségi együttműködés hiányát kell megemlíteni. Bár a közösségi kezdeményezések még kevésbé elterjedtek Székelyföldön, az együttműködésben rejlő lehetőségek egyre nyilvánvalóbbá válnak. A gazdák közötti együttműködés hiányának fő oka a történelmi tapasztalatokban és a kollektivizálás emlékeiben keresendő. A gazdatársadalomban továbbra is erős az individualizmus, amely akadályozza a közös értékesítést és a közös logisztikai megoldások

alkalmazását. Egyes termelők attól tartanak, hogy az együttműködés révén veszélybe kerül saját jövedelmük, míg mások az információhiány és az időmenedzsment problémák miatt nem vesznek részt közös kezdeményezésekben. A közösségi értékesítés azonban jelentős lehetőségeket kínál. A mozgóboltos rendszerek, amelyeket például Hargita Megye Vidékfejlesztési Igazgatósága próbál koordinálni, segíthetnének a közös logisztikai tervezésben, csökkentve az egyéni szállítási költségeket és növelve a hatékonyságot. A közösségi piacok, élelmiszer-hálózatok és vásárlói közösségek szintén megoldást nyújthatnak a kistermelők számára, hogy közvetlenebb kapcsolatba kerüljenek a fogyasztókkal.

A termelői és szakértői interjúk összefoglalásaként szisztematikusan bemutatom (10. táblázat), hogy a székelyföldi kontextusban validálni tervezett, 3.3. fejezetben bemutatott élelmiszerveszteséget csökkentő betakarítás utáni megoldások (1. táblázat) közül melyek azok, amelyek a térségben jelen vannak.

10. táblázat. A székelyföldi kistermelők esetében releváns élelmiszerveszteséget csökkentő betakarítás utáni megoldások

Az értéklánc szakaszai	Megoldások		
	Hagyományos	Technológia-vezérelt	Közösségi kezdeményezésű
Feldolgozás	Erjesztés, préselés, szárítás, őrlés stb.		
Csomagolás	Hagyományos csomagolóanyagok (pl. papír, üveg) használata.		
Tárolás	Pincében, veremben, zsákban, homokban, szalmában stb.		
Kártevőirtás (a tárolással kapcsolatban)	Ellenálló fajták termesztése, kártevők kizárása (megelőzés); emeleti tárolás (többszintes multifunkcionális terek kialakítása).		
Szállítás	Saját jármű használata a piacra szállításhoz	Házhozszállítás útvonal-optimalizálással támogatva	
Értékesítés	Piac, szedd magad, gazdaudvari értékesítés stb.	Automaták, webáruház, virtuális piactér	Bevásárlóközösség, közösség által támogatott mezőgazdasági kezdeményezések (CSA, AMAP).
Reklámozás	Szajreklámok, kóstolók, a pult (és a gazda) "felöltöztetése".	Hirdetés az online médiában, védjegyek	

Megjegyzés: A székelyföldi kontextusban is előforduló megoldás-csoportokat jelöli a táblázat

A 10. táblázat alapján egyértelműen kirajzolódik, hogy Székelyföld élelmiszergazdaságában továbbra is a hagyományos megoldások dominálnak. Bár a szállítás, értékesítés és reklámozás terén megjelennek technológia vezérelt megoldások, a közösségi kezdeményezések szinte teljes mértékben hiányoznak. A hagyományos módszerek a helyi viszonyok között alapvetően jól működnek, azonban ezek nem minden esetben teszik lehetővé az élelmiszerveszteségek hatékony minimalizálását, különösen nagyobb termelési volumen esetén, ráadásul az egyéni megoldások

hosszú távon növelik a termelési és értékesítési kockázatokat. Az olyan problémák, mint az időszakos túltermelés vagy a piaci hozzáférés nehézségei, közös fellépéssel hatékonyan kezelhetők lennének, azonban a termelők egyéni stratégiák mentén működnek, ami megnehezíti az ilyen típusú együttműködéseket.

5.4. A fogyasztói oldal

Az állításokat rangsorolva (M7. melléklet- A Q-állítások rangsora), szépen körvonalazódik az egyes faktorokra jellemző vélemény. Minden faktorra sorrendbe raktam az erőteljes pozitív és negatív állításokat (amivel egyetért, illetve nem ért egyet a kitöltő) és meghatároztam az öt fogyasztó típust:

5.4.1. A fogyasztói faktorcsoportok

A Q-módszer segítségével a következő öt faktorcsoportot különítettem el: 1. faktor: aggodalmaskodó tudatos, 2. faktor: kételkedő tudatos, 3. faktor: óvatosak, 4. faktor: lelkes személyes, 5. faktor: zászlóvivő. Az egymástól elkülönülő faktorcsoportokat a 11. táblázat mutatja be.

11. táblázat. Az egymástól elkülönülő faktorcsoporthoz a KADE alapján

Résztvevő	Faktor csoport	1-es faktor	F1	2-es faktor	F2	3-as faktor	F3	4-es faktor	F4	5-ös faktor	F5
5	F1-1	0.7097	Jelzett	0.1646		0.2555		0.1423		0.1977	
16	F1-2	0.6049	Jelzett	-0.159		-0.069		-0.174		0.5165	
1	F1-3	0.587	Jelzett	0.2666		-0.047		0.0865		0.0604	
25	F1-4	0.5809	Jelzett	0.3223		0.2707		0.1822		0.0325	
27	F1-5	0.5604	Jelzett	-0.111		0.25		0.2149		0.4374	
18	F1-6	0.5086	Jelzett	-0.166		0.0945		0.3081		0.3003	
3	F1-7	0.4628	Jelzett	0.2006		0.0231		0.0169		0.2643	
8	F1-8	0.4533	Jelzett	0.2593		0.3588		-0.155		0.2179	
6	F1-9	0.4521	Jelzett	0.3892		0.0908		0.0391		0.4044	
29	F1-10	0.4468	Jelzett	-0.138		0.0782		0.1454		0.3863	
21	F1-11	0.4262	Jelzett	0.0052		0.0686		-0.016		0.2041	
34	F1-12	0.4196	Jelzett	0.0699		0.2624		0.2238		0.2551	
15	F2-1	-0.146		0.6655	Jelzett	0.2463		-0.005		-0.206	
4	F2-2	0.2104		0.6562	Jelzett	-0.05		-0.095		0.0487	
2	F2-3	0.3726		0.6372	Jelzett	0.146		0.0824		0.1472	
19	F3-1	-0.011		0.1732		0.6725	Jelzett	-0.018		0.1118	
10	F3-2	0.3139		0.1094		0.5599	Jelzett	-0.079		0.1047	
30	F3-3	0.2471		-0.088		0.5415	Jelzett	0.0972		0.2168	
12	F3-4	-0.212		0.0877		0.4824	Jelzett	0.237		0.0352	
11	F3-5	0.2219		0.0203		0.3856	Jelzett	0.2229		0.1766	
22	F4-1	0.3185		-0.058		0.222		0.7163	Jelzett	0.2912	
23	F4-2	0.3185		-0.058		0.222		0.7163	Jelzett	0.2912	
35	F4-3	-0.107		0.0893		-0.086		0.4914	Jelzett	-0.192	
9	F5-1	0.2213		0.0532		0.1427		0.0002		0.7625	Jelzett
24	F5-2	0.271		-0.083		0.2596		-0.052		0.649	Jelzett
14	F5-3	0.1983		-0.043		0.2062		-0.038		0.6471	Jelzett
17	F5-4	0.5515		0.0798		-0.086		0.2805		0.6165	Jelzett
20	F5-5	0.4464		0.2342		0.0862		0.148		0.6156	Jelzett
7	F5-6	0.0528		0.191		0.4308		0.2528		0.5913	Jelzett
26	F5-7	-0.061		0.4105		0.1306		0.2261		0.5818	Jelzett
28	F5-8	0.3747		-0.033		0.1098		0.4441		0.5674	Jelzett
13	F5-9	0.1476		-0.093		0.2207		0.5303		0.5604	Jelzett
32	F5-10	0.4032		-0.118		0.3788		0.1216		0.5309	Jelzett
33	F5-11	0.3634		0.1409		-0.005		0.1011		0.4858	Jelzett
31	F5-12	0.417		-0.069		0.3619		0.103		0.4752	Jelzett

A KADE megadja minden faktorcsoporthoz a legjellemzőbb Q rendezősémát. Lásd még M7. melléklet is.

Az extrakciót 5 faktorig végeztem (lásd 12. táblázat), mert ez hozta a legmagasabb kumulált varianciát.

12. táblázat. A kialakult faktorok

	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 5
Saját értékek	11.3464	2.4392	1.86	1.5133	1.3194
Magyarázott variancia%	32	7	5	4	4
Magyarázott variancia kumulált érték %	32	39	44	48	52

Az egyes állítások faktorbetöltési értékei megmutatják, hogy mely állítások melyik faktorhoz kapcsolódnak erősebben.

A továbbiakban a faktorokat ismertetem.

1. Aggodalmaskodó tudatosak: a válaszadók 34%-a.

Ők az aggódó, tudatos, enyhén távolságtartó fogyasztók, tisztelik a termelőket, hisznek a helyi termék gazdasági erejében. A 12 válaszadó között egy nagyon kimagasló, karakteres személy van, a többiek két csoportot alkotnak a sorrendek súlyozásában. (lásd M7. melléklet). Ebbe a csoportba tartozó fogyasztók fontosnak tartják a termelői piacokat, nagyon tudatos fogyasztók és számukra nyilvánvaló, hogy a rövid élelmiszer láncban kevesebb élelmiszer kerül a hulladékba, kisebb a környezeti hatása a helyi terméknek, mint az ipari élelmiszerterméknek. Az életminőséget kapcsolatba hozzák a helyi termékfogyasztással, és elfogadják azt a tudományosan bizonyított tény, hogy a fogyasztó életminőségét meghatározza az elfogyasztott élelmiszer mennyisége és minősége. Azzal is tisztában vannak, hogy a helyi élelmiszertermékek nagy része „feketén”, az adózást és az élelmiszerbiztonsági ellenőrzést megkerülve kerül értékesítésre, általában a közösségi médián keresztül. Számukra a kistermelők fontos elemei a tájgazdálkodásnak, a táji adottság miatt tudtak ilyen szép számban megjelenni, így életben maradásuk a táj miatt is hangsúlyos. Úgy érzékelik, hogy a helyiek büszkéek az általuk fogyasztott tradicionális termékekre. Vallják, hogy bár a nagy élelmiszer-láncokban nagy a termék kínálat, a helyi termékekre is szükség van és nem vonják kétségbe a termelők gazdasági ismereteit. Nem hisznek abban, hogy az iskola ebéd bevezetése megoldaná a helyi élelmiszerek értékesítésének gondját. Nagy bizalommal fordulnak a millenniumi korosztály felé, tagadva, hogy a legjobb ár-érték arányt kínáló termékeket keresi, függetlenül attól, hogy Romániában készültek-e vagy sem. Az iskolai végzettség és az életkor szerinti vizsgálat alapján az 1-es faktorú csoportban (a kitöltők 34%-a) nagyon sok a PhD, egyetemi, mesterfokozattal (83%) rendelkező, ők inkább városban élnek és 75% rendszeresen fogyaszt helyi terméket. Lásd még M8. melléklet.

2. Kétkedő tudatosak: a válaszadók 9%-a

Ők a szkeptikusan tudatos fogyasztók, akik szeretik a helyi terméket, de megkérdőjelezzik az eredetét, óvatossak a piaci értékesítéssel, nem bíznak a fiatal vásárlókban. Ők a fiatalok, a fiatalosan gondolkodók csoportja. Azonosan gondolkodó tagjai vannak ennek a faktorcsoportnak. Ezen vásárlói csoport állítja, hogy a szociális médiában (Facebookon) értékesített termékek minősége és eredete bizonytalan, valamint, hogy a helyi élelmiszertermékek nagy része „feketén”, az adózást és az élelmiszerbiztonsági ellenőrzést megkerülve kerül értékesítésre. Ez egyértelműen aláássa a kistermelők iránti bizalmat. Ők úgy látják, hogy a fiatal generáció érdektelen a helyi termékek és

a rövid ellátási láncot népszerűsítő reklámok iránt, a fogyasztók szeretnék, ha a helyi termékek minőségét védjeggyel tanúsítanák, de nem akarnak ezért magasabb árat fizetni. A kistermelők munkáját nem tartják elég hatékonynak, és a helyi termék nem azért drágább, mert magasak az előállítási költségek, hanem azért, mert a termelők, korlátozott gazdasági ismereteik miatt, rosszul árazzák be azokat.

Szerintük nem igazolható, hogy a helyi termékek egészségesebbek az iparszerű mezőgazdaságban, kontrollált körülmények között előállított termékeknél. Szerintük nem igaz, hogy a kistermelők nem ismerik az élelmiszermarketing és a korszerű technológiák nyújtotta lehetőségeket, és, hogy a fogyasztók nagy része előnyben részesíti a helyi élelmiszerek vásárlását, mert tisztában vannak azzal, hogy ezzel a térség gazdaságának fejlődését segítik. A 2-es faktorcsoport tagjai a fiatalok, és fiatalosan gondolkodók csoportja (a válaszadók 9%-a), valamennyien PhD, egyetemi, mesterfokozattal rendelkeznek. Kétharmaduk rendszeresen fogyaszt helyi terméket, egyharmaduk alkalmanként.

3. Óvatosak: a válaszadók 14%-a

Távolságtartó és óvatos fogyasztók, fontosok számukra a tudományos érvek, a termelők felkészültsége, de nem tartják hazafiságnak a helyi termék fogyasztást. Ez a fogyasztói csoport egyetért abban, hogy a kistermelők fennmaradása nem függ össze a turizmussal és a paraszti életforma egyáltalán nem vonzó a mai ember számára.

Meggyőződésük, hogy a fogyasztók élelmiszerválasztási szokásai folyamatosan változnak. Nagyon bíznak a fiatal fogyasztókban és úgy gondolják, hogy ők hajlandók többet fizetni a környezetbarát módon előállított zöldségekért. Számukra a termelői piacokon nagyon szűk a termékkínálat és fejlesztenék a kistermelők mezőgazdasági és gazdasági szakképzettségét a rövid ellátási láncok fejlődésének érdekében. Szerintük a helyiek büszkéek az általuk fogyasztott tradicionális termékekre. Úgy vélik, hogy a hagyományos gazdálkodás során is alkalmazni kell modern gazdálkodási megoldásokat és nem értenek egyet azzal, hogy a helyi termékek előállítása teljesen megoldja az élelmiszer önellátást a térségben, sem azzal, hogy az úgynevezett "fekete kereskedelem" sokszor a pozitív polgári engedetlenség, a bürokrácia elleni jogos tiltakozás egyik megnyilvánulása. A 3-as faktorcsoportba tartozók (14%) 80%-a PhD, egyetemi, vagy mesterfokozattal rendelkezik. Ők valamennyien kisvárosiak és 80% rendszeresen fogyaszt helyi terméket, 20% néha.

4. Lelkes személyesek: a válaszadók 9%-a

A kistermelőkért lelkesedő, élő kapcsolatokat akaró fogyasztó, aki ismeri a fiatalok vásárlási szokásait. Ez a vásárlói csoport állítja, hogy a paraszti életforma egyáltalán nem vonzó a mai ember számára, de oda kell figyelni rájuk és ez a helyi közösségek felelőssége. Veszélyt látnak a piac és az agrár támogatási formák elterjedésében, mert a kistermelő ezekhez alkalmazkodik, így elveszti eredetiségét, munka identitását. Úgy látják, hogy Romániában a helyi élelmiszer ellátási rendszerek létrejöttét a kisk gazdaságok nagyon nagy száma indokolja, és a helyi termékek előállítása teljesen megoldja az élelmiszer önellátást a térségben. Nem tartják jónak a helyi termékek online értékesítését, mert az aláaknázza a közvetlen emberi kapcsolatokat. Nem értenek egyet azzal, hogy a kistermelők nem gazdálkodnak hatékonyan, és hogy a helyi termékek értékesítésének leghatékonyabb módszere a dobozos házhozszállítás. Szerintük összefüggés van a

kistermelők fennmaradása és a turizmus fejlődése között. Azzal sem értenek egyet, hogy a helyi élelmiszer rendszert inkább a társadalmi kohézió tartja életben és a szerepe a vidékfejlesztésben nem jelentős, és azzal sem, hogy a szociális médiában (Facebookon) értékesített termékek minősége és eredete bizonytalan. A 4-es csoport (9%) a Székelyföld minden megyéjét képviseli és mindenfajta közigazgatási egységet. Valamennyien PhD, egyetemi, mesterfokozattal rendelkeznek. Ők valamennyien rendszeresen fogyasztanak helyi terméket.

5. Zászlóvivők: a válaszadók 34%-a

Zászlóvivő, élharcos helyi termék fogyasztók, akik nagyra tartják a kistermelőt, megoldáskeresők a helyi élelmiszerrendszer fejlődése érdekében. Ezen faktorcsoport nagyon fontosnak tartja, hogy a társadalom kellő helyet biztosítson a parasztok számára, hisz ők egy ősi, megőrzésre érdemes kultúra képviselői és nélkülük a biztonságos élelmiszerellátás elképzelhetetlen, szeretik a termelői piacokat a közösségi érzés megélése miatt. Fontos számukra az elfogyasztott élelmiszer mennyisége és minősége, szeretnék, ha a helyi termékek minőségét védjeggyel tanúsítanák, de nem akarnak ezért magasabb árat fizetni. Szerintük az iskolai ebéd bevezetése megoldaná a helyi élelmiszerek értékesítésének gondját. A turizmusban potenciált látnak a helyi termelők életben számára. Bízna a helyi termék egészségességében, eredetében, és nagyon fontosnak tartják a helyi élelmiszerrendszert. Számukra elégséges az a termékkínálat, amelyet a termelői piacok nyújtanak, jelentősnek tartják a helyi élelmiszer rendszer szerepét a vidékfejlesztésben. Ők tudatos tevékenységként értékelik a rövid ellátási láncok kialakulását, de nem naivok, és tudják, hogy a helyi termékek előállítása nem oldja meg teljesen az élelmiszer önellátást a térségben. Erőt látnak az említett törekvést szolgáló civil szervezetekben. Az 5-ös faktorcsoport (34%) 92%-a PhD, egyetemi, mesterfokozattal rendelkezik, 8% középiskolát végzett. Falvakban és kisvárosokban laknak, 50% fogyaszt rendszeresen, 50% néha helyi terméket, de van, aki ajándéknak szánja a helyi termelők portékáját.

5.4.2. A faktorokat megkülönböztető állítások

Az egyes faktorcsoportokat leginkább megkülönböztető, karakteres állítások jól azonosíthatók. Néhány kijelentés több faktorcsoport esetében is hangsúlyos, azonban eltérő megítélés alá esik: míg az egyik csoport számára elfogadható, a másik határozottan elutasítja. Például a „kétkedő tudatos” csoport nem tartja megalapozottnak azt az állítást, hogy a helyi termékek egészségesebbek lennének az iparszerű, kontrollált körülmények között előállított élelmiszerekénél. Ezzel szemben a „zászlóvivők” kifejezetten helyeslik ezt a kijelentést, és meggyőződésük, hogy a helyi termékek egészségesebbek az ipari élelmiszerekénél.

A „A fogyasztók nagy része előnyben részesíti a helyi élelmiszerek vásárlását, mert tisztában vannak azzal, hogy ezzel a térség gazdaságának fejlődését segítik” állítást csupán egyetlen faktorcsoport, a „kétkedő tudatosok” csoportja értékelte markánsan, méghozzá elutasító módon. Ez mindenképpen elgondolkodtató: vajon arról van szó, hogy e fogyasztói csoport nem preferálja a helyi élelmiszert, vagy inkább arról, hogy nem látják annak gazdaságfejlesztő hatását? Az értékelés alapján az öt faktorcsoport között ebben a kérdésben nincs közös konszenzus, ugyanakkor vannak olyan kijelentések, amelyekkel mindegyik csoport egyetért – vagy amelyeket egyöntetűen elutasítanak.

Valamennyien értékelik a földet művelő parasztokat és nélkülük a biztonságos élelmiszerellátás elképzelhetetlen a Székelyföldön, de azt is látják, hogy a paraszti életforma nem vonzó a mai ember számára. A kistermelők fennmaradásának értékmegőrző szerepe van, és életben maradásuk a helyi közösség felelőssége. Szerintük a termelői piacokra nemcsak az egészséges és friss élelmiszer beszerzéséért járnak a vásárlók, hanem a helyi közösséghez való tartozás érzése miatt is. A megkérdezett fogyasztók szeretnék, ha a helyi termékek minőségét védjeggyel tanúsítanák, de nem akarnak ezért magasabb árat fizetni, hisz megbíznak a helyi termelőkben. Akár a világ más részén, a Székelyföldön is a fogyasztók élelmiszerválasztási szokásai folyamatosan változnak, ez a tény pedig kihívások elé állítja a kistermelőt.

A Q módszer segítségével vizsgált székelyföldi fogyasztók elég markáns 5 klaszterbe sorolhatók annak alapján, hogy hogyan vélekednek a kistermelőkről, milyen elvárásaik vannak a termékvédjegyre vonatkozóan, hogy értékelik a kistermelők munkájának hatását a térség gazdaságára. A kistermelők fennmaradásának értékmegőrző szerepe van, és életben maradásuk a helyi közösség felelőssége- vallják a fogyasztók. Ugyanakkor nagyobb hangsúlyt kell fektetni a termelők ismereteinek bővítésére a fennmaradásuk érdekében.

Szükség van helyi élelmiszerrendszerre valamennyien csoport szerint. Többre szeretnék értékelni a földet művelő parasztokat, de azt is látják, hogy a paraszti életforma nem vonzó a mai ember számára. Az is kiderült, hogy a fiatalok fogyasztói szokásai nem teljesen ismertek a megkérdezettek körében, így erre egy másik tanulmányban érdemes odafigyelni.

A szkeptikus alkatú fogyasztók számára nem igazolható a helyi termékek eredete, de egy esetleges tanúsításban sem teljesen bíznak, sőt annak költségeit sem hajlandóak viselni. Valószínű, hogy inkább bíznak a termelőkben, mint a termékekben, de ennek megállapítására további kutatás szükséges, több szempontot figyelembe véve.

6. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

6.1. Következtetések

A rövid értékesítési láncok és helyi élelmiszerrendszerek fontos szerepet játszanak a kisléptékű gazdaságok fenntartásában, és egyre nagyobb figyelmet kapnak a kormányzati támogatások terén. A kistermelők helyzetének javítása nem csupán gazdasági tényezőkön múlik, hanem a megfelelő szabályozási és intézményi környezet kialakításán is. Az alternatív élelmiszerrendszerek fejlődése számos tényező függvénye, ideértve a biogazdálkodók számát, a közösségi kezdeményezések jelenlétét, az alternatív értékesítési csatornák elterjedését és a fogyasztók attitűdjét. Székelyföld történelmileg is erősen támaszkodott a rövid élelmiszerláncokra, amelyek a modern trendek hatására tovább fejlődtek. A helyi termékek iránti kereslet növekedése ellenére azonban a gazdák ismerethiánya, az együttműködési hajlandóság alacsony szintje és a globális piac térnyerése akadályozza a fejlődést. Ugyanakkor a helyi termelők által alkalmazott jó gyakorlatok hozzájárulhatnak az alternatív élelmiszerrendszerek terjedéséhez.

A helyi élelmiszerrendszerek hatékony működéséhez elengedhetetlenek azok a készségek és kompetenciák, amelyeket a kutatás is azonosított. A sikeres szervezés csapatmunkát,

együttműködési készséget, piaci és jogszabályi ismereteket, valamint innovációs és konfliktuskezelési képességeket igényel. A különböző országok eltérő prioritásai alapján a képzési programoknak rugalmasnak kell lenniük, hogy a régiók sajátos igényeihez igazodjanak. Székelyföldön a helyi termékek piacra juttatásában a különböző szervezetek fontos szerepet játszanak, noha a vidéki facilitátor szerepe még nem alakult ki hivatalosan. A fenntartható fejlődéshez stabil szervezeti háttér, megfelelő infrastruktúra és hosszú távú finanszírozás szükséges.

Kutatásom szerint a székelyföldi kistermelők különböző stratégiákat alkalmaznak az élelmiszer-veszteség csökkentésére, amelyek a termeléstől az értékesítésig terjednek. A közösségi alapú élelmiszer-feldolgozás és értékesítés előtt álló akadályok közé tartoznak a bizalmatlanság, a logisztikai problémák, a tőkehiány és a piaci bizonytalanság. A történelmi tapasztalatok és a kollektivizálás emlékei miatt a termelők inkább egyéni stratégiák mentén működnek, és kerülnek a közös kezdeményezéseket. A közös infrastruktúra és a megfelelő finanszírozás hiánya tovább nehezíti az együttműködést.

A fogyasztói magatartás vizsgálata alapján öt csoport különíthető el attitűdjeik és preferenciáik alapján. Egyes csoportok erősen elkötelezettek a helyi termékek iránt, mások szkeptikusak a minőség és az eredet tekintetében, míg egyesek óvatos, de nyitott hozzáállást tanúsítanak. A helyi termékek hitelességével és tanúsításával kapcsolatos bizalmatlanság jelentős mértékben befolyásolja a fogyasztói döntéseket, ezért a marketingstratégiákban nagyobb hangsúlyt kell fektetni az átláthatóságra és a megbízhatóság kommunikációjára.

6.2. Javaslatok

A székelyföldi élelmiszergazdaság fejlődése szempontjából meghatározó jelentőségű a helyi termelők segítése, az élelmiszer-veszteség mérséklése és a rövid ellátási láncok megerősítése. Ehhez elengedhetetlen az önkormányzatok, szakpolitikai döntéshozók és civil szervezetek közös fellépése, hogy egy fenntartható és hatékony élelmiszerrendszer jöhessen létre. Emellett a fogyasztók tájékozottságának növelése és a piaci hozzáférés javítása alapvető fontosságú a helyi termékek versenyképességének fokozásához.

Az élelmiszer-veszteség mérséklése érdekében kiemelt szerepet kaphatnak a közösségi megoldások. Az egyik első lépés a fiatal termelői közösségek kialakítása, hiszen azok a gazdák, akik modern szemlélettel és piaci tapasztalattal rendelkeznek, nyitottabbak az együttműködésre és az innovatív technológiák alkalmazására. A közös logisztikai és feldolgozási rendszerek (például mozgóboltok, megosztott raktárak és hűtőházak) létrehozása nemcsak a költségek csökkentésében segíthet, hanem az ellátási lánc hatékonyságát is növeli. Az oktatás és mentorálás szintén lényeges tényező, mivel a termelők üzleti modellekről, pályázati lehetőségekről és korszerű feldolgozási eljárásokról való tájékoztatása elősegítheti az együttműködést. A közösségi projektek fenntarthatóságához ugyanakkor elengedhetetlen az állami és civil támogatások biztosítása, amelyek anyagi forrást és jogi háttérrel teremtenek a sikeres működéshez.

A tanúsítványok elfogadottságának növelése érdekében fontos a fogyasztók informálása és szemléletformálása, amely részletes betekintést nyújt a tanúsítási folyamatokba, azok előnyeibe és

a termelők szerepébe. A hitelesség és az átláthatóság erősítése céljából érdemes bemutatni a helyi termékek előállítását és ellenőrzési folyamatát, például nyílt farmnapok vagy dokumentált minőségellenőrzések formájában. Emellett a gazdasági ösztönzők hozzájárulhatnak a tanúsított termékek népszerűsítéséhez, különösen, ha hangsúlyozzák azok előnyeit, mint például a hosszabb eltarthatóság vagy a garantált minőség. Kiemelt figyelmet kell fordítani a fiatal fogyasztók megszólítására is, amely digitális platformokon és innovatív marketingeszközök segítségével növelheti a tanúsítás iránti bizalmat és érdeklődést.

A székelyföldi védjegyek népszerűsítéséhez érdemes példaként bemutatni a Magyarországon alkalmazott modelleket, például a „Helyben vagyunk” közösségi védjegyet. Ez a minősítési rendszer nem csupán a helyi termékeket értékeli, hanem az azokhoz kapcsolódó minőségi szolgáltatásokat és élményeket is. A cél az élményalapú megközelítés, amely a társadalmi és környezeti fenntarthatóságot hangsúlyozza, miközben növeli a vásárlók elköteleződését. Az ilyen kezdeményezések székelyföldi alkalmazása megalapozhatja a helyi védjegyrendszer kialakítását.

A további kutatásokat leginkább az adatok hiánya akadályozza, amely minden területen kihívást jelent. A térségben működő egyetemi szakok hallgatói (MATE, Corvinus, Sapientia) számára értékes kutatási témákat jelenthetnek a dolgozatban feltárt adathiányok. Ilyenek lehetnek például a helyi őstermelők (akiket csak az önkormányzatok tartanak nyilván) és az egy hektár alatti gazdaságok (amelyek nem jogosultak területalapú támogatásra, így nincs róluk központi nyilvántartás) számbavétele, a termelők tudásszükségleteinek felmérése vagy a fogyasztói szokások vizsgálata. Az így összegyűjtött adatok hozzájárulhatnak a helyi élelmiszerrendszer fejlesztéséhez, a kisgazdaságok működésének támogatásához, valamint a paraszti életformával és védjegyekkel kapcsolatos előítéletek azonosításához.

A közpolitikai intézkedések jelentős szerepet játszhatnak a rövid ellátási láncok szereplőinek támogatásában. Az adókedvezmények, az adminisztratív terhek enyhítése (például egyszerűsített címkézési és higiéniai előírások bevezetése), a digitális platformok fejlesztése és célzott támogatások mind hozzájárulhatnak az ilyen kezdeményezések hatékonyságához, valamint a fenntarthatóság és az éghajlatváltozással szembeni ellenálló képesség erősítéséhez. Emellett érdemes ösztönözni a szakmai képzéseket, amelyek a termelők számára fontos témákra, például a precíziós gazdálkodásra, növényvédelemre, tárolási technológiákra, pénzügyi tervezésre fókuszálnak. A termelők közötti együttműködés támogatása, például logisztikai hálózatok fejlesztése révén, csökkentheti a szállítási költségeket és javíthatja az elérhetőséget.

A helyi termelők számára létrehozott közös tárolóhelyek és feldolgozóüzemek csökkenthetnék az élelmiszer-veszteséget és növelhetnék a termékek piacképességét. A már meglévő kezdeményezések, mint például a Helyénvaló *food hub* és a Székelytermék védjegy kiterjesztése és megerősítése szintén fontos irány lehet. Az online piactér fejlesztése különösen előnyös lenne a helyi termelők számára, mivel közvetlen értékesítési lehetőséget biztosítana akár az egész ország területén. A vidéki térségek fogyasztóinak jobb kiszolgálása érdekében a mozgóboltok fejlesztése és logisztikai koordinációja szintén megoldást jelenthetne. Hiányoznak továbbá a fedett és jól felszerelt termelői piacok, amelyek védelmet nyújtanak az időjárási viszonyok ellen, valamint kényelmesebb vásárlási környezetet biztosítanak. Ezek létrehozása ezért kulcsfontosságú lehet.

A helyi termékek népszerűsítésének és forgalmának növelése érdekében kiemelt figyelmet kell fordítani a fogyasztók tudatosítására, amely az eredet, a minőség és a fenntarthatósági előnyök ismertetésével erősítheti a bizalmat. A helyi termelők és szervezetek támogatása céljából érdemes olyan programokat bevezetni, amelyek közösségi földhasználati és termelési kezdeményezéseket segítenek. A rövid ellátási láncok hatékony működtetéséhez szükséges szakemberek képzése és alkalmazása szintén elengedhetetlen.

6.3. Limitációk

Dolgozatomban a Székelyföldre jellemző REL helyzetet elemeztem. Székelyföldről (de egész Romániából is) hiányzik a REL szaktanácsadói hálózat, akikkel konzultálhattam volna REL témában, ezt nehézségként élttem meg a munkám (és az eredmények validálása) során.

A kutatás elsősorban kvalitatív módszereken alapul, így az eredmények nem általánosíthatók teljes mértékben a székelyföldi vagy romániai termelői közösségek egészére. Az interjúalanyok kiválasztása során bizonyos szubjektív tényezők is szerepet játszhattak, ami befolyásolhatta a kapott eredményeket.

A fogyasztói interjúk és a Q-módszertan alkalmazása révén kapott eredmények időben és térben változhatnak. A helyi élelmiszerek iránti keresletet számos külső tényező, például a gazdasági helyzet, a marketingtevékenység vagy a fenntarthatósági trendek befolyásolják.

7. ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

7.1. A REL-szervezők számára szükséges kompetenciák közül a legmarkánsabbak az együttműködésre való készség, a konfliktuskezelés, a környezetbarát megoldások ismerete, és az informatikai és marketing ismeretek.

7.2. A post-harvest menedzsmentben számos költséghatékony és bevált tradicionális és közösségi szempontú megoldás létezik. Célszerű a beruházásigényes technológiai megoldásokra csak azután sort keríteni, miután ezek a "soft" megoldások már kimerültek.

7.3. Az élelmiszerveszteség keletkezésének oka a tőkehiány és ennek következtében akadályba ütközik a modern technológiák alkalmazása. Ugyanakkor egyéni stratégiák dominálnak, hiányzik a közösségi együttműködés.

7.4. A székelyföldi fogyasztók a helyi élelmiszerekkel kapcsolatos attitűdjeik és fogyasztói felelősséggel kapcsolatos hozzáállásuk alapján öt klaszterbe sorolhatók. A kialakult öt fogyasztói klaszter: aggodalmaskodó tudatosak (erősen preferálják a helyi termékeket, de kritikus), kételkedő tudatosak (nem feltétlenül hisznek a helyi termékek előnyeiben), óvatosak (előnyben részesítik a tudományos érveket), lelkes személyesek (fontos számukra az erős, személyes kapcsolat a termelőkkel), zászlóvivők (aktívan támogatják a helyi termelőket és piacokat).

7.5. A szkeptikus, tudatos és óvatos fogyasztók bizalmatlanabbak a helyi termékek eredetével és minőségével szemben, ezért vásárlási hajlandóságuk alacsonyabb, így a védjegyrendszer sikeressége nagymértékben múlik ezen csoportok meggyőzésén és bevonásán.

Nem tudományos eredmény, de érdemes megemlíteni, hogy elkészült a székelyföldi REL-tár, amely egy nagyon fontos (stratégiai szintű) gyakorlati eredmény az itt működő rövid élelmiszer értékesítési láncokról. Aktualizálható, továbbfejleszthető, bővíthető táblázat.

8. ÖSSZEFOGLALÁS

A helyi élelmiszerrendszerek és rövid ellátási láncok (REL-ek) egyre nagyobb szerepet kapnak a fenntartható élelmezés biztosításában, különösen a globális élelmiszerpiacok egyenlőtlenségei és a klímaváltozás kihívásai mellett. Dolgozatomban Székelyföld helyi élelmiszerrendszerét vizsgáltam, három fő kérdéskör mentén, kiemelve egy-egy fontos témát a termelők, fogyasztók és REL-ek szervezői kapcsán.

Elengedhetetlen láncszeme a REL-nek a REL-szervező (vagy REL-facilitátor), akinek státuszát még definiálni kell Székelyföldön. Kutatásomban a REL szervezők kompetencia mátrixát határoztam meg és hasonlítottam össze egy nemzetközi projekt keretében, interjúk és kérdőívek kvalitatív összehasonlító elemzésével. A helyi rövid ellátási láncok működtetéséhez és fejlesztéséhez szükséges kompetenciák országonként eltérnek, de általánosságban fontos az együttműködés, a konfliktuskezelés, az élelmiszer-higiéniai szabályok és a marketing ismeretek. Romániában a REL-ek szervezésében jelenleg a helyi önkormányzatoknak és civil szervezeteknek kiemelt szerepük van.

A második blokk a termelői oldallal foglalkozik. Bár az EU-ban nagy figyelem övezi a kisléptékű élelmiszertermelőket, az élelmiszerveszteség csökkentésének lehetőségei ebben a speciális szektorban még nem egy kutatott terület annak ellenére, hogy az élelmiszerveszteség csökkentése nagy lehetőséget kínál az élelmiszerrendszerek fenntarthatóbbá tételére. Dolgozatomban Székelyföld kontextusában vizsgáltam a kisléptékű termelők által alkalmazott, élelmiszerveszteség csökkentését célzó stratégiákat, feltárva a főbb problémás pontokat is. 15 félig strukturált interjút készítettem részben termelők, részben szakértők körében, amelyet a tematikus elemzés módszerével vizsgáltam. A székelyföldi kistermelők elsősorban hagyományos, egyéni stratégiákat alkalmaznak az élelmiszerveszteség csökkentésére, míg a technológiai alapú vagy közösségi megoldások kevésbé elterjedtek. A hatékony betakarítási, feldolgozási és tárolási stratégiák hozzájárulnak a veszteségek minimalizálásához, de az adathiány, a tőkehiány, a modern technológia alacsony szintű alkalmazása és az együttműködés hiánya továbbra is akadályozza a fejlesztéseket. Az élelmiszerveszteség csökkentésének leghatékonyabb módja egy olyan integrált, adatvezérelt és közösségi alapú rendszer lenne, amely ötvözi a hagyományos módszereket a modern technológiai megoldásokkal. A közösségi élelmiszer-feldolgozás és értékesítés Székelyföldön jelentős potenciált hordoz. A sikeres együttműködéshez bizalomépítésre, szaktudásfejlesztésre és infrastrukturális fejlesztésekre van szükség, amelyeket fiatal termelői közösségek, célzott támogatási programok (beleértve a REL facilitátorok/szervezők képzését) segíthetnek elő.

A REL következő fontos szereplője a vásárló, a fogyasztó. A 35 fogyasztó bevonásával végzett Q teszt eredményei alapján a fogyasztói klaszterek jelentős eltéréseket mutatnak attitűdjeik és

bizalmi tényezők tekintetében. Az aggodalmaskodó tudatos és zászlóvivő csoportok aktívan támogatják a helyi termékeket, magas bizalommal fordulnak a termelők felé, és rendszeresen vásárolnak helyi élelmiszereket. Ezzel szemben a kétkedő tudatos és óvatosak csoportok szkeptikusabbak az eredet és a termékek minősége iránt, ami visszafogottabb vásárlási hajlandóságot eredményez. Az élénk személyes faktorcsoport tagjai fontosnak tartják a közvetlen kapcsolatokat a termelőkkel, és bár erősen kötődnek a helyi élelmiszer-ellátási rendszerhez, aggályaik vannak az ipari folyamatok és az agrártámogatási rendszerek hatásait illetően. A vásárlási gyakoriságot leginkább a termékek hitelességébe vetett bizalom és a fogyasztók értékrendje befolyásolja. A rendszeres vásárlók elsősorban érzelmi és közösségi alapokon döntenek, míg a szkeptikusabb csoportok a gazdasági és minőségi tényezőket helyezik előtérbe, illetve kritikusak a helyi élelmiszerrendszer fenntarthatóságával kapcsolatban.

A kutatás eredményei alapján egyértelműen látszik, hogy a fogyasztók véleménye széles spektrumon mozog, de közös pont, hogy mindannyian elismerik a helyi termékek jelentőségét. A különbség elsősorban a bizalom mértékében, a fogyasztói aktivitásban és az információkhoz való viszonyulásban mutatkozik meg. A kutatás eredményei tehát azt mutatják, hogy a szkeptikus fogyasztói csoportok bevonása és meggyőzése kiemelt fontosságú a helyi termék védjegy rendszer sikerességének növelése érdekében.

A dolgozatban bemutatok két esettanulmányt is, amelyek közösségi kezdeményezések és a jövő lehetőségeit rejtik magukban:

1. Helyénvaló *food hub* – Egy társadalmi vállalkozásként működő élelmiszer-központ, amely helyi termékeket árul és elősegíti a gazdák közötti együttműködést.
2. Székely Termék védjegy – A Hargita Megyei Tanács által működtetett rendszer, amely segíti a termelők piacra jutását és a minőségi termékek megkülönböztetését.

A közösségi feldolgozók és a mozgóboltok elvben hasznos megoldások lehetnének, de a termelők között nincs összefogási szándék. A székelyföldi mezőgazdaság továbbra is az egyéni megoldásokra épít, a közösségi együttműködés még gyerekcipőben jár. A jövőbeni fejlesztésekhez a termelők szaktudásának növelésére, infrastruktúra-fejlesztésre és közös értékesítési stratégiák kidolgozására van szükség.

A kutatás eredményei azt mutatják, hogy a helyi élelmiszerrendszerek fenntarthatóbbá tétele egyértelműen komplex megközelítést igényel. Az egyéni stratégiák és a közösségi kezdeményezések egyensúlyának megteremtése, a bizalom növelése, valamint az innováció és a hagyományos módszerek összehangolása kulcsfontosságú. A helyi élelmiszerláncok megerősítése nem csupán a termelők és fogyasztók felelőssége, hanem egy szélesebb társadalmi együttműködést igénylő folyamat, amely hosszú távon hozzájárulhat a régió gazdasági és környezeti stabilitásához.

9. SUMMARY

Local food systems play an increasingly significant role in ensuring sustainable food supply, particularly in the light of global food market imbalances and climate change challenges. This

thesis addresses the local food systems of Szeklerland by exploring three main topics, focusing on key challenges related to producers, consumers, and SFSC (short food supply chain) organizers.

A crucial component of SFSC systems is the SFSC organiser (or facilitator), a role that remains undefined in Szeklerland. This study establishes a competence matrix for SFSC organisers and compares their required skills across an international framework. While the competencies necessary for managing and developing local short food supply chains vary across countries, key skills generally include cooperation, conflict resolution, food hygiene regulations, and marketing expertise. In Romania, the organisation of SFSCs is currently driven by local governments and non-governmental organisations.

The second section focuses on producers. While small-scale food producers in the European Union receive considerable attention, food loss reduction in this sector remains an under-researched area, despite its potential to enhance sustainability. This study investigates the food loss reduction strategies employed by small-scale producers in Szeklerland, identifying the primary challenges they face. Fifteen semi-structured interviews were conducted, involving both producers and experts, and analysed using thematic analysis. Findings indicate that small-scale producers in Szeklerland predominantly rely on traditional, individual strategies to mitigate food loss, with technology-driven and community-based solutions being less prevalent. Efficient harvesting, processing, and storage techniques contribute to food loss reduction; however, the lack of data, capital constraints, limited adoption of modern technology, and low levels of cooperation hinder further improvements. The most effective approach to reducing food loss would be an integrated, data-driven, and community-based model that combines traditional practices with modern technological solutions. Community food processing and marketing in Szeklerland offer significant potential, yet producers primarily depend on individual efforts. Successful collaboration requires trust-building, skills development, and infrastructure improvements, which could be facilitated through young producer communities and targeted support programs, including the training of SFSC facilitators.

The third key stakeholder in SFSC systems is the consumer. The results of a Q-methodology study involving 35 consumers reveal distinct consumer clusters with varying attitudes and levels of trust. The "concerned-conscious" and "flagship" groups actively support local products, demonstrate high trust in producers, and regularly purchase local food. In contrast, the "doubtful-conscious" and "cautious-passive" groups exhibit skepticism regarding product origin and quality, leading to a lower propensity to buy. The "lively-personal" factor group values direct interactions with producers and is strongly attached to the local food system but harbors concerns regarding industrial processes and agricultural support mechanisms. Trust in product authenticity and alignment with personal values are the most significant determinants of purchasing frequency. While regular buyers tend to be driven by emotional and community-oriented motivations, more skeptical groups prioritize economic and quality considerations, questioning the sustainability of the local food system.

The research findings indicate a broad spectrum of consumer perspectives, yet a shared recognition of the importance of local products. Differences primarily emerge in trust levels, consumer

engagement, and attitudes towards information. Engaging and persuading skeptical consumer groups is thus a key priority in increasing the success of local product labeling schemes.

This research also presents two case studies highlighting community initiatives and potential future developments:

- **Helyénvaló *Food Hub*:** A social enterprise that markets local produce and fosters collaboration among farmers.
- **Székely Product Trademark:** A certification scheme managed by the Harghita County Council, aimed at improving market access for producers and distinguishing high-quality products.

Although community processing facilities and mobile shops could, in principle, offer viable solutions, producer willingness to engage in collective efforts remains low. Agriculture in Széklerland remains predominantly individualistic, with community collaboration still in its early stages. Future progress will necessitate producer skill enhancement, infrastructure development, and joint marketing strategies.

The findings underscore the need for a multifaceted approach to improving the sustainability of local food systems. Balancing individual strategies with community initiatives, fostering trust, and integrating innovation with traditional methods are essential. Strengthening local food supply chains is not solely the responsibility of producers and consumers but requires broader societal cooperation. Such an integrated approach can contribute to the long-term economic and environmental stability of the region.

MELLÉKLETEK

M1. IRODALOMJEGYZÉK

- A Bizottság (EU) 2024/3118 Rendelete. (2024). <http://data.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>
- Ahumada, O., & Villalobos, J. R. (2009). Application of planning models in the agri-food supply chain: A review. *European Journal of Operational Research*, 196(1), 1–20. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2008.02.014>
- Alessandrini, M. (2024). *Regulating Short Food Supply Chains in the EU*. <https://doi.org/https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-031-69390-8>
- Amat, L., Chlebicka, A., Ferreira, I., Montanari, F., & Russo, C. (2019). *Study of the best ways for producer organisations to be formed, carry out their activities and be supported Local product*. http://real.mtak.hu/105490/1/report-producer-organisations-study_en.pdf
- Amironesei, A.-E. (2020). Unfair competition on social media. *ANALELE ȘTIINȚIFICE ALE UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI*.
- Augère-Granier. (2016). *Short food supply chains and local food systems in the EU*. European Parliamentary Research Service (EPRS), Members' Research Service, Briefing September 2016. European Union. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/586650/EPRS_BRI\(2016\)5866_50_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/586650/EPRS_BRI(2016)5866_50_EN.pdf)
- Bakos, M. (2019). *A VÁSÁRLÓI KÖZÖSSÉGEK MINTÁZATAI ÉS TÉRBELI SAJÁTOSÁGAI MAGYARORSZÁGON* (Issue PhD thesis).
- Bălășescu, M. (2017). Solutions for improving the Romanian consumers trust in the authenticity of traditional local food. In *Bulletin of the Transilvania University of Braşov Series V: Economic Sciences* • (Vol. 10, Issue 59). www.surveymonkey.net
- Barham, J., Tropp, D., Enterline, K., Farbman, J., Fisk, J., & Kiraly, S. (2012a). *Regional Food Hub Resource Guide*. <https://doi.org/10.9752/MS046.04-2012>
- Barham, J., Tropp, D., Enterline, K., Farbman, J., Fisk, J., & Kiraly, S. (2012b). *Regional Food Hub Resource Guide*. <https://doi.org/10.9752/MS046.04-2012>
- Bayir, B., Charles, A., Sekhari, A., & Ouzrout, Y. (2022). Issues and Challenges in Short Food Supply Chains: A Systematic Literature Review. In *Sustainability (Switzerland)* (Vol. 14, Issue 5). MDPI. <https://doi.org/10.3390/su14053029>
- Benedek, Z. (2023). *On the transformative potential of Hungarian local food-buying clubs*. www.kosarkozossege.hu
- Benedek, Z., & Balázs, B. (2014). Az élelmiszertermelés relokalizációjának térbeli-társadalmi különbségei Magyarországon. *Tér És Társadalom*, 28(4), 63–76. <https://doi.org/10.17649/tet.28.4.2644>
- Benedek, Z., Fertő, I., Marreiros, C. G., Aguiar, P. M. De, Pocol, C. B., Čechura, L., Poder, A., Pääso, P., & Bakucs, Z. (2021). Farm diversification as a potential success factor for small-

- scale farmers constrained by COVID-related lockdown. Contributions from a survey conducted in four European countries during the first wave of COVID-19. *PLoS ONE*, 16(5 May). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0251715>
- Benedek, Z., Fertő, I., & Molnár, A. (2018). Off to market: but which one? Understanding the participation of small-scale farmers in short food supply chains—a Hungarian case study. *Agriculture and Human Values*, 35(2), 383–398. <https://doi.org/10.1007/s10460-017-9834-4>
- Benedek, Z., Kujáni, K., Major, A., Molnár, J., Pilar, L., Pitrova, J., Szegedyné Fricz, A., & Szente, V. (2022). *THEMATIC STUDY OF THE BIOEAST THEMATIC WORKING GROUP ON FOOD SYSTEMS Outlook of small farming production in BIOEAST countries and local food systems of alternative futures*. <https://doi.org/10.7896/be2203>
- Benedek, Z., Kujáni, K., & Molnár, J. (2025). Reducing Food Loss: Post-harvest Strategies at the Small Scale. *EuroChoices*. <https://doi.org/10.1111/1746-692X.12466>
- Bogdan, R., & Biklen, S. K. (2007). *Qualitative research for education: An introduction to theories and methods*. <https://www.researchgate.net/publication/348186058>
- Bonadonna, A., Duglio, S., Bollani, L., & Peira, G. (2022). Mountain Food Products: A Cluster Analysis Based on Young Consumers' Perceptions. *Sustainability (Switzerland)*, 14(19). <https://doi.org/10.3390/su141912511>
- Borodin, V., Bourtembourg, J., Hnaien, F., & Labadie, N. (2016). Handling uncertainty in agricultural supply chain management: A state of the art. In *European Journal of Operational Research* (Vol. 254, Issue 2, pp. 348–359). Elsevier B.V. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2016.03.057>
- Brumă, I. S., Vasiliu, C. D., Rodino, S., Butu, M., Tanasă, L., Doboş, S., Butu, A., Coca, O., & Stefan, G. (2021). The behavior of dairy consumers in short food supply chains during covid-19 pandemic in Suceava Area, Romania. *Sustainability (Switzerland)*, 13(6). <https://doi.org/10.3390/su13063072>
- Burkitbayeva, S., & Swinnen, J. (2018). Smallholder agriculture in transition economies. *Journal of Agrarian Change*, 18(4), 882–892. <https://doi.org/10.1111/joac.12284>
- Butu, A., Brumă, I. S., Tanasă, L., Rodino, S., Vasiliu, C. D., Doboş, S., & Butu, M. (2020). The impact of COVID-19 crisis upon the consumer buying behavior of fresh vegetables directly from local producers. Case study: The quarantined area of Suceava County, Romania. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(15), 1–25. <https://doi.org/10.3390/ijerph17155485>
- Butu, A., Vasiliu, C. D., Rodino, S., Brumă, I. S., Tanasa, L., & Butu, M. (2019). The process of ethnocentralizing the concept of ecological agroalimentary products for the Romanian urban consumer. *Sustainability (Switzerland)*, 11(22). <https://doi.org/10.3390/su11226226>
- Byrne, D. (2022). A worked example of Braun and Clarke's approach to reflexive thematic analysis. *Quality and Quantity*, 56(3), 1391–1412. <https://doi.org/10.1007/s11135-021-01182-y>

- Caratus Stanciu, M. (2018). ANALYSIS OF THE BEHAVIOR AND MOTIVATION OF CONSUMERS TOWARDS SHORT FOOD SUPPLY CHAINS. *SCIENTIFIC PAPERS-SERIES MANAGEMENT ECONOMIC ENGINEERING IN AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT*, 18(4), 73–77.
- Cetină, I., Rădulescu, V., & Goldbach, D. (2020). FROM FARM TO TABLE. MANAGEMENT AND MARKETING FOR SMALL FARMERS. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*, 20.
- Chiciudean. (2014). *PRODUSELE LOCALE ȘI PERCEPȚIA CONSUMATORILOR ASUPRA ACESTORA*.
- Chicudean, D., & Popa, R. (2024). *AKIS and advisory services in Romania Report for the AKIS inventory (Task 1.2) of the i2connect project*.
- Chiffolleau, Y., & Touzard, J. M. (2014). Understanding local agri-food systems through advice network analysis. *Agriculture and Human Values*, 31(1), 19–32. <https://doi.org/10.1007/s10460-013-9446-6>
- Ciocănel, A. (2016). “What’s the Big Deal to Be Romanian if You Don’t Have What to Eat” : Food Practices in “Transition.” *International Review of Social Research*, 6(1), 40–48. <https://doi.org/10.1515/irsr-2016-0006>
- Ciolac, R., Iancu, T., Brad, I., Popescu, G., Marin, D., & Adamov, T. (2020). Agritourism Activity-A “Smart Chance” for Mountain Rural Environment’s Sustainability. *SUSTAINABILITY*, 12(15). <https://doi.org/10.3390/su12156237>
- Collison, M., Collison, T., Myroniuk, I., Boyko, N., & Pellegrini, G. (2019). Transformation trends in food logistics for short food supply chains - what is new? *Studies in Agricultural Economics*, 121(2), 102–110. <https://doi.org/10.7896/j.1909>
- Constantin, M., Pătărlăgeanu, S. R., Dinu, M., & Ignat, R. (2021). Rising tensions along the agri-food value chains during the COVID-19 crisis: evidence based on Google Trends Data. *Proceedings of the International Conference on Business Excellence*, 15(1), 302–316. <https://doi.org/10.2478/picbe-2021-0029>
- Csiki Kiskertes Mozgalom. (n.d.). Retrieved June 1, 2025, from <https://www.facebook.com/groups/459844211287285>
- Delgado, L., Schuster, M., & Torero, M. (2017). *The Reality of Food Losses A New Measurement Methodology*.
- Delibas, H. I. (2021). Trust and the clean food imaginaries: an analysis of a short food supply chain from Romania. *Future of Food: Journal on Food, Agriculture and Society*, 9(2), 1–13. <https://doi.org/10.17170/kobra-202102163258>
- Delicato, C., Collison, M., Myronyuk, I., Symochko, T., & Boyko, N. (2019). Is local better? Consumer value in food purchasing and the role of short food supply chains. *Studies in Agricultural Economics*, 121(2), 75–83. <https://doi.org/10.7896/j.1906>

- Deroche-Leydier, Y. (2025). Enhancing the resilience of short food supply chains: toward a relational understanding of the resilience process in the face of inflation. *Agricultural and Food Economics*, 13(1). <https://doi.org/10.1186/s40100-025-00368-4>
- DSVSA Covasna. (n.d.). Retrieved June 1, 2025, from <http://covasna.dsvsa.ro/operatori-economici/unitati-inregistrate/>
- DSVSA Harghita. (n.d.). Retrieved June 1, 2025, from <http://harghita.dsvsa.ro/operatori-economici/unitati-inregistrate/>
- DSVSA Mures. (n.d.). Retrieved June 1, 2025, from <http://mures.dsvsa.ro/operatori-economici/unitati-inregistrate/>
- EIP Agri. (2019). *Innovation in short food supply chains Creating value together*. www.eip-agri.eu
- Ene, C. (2021). Are Local Food Systems Vectors of Sustainable Choices? *Economic Insights – Trends and Challenges*, 2021(3), 73–82. <https://doi.org/10.51865/EITC.2021.03.07>
- Feenstra, G. W. (1997). Local food systems and sustainable communities. *American Journal of Alternative Agriculture*, 12(1), 28–36. <https://doi.org/10.1017/s0889189300007165>
- Feldmann, C., & Hamm, U. (2015a). Consumers' perceptions and preferences for local food: A review. In *Food Quality and Preference* (Vol. 40, Issue PA, pp. 152–164). Elsevier Ltd. <https://doi.org/10.1016/j.foodqual.2014.09.014>
- Feldmann, C., & Hamm, U. (2015b). Consumers' perceptions and preferences for local food: A review. In *Food Quality and Preference* (Vol. 40, Issue PA, pp. 152–164). Elsevier Ltd. <https://doi.org/10.1016/j.foodqual.2014.09.014>
- Florea, S., Crețan, R., & Doiciar, C. (2024). Beyond mass food production and consumption: the emergence of alternative food networks in Romania. *Cogent Social Sciences*, 10(1). <https://doi.org/10.1080/23311886.2024.2437053>
- Forbes, H. Q. T. C. (2021). *UNEP FOOD WASTE INDEX REPORT 2021*.
- Gáll, Z. (n.d.). *FÁBÓL VASKARIKA? AVAGY: LEHET-E A SZÉKELY TERMÉK VILÁGMÁRKA?* Retrieved June 1, 2025, from <https://prominoritate.hu/wp-content/uploads/2019/05/ProMino11-2-03-Gall.pdf>
- Gheorghe, F., Clipcea, M., Petre, V., Papa, G., Borcan, C., Băluță, G., Tomulescu, G., Corlăteanu, A., Baci, G., Borcan, M., Generală, D., Uruc, C., Munteanu, V., Munteanu, L., & Popescu, A. (2022). *Recensământul General Agricol 2020, vol.2*.
- Gheorghe, F. V., Clipcea, M., Petre, V., Papa, G., Borcan, C., Băluță, G., Tomulescu, G., Corlăteanu, A., Baci, G., Borcan, M., Generală, D., Uruc, C., Munteanu, V., Munteanu, L., & Popescu, A. (2020). *INSTITUTUL NAȚIONAL DE STATISTICĂ/ NATIONAL INSTITUTE OF STATISTICS volume 1*.
- Gille, Z. (2012). From Risk to Waste: Global Food Waste Regimes. *The Sociological Review*.
- Grasswitz, T. R. (2019). Integrated pest management (IPM) for small-scale farms in developed economies: Challenges and opportunities. In *Insects* (Vol. 10, Issue 6). MDPI AG. <https://doi.org/10.3390/insects10060179>

- Gyergyói Kiskertes Mozgalom. (n.d.). Retrieved June 1, 2025, from <https://www.facebook.com/groups/597989237317034>
- Hagolani-Albov, S. E., & Ehrnström-Fuentes, M. (2023). The REKO model: Facebook as a platform for food system reconnection. *International Journal of Food Design*, 8(1), 61–87. https://doi.org/10.1386/ijfd_00051_1
- Hargita Megyei Mezőgazdasági Kifizetési Ügynökség. (n.d.). Retrieved June 1, 2025, from <https://apia.org.ro/centru-judetean/hargita/>
- Havadi-Nagy, K. X. (2021). Alternative food networks in romania – effective instrument for rural development? *Journal of Settlements and Spatial Planning*, 2021(Special Issue 8), 15–27. <https://doi.org/10.24193/JSSPSI.2021.8.03>
- Helyi Termelők Piac Székelyudvarhely és Környéke. (n.d.). Retrieved June 1, 2025, from <https://www.facebook.com/groups/3017417978343222>
- Helyi termelők piaca-Maros . (n.d.). Retrieved June 1, 2025, from <https://www.facebook.com/groups/843371082419799>
- Hinrichs, C. C. (2000). Embeddedness and local food systems: notes on two types of direct agricultural market. In *Journal of Rural Studies* (Vol. 16).
- Horst, M., Ringstrom, E., Tyman, S., Ward, M., Werner, V., & Born, B. (2011). Toward a More Expansive Understanding of Food Hubs. *Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development*, 209–225. <https://doi.org/10.5304/jafscd.2011.021.017>
- Ilbery, B., & Maye, D. (2005). Food supply chains and sustainability: Evidence from specialist food producers in the Scottish/English borders. *Land Use Policy*, 22(4), 331–344. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2004.06.002>
- Inzsöl, R. (2022). *A RÖVID ELLÁTÁSI LÁNC TÁRSADALMI-GAZDASÁGI ÉS TERÜLETI ÖSSZEFÜGGÉSEI TERMELŐI OLDALRÓL VAS MEGYE PÉLDÁJÁN.*
- Jarzębowski, S., & Pietrzyck, K. (2018). The concept of short supply chains in the food economy. In *The Common Agricultural Policy of the European Union – the present and the future EU Member States point of view* (pp. 196–208). Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej Panstwowy Instytut Badawczy. <https://doi.org/10.30858/pw/9788376587431.15>
- Kitinoja, L., Saran, S., Roy, S. K., & Kader, A. A. (2011). Postharvest technology for developing countries: Challenges and opportunities in research, outreach and advocacy. *Journal of the Science of Food and Agriculture*, 91(4), 597–603. <https://doi.org/10.1002/jsfa.4295>
- Klein, A. D., Schultz, G., & Klüh, U. H. (2024). Food hubs in a new public place. *International Journal of Scientific Management and Tourism*, 10(1), 426–449. <https://doi.org/10.55905/ijsmtv10n1-020>
- Kloppenburger, J., Lezberg, S., De, K., & Stevenson, G. W. (2000). *Tasting food, tasting sustainability: Defining the attributes of an alternat* (p. 2000).

- Kneafsey, M., Dowler, E., Lambie-Mumford, H., Inman, A., & Collier, R. (2013). Consumers and food security: Uncertain or empowered? *Journal of Rural Studies*, 29, 101–112. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2012.05.005>
- Krejci, C. C., Stone, R. T., Dorneich, M. C., & Gilbert, S. B. (2016). Analysis of Food Hub Commerce and Participation Using Agent-Based Modeling: Integrating Financial and Social Drivers. *Human Factors*, 58(1), 58–79. <https://doi.org/10.1177/0018720815621173>
- Ladaru, G. R., Ilie, D. M., Diaconeasa, M. C., Petre, I. L., Marin, F., & Lazar, V. (2020). Influencing factors of a sustainable vegetable choice. The romanian consumers' case. *Sustainability (Switzerland)*, 12(23), 1–20. <https://doi.org/10.3390/su12239991>
- Legea republicata. (n.d.). Retrieved June 2, 2025, from https://acdbr.ro/wp-content/uploads/2017/07/Legea_321-privind-comercializarea-produselor-alimentare.pdf
- Lioutas, E. D., & Charatsari, C. (2020). Smart farming and short food supply chains: Are they compatible? *Land Use Policy*, 94, 104541. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2020.104541>
- Loconto, A., & Hatanaka, M. (2018). Participatory Guarantee Systems: Alternative Ways of Defining, Measuring, and Assessing 'Sustainability.' *Sociologia Ruralis*, 58(2), 412–432. <https://doi.org/10.1111/soru.12187>
- Macken-Walsh, A. (2017). *SKIN "Good Practices" Handbook*.
- Marsden, T., Banks, J., & Bristow, G. (2000). Food supply chain approaches: Exploring their role in rural development. *Sociologia Ruralis*, 40(4), 424–438. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00158>
- Matei, E., Vasilcu, D., Manea, G., Cocos, O., Cuculici, R., Vijulie, I., & Matei, D. (2016). Semi-subsistence Farming Development in a Carpathian Declining Mining Area. A Microscale Study of Landowners' Perception: Stulpicani Commune, Romania. *Procedia Environmental Sciences*, 32, 352–363. <https://doi.org/10.1016/j.proenv.2016.03.041>
- Melkonyan, A., Gruchmann, T., Lohmar, F., Kamath, V., & Spinler, S. (2020). Sustainability assessment of last-mile logistics and distribution strategies: The case of local food networks. *International Journal of Production Economics*, 228. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2020.107746>
- Mello, P. A. . (2021). *Qualitative comparative analysis : an introduction to research design and application*. Georgetown University Press.
- Möllers, J., & Birhala, B. (2014). *Community supported agriculture in Romania Is it driven by economy or solidarity?* <https://www.researchgate.net/publication/260171649>
- Nemes, G., Benedek, Z., Lajos, V., Orbán, É., & Balogh, P. G. (2020). *Helyi élelmiszer a korona idején-látélet a világjárvány helyi élelmiszerrendszerekre gyakorolt hatásáról*.
- Nigel Simister, V. S. (2017). *QUALITATIVE COMPARATIVE ANALYSIS (QCA)*.
- Nosratabadi, S., Mosavi, A., & Lakner, Z. (2020). Food supply chain and business model innovation. In *Foods* (Vol. 9, Issue 2). MDPI Multidisciplinary Digital Publishing Institute. <https://doi.org/10.3390/foods9020132>

- Nyikó Menti Helyi Termékek. (n.d.). Retrieved June 1, 2025, from <https://www.facebook.com/groups/2137531299898085>
- Oppenkowski, M. Von. (2019). *Smallholder agriculture and global production networks-challenges for the Romanian peasantry in the globalized agri-food industry*. <https://archiv.ub.uni-marburg.de/diss/z2020/0090/pdf/dmo.pdf>
- Oroian, C., Mureşan, C., Oroian, I., & Burduhos, P. (2021). *ROMANIAN CONSUMERS BEHAVIOR TOWARDS DOMESTIC FOOD WASTE*. www.un.org
- Paciarotti, C., Mazzuto, G., Torregiani, F., & Fikar, C. (2022). Locally produced food for restaurants: a theoretical approach for the supply chain network design. *International Journal of Retail and Distribution Management*, 50(13), 164–183. <https://doi.org/10.1108/IJRDM-10-2021-0477>
- Patakfalvi-Czirják, Á. (2019). Székelyföld a kirakatban. Szimbolikus tárgyak és árukörforgásuk. *REGIO*, 27(1), 81. <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v27i1.245>
- Péter, E., & Illyés, L. (2019). *A helyi értékesítés szerepe Csíkszereda és vonzáskörzetében*. <http://ageconsearch.umn.edu>
- Petre, I. D., & Draghici, M. (2021). DYNAMICS OF FOOD CONSUMPTION IN ROMANIA IN THE PERIOD 2008-2019. *SCIENTIFIC PAPERS-SERIES MANAGEMENT ECONOMIC ENGINEERING IN AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT*, 21(2), 437–449.
- Pitrová, J., Kujáni, K., Molnár, J., & ... A. K. (2020). Key Competences of Short Food Supply Chain Participants for Creation of Alternative Business Models Local product. *Orbi.Uliege.Be*. <https://orbi.uliege.be/bitstream/2268/251517/1/proceedings-2020.pdf#page=279>
- Popa, A., & Lacurezeanu, D. (2024a). *FOOD HUB-URILE: MODELE PENTRU DEZVOLTAREA LANŢURILOR SCURTE AGROALIMENTARE ÎN ROMÂNIA*.
- Popa, A., & Lacurezeanu, D. (2024b). *FOOD HUB-URILE: MODELE PENTRU DEZVOLTAREA LANŢURILOR SCURTE AGROALIMENTARE ÎN ROMÂNIA*.
- Popa, A., Meirosu, C., Lacurezeanu, D., & Grama, T. (n.d.). *20230510_Agricultural-Consultancy-in-Romania*.
- Produs in Toplita* . (n.d.). Retrieved June 1, 2025, from <https://www.facebook.com/toplita.ro>
- Prusky, D. (2011). Reduction of the incidence of postharvest quality losses, and future prospects. *Food Security*, 3(4), 463–474. <https://doi.org/10.1007/s12571-011-0147-y>
- Qin, Y., & Horvath, A. (2022). What contributes more to life-cycle greenhouse gas emissions of farm produce: Production, transportation, packaging, or food loss? *Resources, Conservation and Recycling*, 176. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2021.105945>
- Rahma, A., Mardiatno, D., & Hizbaron, D. R. (2020). Q methodology to determine distinguishing and consensus factors (a case study of university students' ecoliteracy on disaster risk reduction). *E3S Web of Conferences*, 200. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202020001003>

- Renting, H., Marsden, T. K., & Banks, J. (2003). Understanding alternative food networks: Exploring the role of short food supply chains in rural development. *Environment and Planning A*, 35(3), 393–411. <https://doi.org/10.1068/a3510>
- Robu, M., Robu, A. D., Chiran, A., Costuleanu, C. L., & Leonte, E. (2021). ENVIRONMENTAL CONCERN FACTORS AND CONSUMERS' PURCHASE DECISION ON THE LOCAL AGRI-FOOD MARKET. *ENVIRONMENTAL ENGINEERING AND MANAGEMENT JOURNAL*, 20(3), 405–418.
- Romania Ministry of Agriculture and Rural, & Development. (2021). *ANALIZA SWOT PLANUL NAȚIONAL STRATEGIC 2021- 2027*. https://www.madr.ro/docs/dezvoltare-rurala/PAC_dupa_2020/2021/analiza_swot_pns-versiunea_III.pdf
- Ruszkai, C., Tari, I. P., & Patkós, C. (2021). Possible actors in local foodscapes? Leader action groups as short supply chain agents—a european perspective. *Sustainability (Switzerland)*, 13(4), 1–21. <https://doi.org/10.3390/su13042080>
- Salasan, C. (2009). *The role of farm activities for overcoming rural poverty in Romania WiseFarmer-Connecting farm generations in the digital age View project Surveillance of invasive and native mosquito vectors and pathogens they transmit in Montenegro View project*. <https://www.researchgate.net/publication/242548083>
- Salmen, T., Bohiltea, R. E., Mihai, B. M., Nedelescu, M., & Zugravu, C. A. (2021). CHANGES IN ATTITUDES TOWARDS FOOD ENVIRONMENT IN ROMANIA. *Annals of the University Dunarea de Jos of Galati, Fascicle VI: Food Technology*, 45(2), 168–179. <https://doi.org/10.35219/foodtechnology.2021.2.11>
- Sántha, K. (2020). A kvalitatív összehasonlító elemzés történeti háttere. *Polymatheia*, 17(1–2), 137–148. <https://doi.org/10.51455/polymatheia.2020.1-2.08>
- Sepsiszentgyörgyi őstermelők és vásárlók . (n.d.). Retrieved June 1, 2025, from <https://www.facebook.com/groups/775706875796953>
- Smeds, J. (2014). Growing through Connections-A Multi-Case Study of Two Alternative Food Networks. In *Journal on Food, Agriculture and Society* (Vol. 2, Issue 2, pp. 48–61). APA.
- Sorina Dan, I., Gliga, A., Sandor, M., & Jitea, M. (2022). TRENDS IN ECOLOGICAL AGRICULTURAL PRODUCTION IN ROMANIA. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*, 22, 2022.
- Stamule, S. (2018). Trends in ethnocentrism of Romanian consumers and their attitudes towards the marketplace. *Management and Marketing*, 13(2), 996–1013. <https://doi.org/10.2478/mmcks-2018-0019>
- Strenght2Food Horizon project. (2021). *Strategic Guide*. <https://www.strength2food.eu/2021/04/08/strategic-guide-for-short-food-supply-chains-sfsc/>
- Submăsura 16.4 și Submăsura 16.4a sprijin acordat pentru cooperare orizontală și verticală între actorii din lanțul de aprovizionare în sectoarele agricol și pomicol depunere on-line. (n.d.). Retrieved June 2, 2025, from

- https://portal.afir.info/informatii_generale_pndr_investitii_prin_pndr_sm_16_4_si_16_4a_s_prijin_pentru_cooperare_agricola_si_pomicola
- Szabó, D. (2017). A TERMELŐI PIACOK PIACSZERVEZŐI, TERMELŐI ÉS FOGYASZTÓI SZEMPONTÚ VIZSGÁLATA. In *Doktori értekezés, SZIE*. <https://doi.org/10.14751/SZIE.2017.068>
- Szegedyné Fricz, Á., Ittész, A., Ózsvári, L., Szakos, D., & Kasza, G. (2020). Consumer perception of local food products in Hungary. *British Food Journal*, 122(9), 2965–2979. <https://doi.org/10.1108/BFJ-07-2019-0528>
- Szerb, A. B., Horváth, T., Szerb, B., & Csonka, A. (2020). Logistic Challenges in the Short Food Supply Chains. *Regional and Business Studies*, 10(2), 19–27. <https://doi.org/10.33568/rbs.2378>
- Szűcs, I. S. L. , F. J. , B. B. , S. V. , K. K. ,Kurmai, V. (n.d.). *DEBRECENI EGYETEM*.
- T. Nagy-Pető, D., Szakály, Z., & Kiss, V. Á. (2023). A helyi termékekkel kapcsolatos fogyasztói elvárások összehasonlító vizsgálata. *Marketing & Menedzsment*, 57(1), 49–57. <https://doi.org/10.15170/mm.2023.57.01.05>
- Tanasă, B. D. (2015). The role of short food supply chains in the development of small-scale local producers case study: Harghita County Local product. *Econstor.Eu*. <https://www.econstor.eu/handle/10419/163315>
- Tanasa, L., & Doboş, S. (2016). SHORT FOOD SUPPLY CHAINS AS A MECHANISM FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT. CASE STUDY-TÂRGU-NEAMŢ TOURISTIC AREA. *Econstor*, 315–324. <http://hdl.handle.net/10419/163391>
- Thomas, D. R. (2006). A General Inductive Approach for Analyzing Qualitative Evaluation Data. *American Journal of Evaluation*, 27(2), 237–246. <https://doi.org/10.1177/1098214005283748>
- Țigan, E., Brînzan, O., Obrad, C., Lungu, M., Mateoc-Sîrb, N., Milin, I. A., & Gavrilăș, S. (2021). The consumption of organic, traditional, and/or european eco-label products: Elements of local production and sustainability. *Sustainability (Switzerland)*, 13(17). <https://doi.org/10.3390/su13179944>
- Toderita, A. (2021). *RAPORT-CRPE-12.2021-Food-Hubs-Report*. <http://www.crpe.ro/wp-content/uploads/2014/05/Raport-food-hubs-FINAL.pdf>
- Tudor, M. M. (2015). *The role of small-scale agriculture in Romanian context Standard-Nutzungsbedingungen: THE ROLE OF SMALL-SCALE AGRICULTURE IN ROMANIAN CONTEXT*. <https://hdl.handle.net/10419/163314>
- UN World Food Programme. (n.d.). Retrieved June 1, 2025, from <https://www.wfp.org/stories/5-facts-about-food-waste-and-hunger>
- Ušča, M., & Aļeksējeva, L. (2023). Environmental Sustainability Aspects in Short Food Supply Chains: the Views of Organic Farmers and Consumers. *Rural Sustainability Research*, 50(345), 85–93. <https://doi.org/10.2478/plua-2023-0018>

- Vargas, A. M., de Moura, A. P., Deliza, R., & Cunha, L. M. (2021). The role of local seasonal foods in enhancing sustainable food consumption: A systematic literature review. *Foods*, 10(9). <https://doi.org/10.3390/foods10092206>
- Viens, G. (2012). *A Growing Town: Developing a Local Food System in Orono, A Growing Town: Developing a Local Food System in Orono*. <https://digitalcommons.library.umaine.edu/honors/83>
- Világunk átalakítása Fenntartható Fejlődési Keretrendszer 2030. (2015). <https://ensz.kormany.hu>
- Vîntu, C. R. V, Chiran, A. C., Leonte, E. C., Ştefan, M., & Jitea, M. I. (2016). Can agritourism be a viable niche market for the small romanian fruits and vegetables producers? *Notulae Botanicae Horti Agrobotanici Cluj-Napoca*, 44(2), 619–624. <https://doi.org/10.15835/nbha44210570>
- Vittersø, G., Torjusen, H., Laitala, K., Tocco, B., Biasini, B., Csillag, P., de Labarre, M. D., Lecoeur, J. L., Maj, A., Majewski, E., Malak-Rawlikowska, A., Menozzi, D., Török, Á., & Wavresky, P. (2019). Short food supply chains and their contributions to sustainability: Participants' views and perceptions from 12 European cases. *Sustainability (Switzerland)*, 11(17). <https://doi.org/10.3390/su11174800>
- Voinea, L., Popescu, D. V., Bucur, M., Negrea, T. M., Dina, R., & Enache, C. (2020). Reshaping the traditional pattern of food consumption in Romania through the integration of sustainable diet principles. A qualitative study. *Sustainability (Switzerland)*, 12(14). <https://doi.org/10.3390/su12145826>
- Waris, A., & Kumar, S. A. (2022). Local Food Systems and Farmers' Markets-an Exploratory Study. *Asian Journal of Agricultural Extension, Economics & Sociology*, 60–67. <https://doi.org/10.9734/ajaees/2022/v40i121765>
- Webler, T., & Danielson, S. (2009). *Using Q Method to Reveal Social Perspectives in Environmental Research*. www.seri-us.org
- Winarno, H., Perdana, T., Handayati, Y., & Purnomo, D. (2020). Regional Food Hubs for Distribution of Regional Food Logistics (Case Study on the Establishment of a Food Distribution Center in Banten Province, Indonesia). *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 771(1). <https://doi.org/10.1088/1757-899X/771/1/012068>

M2. A REL szervezők rövid telefonos kérdőíve

<https://surveynuts.com/surveys/take?id=200308&c=7665386561NFDL>

A kérdőív egy Európai Unió által finanszírozott projekt keretében valósul meg, így a megadott információk és adatok bizalmasak, és statisztikai adatokként kutatási célokra kerülnek felhasználásra.

1. Ország

Magyarország ☐ Lengyelország ☐ Románia ☐ Franciaország ☐ Cseh Köztársaság ☐

2. Nem

Férfi ☐ Nő ☐

3. Életkor ____

4. Iskolai végzettség:

- alapfokú / középfokú végzettség
- szakképzés
- középfokú oktatás
- egyetemi tanulmányok
- mesterképzés/doktori képzés
- nincs formális végzettség (a munkahelyen szerzett kompetenciák)

5. Hány éves tapasztalattal rendelkezik a mezőgazdaságban?

6. Mi a jelenlegi munkaterülete?

- kiskereskedelmi üzlet
- Élelmiszertermelő
- Mezőgazdasági üzem
- Mezőgazdasági termelő
- Helyi fejlesztési egyesület
- Vásár és bolt szervező helyi termelők számára
- Étterem, vendéglátóhelyek stb.
- A helyi élelmiszerek forgalmazásáért felelős jogi személy, pl. étterem, fogyasztók stb. számára.
- Kollektív élelmiszer-szolgáltató;
- Szociális szövetkezetek;
- nem kormányzati szervezetek
- Közösség által támogatott mezőgazdasági formák szervezője
- Szaktanácsadó szolgálat
- Társadalmi vállalkozás
- Egyéb, nevezetesen:

A RuralF projektünk keretében vidéki facilitátorok számára képzést dolgozunk ki. Az Ön által megjelölt számok az alábbi táblázatban felsorolt egyes kompetenciák fontosságát jelzik. (1=egyáltalán nem fontos; 5=legfontosabb). Az egyes kompetenciákat értékelő pontszámokat figyelembe vesszük a tanfolyam anyagának kidolgozásakor.

<i>Mennyire fontos a facilitátor számára?</i>	1	2	3	4	5
A mezőgazdaságra, az élelmiszer-feldolgozásra és az agroturizmusra vonatkozó jogszabályok ismerete.					
A mezőgazdasági termelés, az élelmiszer-feldolgozás és a turisztikai szolgáltatások ismerete.					
Nemzetközi perspektívák, a bevált gyakorlatok ismerete.					
A turisztikai események (pl. helyi fesztiválok) ismerete.					
Képesség a piaci értékesítésben való közreműködésre					
Képesség a piaci értékesítésben való közreműködésre					
Képesség az árképzésben való közreműködésre					
A környezetbarát megoldások ismerete					
A kistermelők minőségbiztosítási rendszereinek ismerete					
A kistermelők/termelők élelmiszer-higiéniai szabályainak ismerete					
Az élelmiszer-feldolgozás technológiai lépéseinek ismerete					
Nyitottság az új üzleti kapcsolatokra és az ilyen együttműködések vezetésére való képesség.					
Képes a konfliktushelyzetek megoldására és a mindenki számára előnyös megoldások kidolgozására.					
Kreativitás és az új ötletek megvalósításának elősegítésére való képesség					
A helyi és regionális gasztronómia ismerete					
A finanszírozási és támogatási programok ismerete					
naprakész marketing ismeretek					
A trendek és a fogyasztói igények ismerete					
A célcsoportra jellemző különböző marketingcsatornák ismerete					
Képesség az online értékesítésben való közreműködésre. Az informatika és a közösségi média ismerete.					
A drámapedagógiai módszerek ismerete (az aktív bevonás érdekében).					

M3. A REL szervezők hosszú kérdőíve

<https://surveynuts.com/surveys/take?id=200481&c=7672006925DTHT>

Ez a felmérés az Európai Unió keretében és szabályai alapján történik, biztosítva ezzel, hogy az Ön által szolgáltatott információt bizalmasan kezeljük és csak statisztikai célból használjuk fel.

1. Ország
Magyarország ☐ Lengyelország ☐ Románia ☐ Franciaország ☐ Cseh Köztársaság ☐
2. Neme
férfi ☐ nő ☐ egyéb ☐
3. Kora _____
4. Mi a legmagasabb iskolai végzettsége?
☐ Általános iskola
☐ Technikus/Szakközépiskola
☐ Gimnázium
☐ Egyetem BSc
☐ Egyetem MSc
☐ Egyetem Phd / Tudományos munkatárs/ kutató
☐ Munka során szerzett gyakorlat (oktatási rendszeren kívül)
5. Hány év mezőgazdaág termelési tapasztalata van?

6. Mi a jelenlegi foglalkozása, milyen munkahelyen dolgozik?
☐ kiskereskedelmi üzletben
☐ élelmiszer feldolgozásban
☐ mezőgazdasági feldolgozó üzem
☐ gazdálkodó
☐ helyi gazdaságfejlesztési egyesület
☐ termelő piac, gazdabolt szervező
☐ étterem, vendéglátási szolgáltató stb.
☐ helyi élelmiszer beszállítással foglalkozó gazdálkodó
☐ közétkeztetés;
☐ szociális szövetkezet;
☐ NGO
☐ közösség által támogatott mezőgazdaság szervezője
☐ falu gazdász
☐ szociális vállalkozás
☐ más, kérem részletezze:

8. Mit gondol a REL facilitátornak/ REL szervezőnek milyen kompetenciákkal, készségekkel, ismeretekkel, tudással kell rendelkeznie a termelőkkel való kapcsolattartásban. Kérjük legalább 5, de nem több mint 10 ilyen tulajdonságot válasszon ki!

A lenti skálán jelölje be 1-5 között, hogy mit tart Ön a legfontosabbnak.
Az 1 érték a legkevésbé fontos, az 5 érték a legfontosabb

Készségek	nem fontos 1	kevésbé fontos 2	valamennyire fontos 3	Nagyon fontos 4	Különösen nagyon fontos 5
Probléma megoldási képesség, hogy eredményt elérjen	1	2	3	4	5
Döntéshozatali képesség	1	2	3	4	5
Célkitűzési képesség	1	2	3	4	5
Összefüggéseket felismerő képesség	1	2	3	4	5
A kockázatokat felismerő képesség	1	2	3	4	5
Tudja a munkák előrehaladását felügyelni	1	2	3	4	5
Az előforduló, vagy lehetséges nagy változásokat képes legyen előre meglátni	1	2	3	4	5
Képes legyen a jövőbeni trendek és kockázatok pontos felmérésére	1	2	3	4	5
Képes legyen a meglévő és jövőbeni technológiai és üzleti trendek megértésére	1	2	3	4	5
Fel tudja tárni a REL külső környezetét	1	2	3	4	5
Fel tudja tárni a REL belső környezetét	1	2	3	4	5
Tudjon új lehetőségeket/szolgáltatásokat alkalmazni / használni	1	2	3	4	5
Tudjon új értékesítési technikákat használni	1	2	3	4	5
Tudjon különböző piaci elemeket alkalmazni	1	2	3	4	5
Tudjon közösségi csatornákat használni	1	2	3	4	5
Egyéb készségek, részletezze					
Egyéb készségek, részletezze					

A lenti skálán jelölje be 1-5 között, hogy mit tart Ön a legfontosabbnak.
Az 1 érték a legkevésbé fontos, az 5 érték a legfontosabb

Kompetencia	nem fontos 1	kevésbé fontos 2	valamennyire fontos 3	Nagyon fontos 4	Különösen nagyon fontos 5
Stratégiai gondolkodás	1	2	3	4	5
Analitikus gondolkodás	1	2	3	4	5
Problémamegoldó képesség	1	2	3	4	5
Aktív hallgatás	1	2	3	4	5
Koordináció	1	2	3	4	5
Motiválás	1	2	3	4	5
Objektivitás	1	2	3	4	5
Rugalmasság	1	2	3	4	5
Vezetői kompetencia	1	2	3	4	5
Türelem és kitartás	1	2	3	4	5
Összefüggések megértése	1	2	3	4	5
Könnyen megérthetőség	1	2	3	4	5
Csapatmunka támogatása	1	2	3	4	5
Összpontosító képesség	1	2	3	4	5
Érdekelt felek irányítása	1	2	3	4	5
Más kompetenciák, részletezze	1	2	3	4	5

A lenti skálán jelölje be 1-5 között, hogy mit tart Ön a legfontosabbnak. Az 1 érték a legkevésbé fontos, az 5 érték a legfontosabb

Tudás	nem fontos 1	kevésbé fontos 2	valamennyire fontos 3	Nagyon fontos 4	Különösen nagyon fontos 5
Logisztikai tudás	1	2	3	4	5
Eljárási rendek felügyeletének ismerete	1	2	3	4	5
Élelmiszer higiéniai ismeretek	1	2	3	4	5
Kistermelői előállítási és élelmiszer feldolgozási ismeretek	1	2	3	4	5
Turisztikai ismeretek	1	2	3	4	5
Üzleti terv elkészítésben való jártasság	1	2	3	4	5
Vezetés technikák ismerete	1	2	3	4	5
Tárgyalási technikák ismerete	1	2	3	4	5
Emberek s erőforrások koordinálásának ismerete	1	2	3	4	5
Rövid ellátási lánc szervezési technikák ismerete	1	2	3	4	5

Tudás	nem fontos 1	kevésbé fontos 2	valamennyire fontos 3	Nagyon fontos 4	Különösen nagyon fontos 5
Mezőgazdasági feldolgozási ellenőrzésben való jártasság	1	2	3	4	5
REL együttműködési jogszabályi ismeretek	1	2	3	4	5
Vidékfejlesztési és más támogatási programok ismerete	1	2	3	4	5
Más tudás részletezze	1	2	3	4	5
Más tudás részletezze	1	2	3	4	5
Más tudás részletezze	1	2	3	4	5

9 Véleménye szerint milyen kompetenciák, készségek, tapasztalatok és tudás szükséges a facilitátornak / REL szervezőnek, amikor feldolgozott termékek értékesítését, illetve szállítmányozását végzi? Kérjük legalább 5, de nem több mint 10 ílyet válasszon az alábbiak közül!

A lenti skálán jelölje be 1-5 között, hogy mit tart Ön a legfontosabbnak. Az 1 érték a legkevésbé fontos, az 5 érték a legfontosabb

Készségek	nem fontos 1	kevésbé fontos 2	valamennyire fontos 3	Nagyon fontos 4	Különösen nagyon fontos 5
Probléma megoldási képesség, hogy eredményt elérjen	1	2	3	4	5
Döntéshozatali képesség	1	2	3	4	5
Célkitűzési képesség	1	2	3	4	5
Összefüggéseket felismerő képesség	1	2	3	4	5
A kockázatok felismerő képesség	1	2	3	4	5
Tudja a munkák előrehaladását felügyelni	1	2	3	4	5
Az előforduló, vagy lehetséges nagy változásokat képes legyen előre meglátni	1	2	3	4	5
Képes legyen a jövőbeni trendek és kockázatok pontos felmérésére	1	2	3	4	5
Képes legyen a meglévő és jövőbeni technológiai és üzleti trendek megértésére	1	2	3	4	5
Fel tudja tární a REL külső környezetét	1	2	3	4	5
Fel tudja tární a REL belső környezetét	1	2	3	4	5

Készségek	nem fontos 1	kevésbé fontos 2	valamennyire fontos 3	Nagyon fontos 4	Különösen nagyon fontos 5
Tudjon új lehetőségeket/szolgáltatásokat alkalmazni / használni	1	2	3	4	5
Egyéb készségek, részletezze					
Egyéb készségek, részletezze					

A lenti skálán jelölje be 1-5 között, hogy mit tart Ön a legfontosabbnak. Az 1 érték a legkevésbé fontos, az 5 érték a legfontosabb

Kompetencia	nem fontos 1	kevésbé fontos 2	valamennyire fontos 3	Nagyon fontos 4	Különösen nagyon fontos 5
Stratégiai gondolkodás	1	2	3	4	5
Analitikus gondolkodás	1	2	3	4	5
Problémamegoldó képesség	1	2	3	4	5
Koordináció	1	2	3	4	5
Vezetői kompetencia	1	2	3	4	5
Türelem és kitartás	1	2	3	4	5
Összefüggések megértése	1	2	3	4	5
Csapatmunka támogatása	1	2	3	4	5
Könnyen megérthetőség	1	2	3	4	5
Előrelátás	1	2	3	4	5
Összpontosító képesség	1	2	3	4	5
Érdekelt felek irányítása	1	2	3	4	5
Más kompetenciák, részletezze	1	2	3	4	5

A lenti skálán jelölje be 1-5 között, hogy mit tart Ön a legfontosabbnak. Az 1 érték a legkevésbé fontos, az 5 érték a legfontosabb

Tudás	nem fontos 1	kevésbé fontos 2	valamennyire fontos 3	Nagyon fontos 4	Különösen nagyon fontos 5
Logisztikai tudás	1	2	3	4	5
Terepi technikai ismeretek	1	2	3	4	5
Eljárási rendek felügyeletének ismerete	1	2	3	4	5
Élelmiszer higiéniai ismeretek	1	2	3	4	5
Kistermelői előállítási és élelmiszer kislefeldolgozó ismeretek	1	2	3	4	5

Tudás	nem fontos 1	kevésbé fontos 2	valamennyire fontos 3	Nagyon fontos 4	Különösen nagyon fontos 5
Üzleti terv elkészítésben való jártasság	1	2	3	4	5
Termelés technológiai megoldások ismerete	1	2	3	4	5
Emberek és erőforrások koordinálásának ismerete	1	2	3	4	5
Rövid ellátási lánc szervezési technikák ismerete	1	2	3	4	5
Mezőgazdasági feldolgozási ellenőrzésben való jártasság	1	2	3	4	5
REL együttműködési jogszabályi ismeretek	1	2	3	4	5
Vidékfejlesztési és más támogatási programok ismerete	1	2	3	4	5
Más tudás, részletezze	1	2	3	4	5
Más tudás, részletezze	1	2	3	4	5
Más tudás, részletezze	1	2	3	4	5

10 Mit gondol a facilitátornak / REL szervezőnek milyen kompetenciákkal, készségekkel, ismeretekkel, tudással kell rendelkeznie a helyi terméknek a piacra vitele során? (fogyasztói tudatosság kialakítása a termékkel kapcsolatban, a termelők elérése, stb.) Kérjük legalább 5, de nem több mint 10 ilyen válasszon az alábbiak közül!

A lenti skálán jelölje be 1-5 között, hogy mit tart Ön a legfontosabbnak. Az 1 érték a legkevésbé fontos, az 5 érték a legfontosabb

Készségek	nem fontos 1	kevésbé fontos 2	valamennyire fontos 3	Nagyon fontos 4	Különösen nagyon fontos 5
Probléma megoldási képesség, hogy eredményt elérjen	1	2	3	4	5
Döntéshozatali képesség	1	2	3	4	5
Célkitűzési képesség	1	2	3	4	5
Összefüggéseket felismerő képesség	1	2	3	4	5
A kockázatfelismerő képesség	1	2	3	4	5
Az előforduló, vagy lehetséges nagy változásokat képes legyen előre meglátni	1	2	3	4	5
Képes legyen a jövőbeni trendek és kockázatok pontos felmérésére	1	2	3	4	5

Készségek	nem fontos 1	kevésbé fontos 2	valamennyire fontos 3	Nagyon fontos 4	Különösen nagyon fontos 5
Képes legyen meglévő és jövőbeni technológiai és üzleti trendek megértésére	1	2	3	4	5
Fel tudja tárni a REL külső környezetét	1	2	3	4	5
Fel tudja tárni a REL belső környezetét	1	2	3	4	5
Képesség arra, hogy a REL tagjainak képességeit fejlessze	1	2	3	4	5
Tudjon új lehetőségeket/szolgáltatásokat alkalmazni / használni	1	2	3	4	5
Tudjon új értékesítési technikákat használni	1	2	3	4	5
Tudjon különböző piaci elemeket alkalmazni	1	2	3	4	5
Tudja a közösségi csatornákat használni	1	2	3	4	5
Tudja a digitális kommunikáció eszközeit használni	1	2	3	4	5
Tudjon alap web szerkesztő programokat használni	1	2	3	4	5
Egyéb készségek, részletezze					
Egyéb készségek, részletezze					

A lenti skálán jelölje be 1-5 között, hogy mit tart Ön a legfontosabbnak. Az 1 érték a legkevésbé fontos, az 5 érték a legfontosabb

Kompetencia	nem fontos 1	kevésbé fontos 2	valamennyire fontos 3	Nagyon fontos 4	Különösen nagyon fontos 5
Stratégiai gondolkodás	1	2	3	4	5
Kreativitás	1	2	3	4	5
Problémamegoldó képesség	1	2	3	4	5
Aktív hallgatás	1	2	3	4	5
Koordináció	1	2	3	4	5
Motiválás	1	2	3	4	5
Rugalmasság	1	2	3	4	5
Vezetői kompetencia	1	2	3	4	5

Kompetencia	nem fontos 1	kevésbé fontos 2	valamennyire fontos 3	Nagyon fontos 4	Különösen nagyon fontos 5
Türelem és kitartás	1	2	3	4	5
Összefüggése megértése	1	2	3	4	5
Változáskezelés képessége	1	2	3	4	5
Csapatmunka támogatása	1	2	3	4	5
Előrelátás	1	2	3	4	5
Érdekelt felek irányítása	1	2	3	4	5
IT használat	1	2	3	4	5
Mobil eszközök és applikációk használata	1	2	3	4	5
Online marketing elemeinek használata	1	2	3	4	5
Más kompetenciák, részletezze	1	2	3	4	5

A lenti skálán jelölje be 1-5 között, hogy mit tart Ön a legfontosabbnak. Az 1 érték a legkevésbé fontos, az 5 érték a legfontosabb

Tudás	nem fontos 1	kevésbé fontos 2	valamennyire fontos 3	Nagyon fontos 4	Különösen nagyon fontos 5
Logisztikai tudás	1	2	3	4	5
Terepi technikai ismeretek	1	2	3	4	5
Eljárási rendek felügyeletének ismerete	1	2	3	4	5
Élelmiszer higiéniai ismeretek	1	2	3	4	5
Kistermelői előállítási és élelmiszer kifizetői ismeretek	1	2	3	4	5
Üzleti terv elkészítésben való jártasság	1	2	3	4	5
Termelés technológiai megoldások ismerete	1	2	3	4	5
Tárgyalási technikák ismerete	1	2	3	4	5
Emberek és erőforrások koordinálásának ismerete	1	2	3	4	5
Rövid ellátási lánc szervezési technikák ismerete	1	2	3	4	5
REL együttműködési jogszabályi ismeretek	1	2	3	4	5
Vidékfejlesztési és más támogatási programok ismerete	1	2	3	4	5

Tudás	nem fontos 1	kevésbé fontos 2	valamennyire fontos 3	Nagyon fontos 4	Különösen nagyon fontos 5
Technológiai innovációs tudás	1	2	3	4	5
Más tudás, részletezze	1	2	3	4	5
Más tudás, részletezze	1	2	3	4	5
Más tudás, részletezze	1	2	3	4	5

11 Mit gondol a facilitátornak/ REL szervezőnek milyen kompetenciákkal, készségekkel, ismeretekkel, tudással kell rendelkeznie a fogyasztók kiszolgálása során?

A lenti skálán jelölje be 1-5 között, hogy mit tart Ön a legfontosabbnak. Az 1 érték a legkevésbé fontos, az 5 érték a legfontosabb

Készségek	nem fontos 1	kevésbé fontos 2	valamennyire fontos 3	Nagyon fontos 4	Különösen nagyon fontos 5
Probléma megoldási képesség, hogy eredményt elérjen	1	2	3	4	5
Összefüggéseket felismerő képesség	1	2	3	4	5
Magyarázási képesség és megismétlésének a képessége, ha szükséges	1	2	3	4	5
Fel tudja tárni a REL külső környezetét	1	2	3	4	5
Fel tudja tárni a REL belső környezetét	1	2	3	4	5
Tudjon új lehetőségeket/szolgáltatásokat alkalmazni / használni	1	2	3	4	5
Tudjon új értékesítési technikákat használni	1	2	3	4	5
Tudjon különböző piaci elemeket alkalmazni	1	2	3	4	5
Tudja a közösségi csatornákat használni	1	2	3	4	5
A digitális kommunikáció eszközeit tudja használni	1	2	3	4	5
Egyéb készségek, részletezze					
Egyéb készségek, részletezze					

A lenti skálán jelölje be 1-5 között, hogy mit tart Ön a legfontosabbnak. Az 1 érték a legkevesbé fontos, az 5 érték a legfontosabb

Kompetencia	nem fontos 1	kevésbé fontos 2	valamennyire fontos 3	Nagyon fontos 4	Különösen nagyon fontos 5
Stratégiai gondolkodás	1	2	3	4	5
Kreativitás	1	2	3	4	5
Problémamegoldó képesség	1	2	3	4	5
Aktív hallgatás	1	2	3	4	5
Objektivitás	1	2	3	4	5
Rugalmasság	1	2	3	4	5
Türelem és kitartás	1	2	3	4	5
Szituációk megértése, érzékenység	1	2	3	4	5
Könnyen érthetőnek lenni	1	2	3	4	5
Összpontosító képesség	1	2	3	4	5
Előrelátás	1	2	3	4	5
Más kompetenciák, részletezze	1	2	3	4	5

A lenti skálán jelölje be 1-5 között, hogy mit tart Ön a legfontosabbnak. Az 1 érték a legkevesbé fontos, az 5 érték a legfontosabb

Tudás	nem fontos 1	kevésbé fontos 2	valamennyire fontos 3	Nagyon fontos 4	Különösen nagyon fontos 5
Logisztikai tudás	1	2	3	4	5
Terepi technikai ismeretek	1	2	3	4	5
Eljárási rendek felügyeletének ismerete	1	2	3	4	5
Élelmiszer higiéniai ismeretek	1	2	3	4	5
Kistermelői előállítási és élelmiszer kisfeldolgozói ismeretek	1	2	3	4	5
Turisztikai ismeretek	1	2	3	4	5
Termelés technológiai megoldások ismerete	1	2	3	4	5
Vezetői technikák ismerete	1	2	3	4	5
Tárgyalási technikák ismerete	1	2	3	4	5
Motivációs technikák ismerete	1	2	3	4	5
Emberek és erőforrások koordinálásának ismerete	1	2	3	4	5
Rövid ellátási lánc szervezési technikák ismerete	1	2	3	4	5

Tudás	nem fontos 1	kevésbé fontos 2	valamennyire fontos 3	Nagyon fontos 4	Különösen nagyon fontos 5
Más tudás, részletezze	1	2	3	4	5
Más tudás, részletezze	1	2	3	4	5
Más tudás, részletezze	1	2	3	4	5

11 Mit gondol a facilitátornak/ REL szervezőnek milyen kompetenciákkal, készségekkel, ismeretekkel, tudással kell rendelkeznie ahhoz, hogy új REL csatornákat találjon és azokhoz csatlakozzon, vagy új REL csatornákat hozzon létre? Kérjük legalább 5, de nem több mint 10 ílyet válasszon az alábbiak közül!

A lenti skálán jelölje be 1-5 között, hogy mit tart Ön a legfontosabbnak. Az 1 érték a legkevésbé fontos, az 5 érték a legfontosabb

Készségek	nem fontos 1	kevésbé fontos 2	valamennyire fontos 3	Nagyon fontos 4	Különösen nagyon fontos 5
Célkitűzési képesség	1	2	3	4	5
Összefüggéseket felismerő képesség	1	2	3	4	5
A kockázatokat felismerő képesség	1	2	3	4	5
Tudja a munkák előrehaladását felügyelni	1	2	3	4	5
Képes legyen az előforduló, vagy lehetséges nagy változásokat előre meglátni	1	2	3	4	5
Képes legyen a jövőbeni trendek és kockázatok pontos felmérésére	1	2	3	4	5
Képes legyen a meglévő és jövőbeni technológiai és üzleti trendek megértésére	1	2	3	4	5
Fel tudja tární a REL külső környezetét	1	2	3	4	5
Fel tudja tární a REL belső környezetét	1	2	3	4	5
A REL tagjainak képességét fejleszteni tudja	1	2	3	4	5
Tudjon új lehetőségeket/szolgáltatásokat alkalmazni / használni	1	2	3	4	5
Tudja a közösségi csatornákat használni	1	2	3	4	5

Készségek	nem fontos 1	kevésbé fontos 2	valamennyire fontos 3	Nagyon fontos 4	Különösen nagyon fontos 5
A digitális kommunikáció eszközeit tudja használni	1	2	3	4	5
Tudjon workshopokat szervezni	1	2	3	4	5
Tudjon workshopot vezetni	1	2	3	4	5
Egyéb készségek, részletezze					
Egyéb készségek, részletezze					

A lenti skálán jelölje be 1-5 között, hogy mit tart Ön a legfontosabbnak. Az 1 érték a legkevésbé fontos, az 5 érték a legfontosabb

Kompetencia	nem fontos 1	kevésbé fontos 2	valamennyire fontos 3	Nagyon fontos 4	Különösen nagyon fontos 5
Stratégiai gondolkodás	1	2	3	4	5
Analitikus gondolkodás	1	2	3	4	5
Kreativitás	1	2	3	4	5
Problémamegoldó képesség	1	2	3	4	5
Aktív hallgatás	1	2	3	4	5
Koordináció	1	2	3	4	5
Motiválás	1	2	3	4	5
Objektivitás	1	2	3	4	5
Rugalmasság	1	2	3	4	5
Vezetői kompetencia	1	2	3	4	5
Türelem és kitartás	1	2	3	4	5
Szituációk megértése, érzékenység	1	2	3	4	5
Összefüggések megértése	1	2	3	4	5
Könnyen megérthetőség	1	2	3	4	5
Változáskezelés képessége	1	2	3	4	5
Csapatmunka támogatása	1	2	3	4	5
Összpontosító képesség	1	2	3	4	5
Előrelátás	1	2	3	4	5
Érdekelt felek irányítása	1	2	3	4	5
IT használat	1	2	3	4	5
Online marketing elemeinek használata	1	2	3	4	5
Más kompetenciák, részletezze	1	2	3	4	5

A lenti skálán jelölje be 1-5 között, hogy mit tart Ön a legfontosabbnak. Az 1 érték a legkevésbé fontos, az 5 érték a legfontosabb

Tudás	nem fontos 1	kevésbé fontos 2	valamennyire fontos 3	Nagyon fontos 4	Különösen nagyon fontos 5
Logisztikai tudás	1	2	3	4	5
Terepi technikai ismeretek	1	2	3	4	5
Eljárási rendek felügyeletének ismerete	1	2	3	4	5
Élelmiszer higiéniai ismeretek	1	2	3	4	5
Kistermelői előállítási és élelmiszer kisleltelgelozői ismeretek	1	2	3	4	5
Turisztikai ismeretek	1	2	3	4	5
Üzleti terv elkészítésben való jártasság	1	2	3	4	5
Termelés technológiai megoldások ismerete	1	2	3	4	5
Teljesítmény menedzsment ismeretek	1	2	3	4	5
Vezetői technikák ismerete	1	2	3	4	5
Tárgyalási technikák ismerete	1	2	3	4	5
Motivációs technikák ismerete	1	2	3	4	5
Emberek és erőforrások koordinálásának ismerete	1	2	3	4	5
REL szervezés technikai és eszközrendszerének ismerete	1	2	3	4	5
REL együttműködési jogszabályi ismeretek	1	2	3	4	5
Vidékfejlesztési és más támogatási programok ismerete	1	2	3	4	5
Technológiai innovációs tudás	1	2	3	4	5
Más tudás, részletezze	1	2	3	4	5
Más tudás, részletezze	1	2	3	4	5
Más tudás, részletezze	1	2	3	4	5

M4. Termelői interjúkérdések a betakarítás utáni megoldásokról

1. Kérem, röviden mutatkozzon be, mutassa be a gazdaságát!
2. Mostanában sokat foglalkoznak azzal, hogy milyen sok élelmiszer már azelőtt megsemmisül (pl. tönkremegy), hogy eljutna a fogyasztóhoz. Az Ön becslése szerint az Ön gazdaságában a megtermelt termékek mekkora hányadát érintheti ez a probléma? Mi történik a megtermelt, de megmaradt élelmiszerrel? (Pl. felelteti az állatokkal, megy a komposztba, befőzi, megeszi a család, stb.)
3. Milyen megelőzési módszereket használ a termelés és betakarítás során? (pl. ellenálló növényfajták termesztése, optimális földhasználat, vetésforgó, közösségi vetőmagbank, hajnali betakarítás- hűvösebb a hőmérséklet-, betakarítás során árnyékos menedék használata, a termékek csúcsérettségi állapotban való betakarítása- közelre kell vinni, ezért megoldható)
4. Milyen módszereket használ a feldolgozás folyamatában az élelmiszervesztesség csökkentésére? (pl. a termékek különválasztása osztályozás révén- nem szabványos termékek, kártevők által károsított termékek, esztétikailag nem megfelelő termékek-, a termékek tisztítása, mosása, konyhakész előkészítése, esetleges aszalása, feldarabolása, stb.). **Itt nagyon fontos arról is beszélni, hogy mi történik, ha előkészíti a terméket, de nem tudja értékesíteni.**
5. Hallott vagy alkalmazott olyan feldolgozási eljárásokat, amelyek közösségi alapúak? (Pl. szövetkezeti gyümölcsfeldolgozó)
6. Milyen megoldásokat használ a csomagolás során, amivel csökkenthető az élelmiszervesztesség? (pl. közös csomagoló egységek, újrafelhasználható göngyöleg anyag, üveg használata, stb)
7. Milyen módszereket használ a tárolás során, amivel csökkenthető az élelmiszervesztesség? (pl. hűvös helyen, homokban tárolás, FIFO (first-in-first-out) raktározási módszer használata, készlet követhetőségre szoftver, közösségi hűtőház, közösségi magbank, stb)
8. Milyen módon védekezik a kártevők ellen a tárolás folyamatában?
9. Hogyan csökkenti az élelmiszer veszteséget a szállítás során? (pl. együttműködés más termelőkkel, útvonal optimalizálás, hungarocell ládák, mobil hűtőkocsi, stb)
10. Milyen módszerei vannak az élelmiszer veszteség csökkentésére az értékesítés folyamán? (pl. a termények árnyékolása, letakarása a szennyeződés megelőzése érdekében, stílusos tárolók használata piacokon, vásárokon, a kifutó termékek kiárúsítása, a “csúf” termékek reklámozása, másodosztályú termékek felajánlása közösségi konyháknak, szegényeknek, vásárlói közösségek, csoportok kialakítása, célszoftverek alkalmazása, stb.) Esetleg részt vesz olyan értékesítési formában, ahol előrendelésre van lehetőség, így előre tudható, hogy mennyi termékre lesz szükség?
11. Ismer, esetleg használ is valamilyen védjegyet, tanúsítványt, akár közösségi alapú minőségbiztosítást?

12. Ismer, esetleg használ modern, technológia alapú megoldásokat? (Pl. liofilizáló, vákuumcsomagolás, precíziós tárolás, ózongenerátoros fertőtlenítés, értékesítő automata, stb.) Mi ezekről a véleménye, mennyire éri meg beruházni rájuk, illetve mennyire jöhetnek szóba egyáltalán egy átlagos termelő esetében?
13. Több kérdés kapcsán érintettünk közösségi alapú megoldásokat. Mi ezekről a véleménye? Működnek, vagy működőképesek lehetnek Székelyföldön, melyik igen, melyik nem, és miért? Mi kellene ahhoz, hogy növekedjen a közösségi alapú megoldások népszerűsége? Kinek kellene megszerveznie ezeket a közösségi megoldásokat, ki lenne ebben hiteles, elfogadható személy vagy szervezet? (pl. termelők önszerveződése, civilek, állami szervek?)
14. Ön mennyire találkozik azzal a jelenséggel, hogy a fogyasztók hozzák az elvárásaikat a konvencionális értékesítésből? (Pl. bankkártyahasználat, legyen minden tökéletes egyentermék, legyen minden szezonban minden elérhető, stb.) Általában, mit várnak el a fogyasztók?

M5. A REL-tár részletes szétbontása helységekre, megyékre

Lokalizált élelmiszer rendszerek	Hargita megye	Maros megye	Kovácsna megye
Közösség által támogatott mezőgazdaság	0	1 (Fókusz Öko Központ WebKamra)	0
<i>Food Hub</i> (élelmiszercsomópont)	1	0	0
Piacok és termelői vásárok	6 helység (Csíkszereda havi termelői vásár és piac; Székelyudvarhely havi termelői vásár és piac; Gyergyószentmiklós havi termelői vásár és piac; Gyergyóújfalu heti termelői piac; Fisagmenti Góbé piac; Csíkszentgyörgy termelői piac)	1 helység, 3 esemény (Petry Havi Termelői Vásár, Targul Cetatii- Vásárhely, napi piac Marosvásárhely)	4 helység, 5 esemény (Kézdivásárhely havi termelői vásár; Sepsiszentgyörgy városi piac; Kézdivásárhely városi piac; Kovácsna városi piac; Barót városi piac, Bodzaforduló városi piac)
Tejautomaták (vastehek) + ételautomaták	45 darab	12	0
Falusi vendégasztal	4 darab (Csíkszentimre, Kissolymos, Bélbor, Gyimesközéplek)	1 darab (Csatófalva)	1 darab: Bükkszád
Közösségi médiában alakult értékesítési csoportok	Csíki Kiskertés Mozgalom (12186 tag), Helyi termelők piaca-Székelyudvarhely és környéke (26612 tag), Nyikómenti Helyi termékek (1007 tag), Gyergyói Kiskertés Mozgalom (2411 tag), Produs in Toplita (2372 tag)	Helyi termelők piaca-Maros (26000 tag)	Helyi termelők és tenyésztők-Sepsiszentgyörgy és környéke (2369 tag), Sepsiszentgyörgyi őstermelők és vásárlók (10000 tag), Erdővidéki házi finomságok (5000 tag)
Közösségi manufaktúrák, egyesületek	2 darab (Székelygyümölcs-Farkaslaka, Agrocáritas Vidékfejlesztés - Gyergyószentmiklós)	2 darab (Szászkezd, Szászfehéregyháza (Viscri))	
Mozgóboltok	14	2	9
Webshopok	7 bejegyezve + www.helyenvalo.ro+ Szekelytermek.ro	5	2
Méhészeti Szaküzlet	2	1	3

M6. A Q-teszt állításai

Sorszám	Állítás
1.	A parasztok kifejezés lekicsinylő, pedig ők egy ősi, megőrzésre érdemes kultúra képviselői és nélkülük a biztonságos élelmiszerellátás elképzelhetetlen.
2.	Nem igazolható, hogy a helyi termékek egészségesebbek az iparszerű mezőgazdaságban előállított termékeknél.
3.	A helyi termék védjegy a jó termékminőséget is szavatolja.
4.	A termelői piacok nemcsak az egészséges és friss élelmiszert biztosítják. A helyi közösséghez tartozás megnyilvánulásának is fontos színterei.
5.	Romániában a rövid ellátási láncok kialakulása nem tudatos törekvés.
6.	A fogyasztók szeretnék, ha a helyi termékek minőségét védjeggyel tanúsítanák, de nem akarnak ezért magasabb árat fizetni.
7.	A fogyasztók nagy része előnyben részesíti a helyi élelmiszerek vásárlását, mert tisztában vannak azzal, hogy ezzel a térség gazdaságának fejlődését segítik.
8.	A rövid élelmiszer láncban kevesebb élelmiszer kerül a hulladékba.
9.	A szociális médiában értékesített termékek minősége és eredete bizonytalan.
10.	Romániában a helyi élelmiszer ellátási rendszerek létrejöttét a kisgazdaságok nagyon nagy száma indokolja.
11.	A paraszti életforma egyáltalán nem vonzó a mai ember számára.
12.	Romániában nincs szükség a helyi termékekre, mert mindent megtalál a vásárló a nagy élelmiszerláncokban.
13.	A helyi élelmiszertermékek nagy része „feketén”, az adózást és az élelmiszerbiztonsági ellenőrzést megkerülve kerül értékesítésre.
14.	A helyi termékek előállítása teljesen megoldja az élelmiszer önellátást a térségben.
15.	Az úgynevezett fekete kereskedelem sokszor a pozitív polgári engedetlenség, a bürokrácia elleni jogos tiltakozás egyik megnyilvánulása.
16.	A hagyományos gazdálkodás azt jelenti, hogy nem alkalmaznak modern gazdálkodási megoldásokat.
17.	A termelői piacokon nagyon szűk a termékkínálat.
18.	Székelyföldön a kisgazdaságok nemcsak a szegénységnek, hanem a táji adottságoknak is a következményei.
19.	A kistermelők fennmaradása nem függ össze a turizmussal.
20.	A lokális élelmiszerrendszerek működtetésére irányuló civil kezdeményezéseknek van létjogosultsága.
21.	A helyiek büszkék az általuk fogyasztott tradicionális termékekre.
22.	Romániában a rövid élelmiszer értékesítési lánc létezett a rendszerváltás előtt is.
23.	A helyi élelmiszer rendszert inkább a társadalmi kohézió tartja életben és a szerepe a vidékfejlesztésben nem jelentős!
24.	A kistermelők fennmaradása a vidéki értékek megőrzésének a záloga, ami a helyi közösségek felelőssége.

Sorszám	Állítás
25.	A kistermelők nem gazdálkodnak hatékonyan, így nincs létjogosultsága a fennmaradásuknak. szövetkezetek hiánya
26.	A kistermelők nem ismerik az élelmiszermarketing és a korszerű technológiák nyújtotta lehetőségeket, ezért drága a helyi élelmiszer.
27.	A fogyasztók élelmiszerválasztási szokásai folyamatosan változnak.
28.	A helyi termékek zöme megfelel a biotermékekkel szemben előírt követelményeknek, de a termelőnek nincs pénze a tanúsítvány megszerzésére.
29.	A helyi termékek értékesítésének leghatékonyabb módszere a dobozos házhozszállítás.
30.	A helyi termékek online értékesítése aláaknázza a közvetlen emberi kapcsolatokat.
31.	Tudományosan bizonyított, hogy a fogyasztó életminőségét meghatározza az elfogyasztott élelmiszer mennyisége és minősége.
32.	A havi termelői vásárok nem tekinthetők civil kezdeményezésnek a Székelyföldön.
33.	A fiatalabb fogyasztók hajlandók többet fizetni a környezetbarát módon előállított zöldségekért.
34.	A fiatal generáció érdektelen a helyi termékek és a rövid ellátási láncot népszerűsítő reklámok iránt.
35.	A helyi termék nem azért drágább, mert magasak az előállítási költségek, hanem azért, mert a termelők rosszul árazzák be azokat.
36.	A kistermelők zöme nem rendelkezik sem mezőgazdasági, sem gazdasági szakképzettséggel.
37.	A millenniumi korosztály a legjobb ár-érték arányt kínáló termékeket keresi, függetlenül attól, hogy Romániában készültek-e vagy sem.
38.	Az iskolai ebéd bevezetése megoldaná a helyi élelmiszerek értékesítésének gondját.
39.	A piac és a különböző agrár támogatási formák miatt senki nem önálló. Minden kistermelő ezekhez alkalmazkodik, így elveszti eredetiségét, munka identitását.

M7. A Q-állítások rangsora

1-es faktor		2-es faktor		3-as faktor		4-es faktor		5-ös faktor	
Állítás száma	Z-érték	Állítás száma	Z-érték	Állítás száma	Z-érték	Állítás száma	Z-érték	Állítás száma	Z-érték
4	2.087	9	1.982	19	1.964	11	2.172	1	1.969
8	1.7	13	1.974	11	1.936	24	1.878	4	1.883
1	1.694	6	1.379	27	1.547	1	1.433	31	1.753
31	1.542	34	1.226	9	1.247	39	1.335	24	1.667
18	1.401	25	1.011	8	1.013	10	1.184	6	1.181
21	1.338	4	0.984	10	0.973	14	1.086	8	0.935
24	1.327	1	0.962	31	0.93	32	1.086	38	0.935
15	0.919	2	0.818	33	0.862	4	0.943	21	0.901
11	0.754	37	0.79	17	0.822	37	0.694	3	0.795
13	0.509	35	0.645	21	0.688	8	0.597	15	0.551
39	0.438	10	0.617	36	0.578	30	0.543	22	0.483
20	0.405	20	0.596	23	0.481	31	0.543	10	0.428
22	0.316	15	0.56	24	0.476	20	0.445	28	0.375
27	0.289	32	0.451	22	0.452	28	0.445	39	0.34
29	0.278	18	0.388	6	0.422	6	0.392	18	0.319
28	0.251	11	0.36	37	0.393	27	0.347	27	0.297
17	0.203	33	0.216	1	0.322	5	0.294	37	0.284
6	0.051	5	0.194	20	0.306	3	0.249	19	0.132
33	-0.022	17	0.187	4	0.279	17	0.098	29	0.087
2	-0.041	22	0.18	3	0.135	21	0.098	9	0.049
5	-0.109	27	0.18	29	0.111	33	-0.098	33	0.026
9	-0.162	23	0.021	34	-0.024	38	-0.098	11	0.008
3	-0.17	24	-0.035	39	-0.204	26	-0.196	36	-0.162
32	-0.277	31	-0.243	35	-0.324	7	-0.249	13	-0.294
37	-0.43	8	-0.374	13	-0.381	22	-0.445	30	-0.4
10	-0.53	21	-0.395	30	-0.502	15	-0.543	14	-0.495
30	-0.593	28	-0.403	32	-0.539	36	-0.543	20	-0.503
16	-0.638	39	-0.525	2	-0.555	13	-0.641	34	-0.557
19	-0.692	36	-0.602	38	-0.627	2	-0.694	32	-0.636
26	-0.73	29	-0.624	26	-0.644	35	-0.694	16	-0.796
36	-0.843	30	-0.776	28	-0.765	9	-0.837	35	-0.852
34	-0.856	19	-0.97	18	-0.829	16	-0.89	5	-0.854
23	-0.979	38	-1.005	7	-0.921	34	-0.89	7	-0.861
7	-1	12	-1.184	5	-1.086	18	-0.988	26	-0.979
38	-1.025	3	-1.421	15	-1.264	23	-1.041	25	-1.213
14	-1.035	14	-1.6	25	-1.768	12	-1.628	23	-1.264
25	-1.574	16	-1.78	12	-1.802	19	-1.628	17	-1.484
35	-1.83	26	-1.801	16	-1.848	25	-1.78	2	-1.786
12	-1.967	7	-1.982	14	-1.856	29	-1.976	12	-2.264

M8. Q-teszt: az 1-es faktor súlyozása

1 faktor	
Q rendezés	Súly
HabTun	10
GMEdit	6.67145
MolMar	6.26338
BACs	6.13155
SzPIst	5.71348
HajdZol	4.79796
JarKat	4.11875
IvaMa	3.99
FleEm	3.97398
VajLaj	3.90405
GyoOtt	3.64221
MaMaria	3.56151

A DISSZERTÁCIÓ TÉMAKÖRÉBŐL MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK

Nemzetközi folyóiratcikkek

Molnár, J., Tóth, G. (2024). Consumer clusters in Szeklerland—application of the Q method. *Agricultural Economics and Rural Development*, 21(2), 157-189. (Az Institute of Agricultural Economics (IEA-AR) of the Romanian Academy hivatalos folyóirata), <https://doi.org/10.59277/AERD.2024.2.02>

Benedek, Zs., Kujáni, K., **Molnár, J.**: Reducing Food Loss: Post-Harvest Strategies at the Small Scale. *EuroChoices* (SJR Q1), <https://doi.org/10.1111/1746-692X.12466>

Magyar nyelvű folyóiratcikkek

Molnár, J., Horváthné Dr. Kovács, B, Prof. Dr. Tóth (elbírálás alatt): A fogyasztók szerepe a székelyföldi paraszti kisgazdaságok fennmaradásában. *Marketing & Menedzsment*, E-ISSN 2786-3395

Benedek, Zs., Kujáni, K., **Molnár, J.** (megjelenés alatt): Kisléptékű betakarítás utáni stratégiák. *Magyar Tudomány* (Gazdaságtudományi Doktori Minősítő Bizottság IXGJO GMB [1901-] B hazai)

Egyéb közlemények

Benedek, Zs ; Kujáni, K ; Major, Á ; **Molnár, J** ; Pilar, L ; Pitrova, J ; Fricz Szegedyné, A ; Szenté, V. (2022): Thematic study of the BIOEAST thematic working group on food systems: Outlook of small farming production in BIOEAST countries and local food systems of alternative futures , 61 p. BIOEASTsUP H2020 project, #3 Study

Molnár, J. (2021): The tip of the balance is appropriateness. In: Pop, Gh; Bíró, B E; Csata, A; György, O; Kassay, J; Koroseczné Pavlin, R; Madaras, Sz; Pál, L; Péter, K; Szőcs, A; Tánczos, L J; Telegdy, B (szerk.) *Challenges in the Carpathian Basin : global challenges - local answers : interdependencies or globalisation? : 15th International Conference on Economics and Business*. Cluj-Napoca, Románia : Risoprint 1,337 p. pp. 553-566. , 14 p.

Pitrová, J., Kujáni, K., **Molnár, J.**, Kövesd, A., Ferencz, S. K., & Trollé, A. (2020): Key competences of short food supply chain participants for creation of alternative business models. In: Tomsik, K (szerk.) *Agrarian perspectives XXIX.: trends and challenges of agrarian sector: proceedings of the 29th International Scientific Conference*, Prague, Csehország: Czech University of Life Sciences Prague, Faculty of Economics and Management (2020) 441 p. pp. 279-286. 8 p.

Molnár, J. (2020): Shop in Place-Food Hub project in Transiylvania. In: Diána, Koponicsné Györke; Róbert, Barna (szerk.) Proceedings of the International Conference on Sustainable Economy and Agriculture. Kaposvár, Magyarország : Kaposvár University, Faculty of Economic Science, 2020, 462 p. pp. 273-280. , 8 p.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Jelentős szakmai segítséget kaptam témavezetőimtől: dr. Benedek Zsófiától és prof. dr. Tóth Gergelytől, akik mellettem voltak akkor is, amikor újraértékeltem a kutatási szakterületet, amikor új kutatási irányokat hoztam be dolgozatomban, és amikor a távolságra, életkorra hivatkozva a könnyebb megoldást választottam volna. Köszönet prof. dr. Kerekes Sándor tanár úrnak a Q teszt módszerének ismertetéséért és az állítások pontos megfogalmazásáért. Prof. dr. Sente Viktória, dr. Horváthné Kovács Bernadett, a Kaposvári egyetem tanárai szakmai irányításukkal segítették munkámat. Köszönetet szeretnék mondani annak a 35 székelyföldi fogyasztónak, akik véleményt alkottak a helyi élelmiszerrendszerekről, és ezáltal segítették körvonalazni a székelyföldi fogyasztói, vásárlói klasztereket, valamint a Helyénvaló termelőinek, munkatársainak, kiemelten Bara Erzsébetnek a közös munkáért. Ugyancsak köszönetet fejezek ki a Civitas Alapítványnak a több évtizedes közösségfejlesztésért, a Helyénvaló létrehozásáért. Cilip Árpád, Ferencz S. Katalin, dr. Kujáni Katalin, a Kislépték Egyesület és a Rural Facilitator projekt partnereinek szakmai segítsége sokszor átlendített a nehézségeken. Édesanyám, gyermekeim, öcsém, barátaim, kiemelten dr. Martinás Katalin sohasem hagytak magamra. Köszönet érte.

NYILATKOZAT MESTERSÉGES INTELLIGENCIA ALKALMAZÁSÁVAL KAPCSOLATBAN

A szöveg szerkesztéséhez használtam a ChatGPT alkalmazást. A szöveg véglegesítése saját munkám, minden felelősség engem terhel.